

Taha Cabir əl-Ülvani

QURANLA DİALOQ

*şəxsi təcrübə
və düşünməyə çağırış*

Taha Cabir əl-Ülvani

Quranla dialoq:

şaxsi təcrübə və düşünməyə çağırış

Bejnəlxalq İslam Fikri İnstitutu

BAKI - 2020

© Beynəlxalq İslam Fikri İnstitutu, 2020

© “İdrak” İctimai Birliyi, 2020

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

P.O. Box 669, Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

IIIT London Office

P.O. Box 126, Richmond, Surrey, TW9 2UD, UK

www.iiituk.com

“İdrak” İctimai Birliyi

AZ1100, Mirəli Seyidov 3138, D korpusu, 1-ci mərtəbə

www.idrak.org.az

ISBN:

Tərcüməçi, redaktor və şərhlərin müəllifi:

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Elvüsəl Məmmədov

Bədii və texniki tərtibat:

Həsən Həsənov

Kitab Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
icazəsi ilə nəşr olunur (DK/Q-)

Ön söz

Dialog bu əsrin səciyyəvi xüsusiyyətidir. Dialoga çağırış o dərəcədə universallaşmış ki, elmlə məşğul olan bəzi şəxslər dialogu tək-cə vasitə deyil, həm də bir çox problemin həlli hesab edirlər. Hələ erkən əsrlərdən müsəlmanlar Şanlı Quranı bir kənara atıblar. Belə bir kənarlaşdırma çoxsaylı problemlərə aparıb çıxarmış, böhrana səbəb olmuşdur. Bu problemlərin başında ümmətin birliyinin pozulması gəlir.

Həllin islamda olduğunu bildiren çağırışlar çoxalmışdır: bəziləri islamın qanunvericilik tərəfini qabardır, şəriətin tətbiqinə çağırış edir; bəziləri etiqad məsələlərinə diqqəti çəkir, bəziləri də dində əxlaq mövzusunda üz tutur; elələri də vardır ki, islamın siyasi tərəfinin dirçəldilməsini, şura¹ prinsipi ilə maraqlanmanı daha əhəmiyyətli qəbul edir.

Dialoga, ictimai həyata, novatorluğa, ümmətin yenidən təsis edilməsinə, birliyinin ikinci dəfə formalaşdırılmasına çağırışda insanlar müxtəlif üsullardan çıxış edirlər. Bununla yanaşı, onlar təsdiq edirlər ki, Qurani-Kərim bu işdə müraciət ediləcək əsas mənbə olmalıdır: islahatçılıqda, novatorluq və ümmətin qurulmasına qayıdılanda Quran avtoritet təlimləməyə malikdir. Odur ki reallığa nəzər saldıqda görürük ki, dialog müxtəlif formalarda aparılsa da, əksəriyyəti bu və ya digər şəkildə Quranla əlaqəli biliklər ətrafında yaranmışdır. Amma Quranın özü ilə dialogun

¹ Məsləhətləşmə, məşvərət; çoxluğun münasibətini öyrənib nəzərə alma – *tərcüməçinin qeydi*.

qurulmasına az hallarda cəhd göstərilir. Bu dialoqların əksəriyyəti isə müsəlmanların Şanlı Quranla münasibətlərində baş verənlərə ağılama, yaxud ağlaşma ilə səciyələndir. Bu üzdən Quranla iç-içə olmağım, ənənəmizdə “Quran elmləri” adı ilə tanınan sahələrin yenidən öyrənilməsindəki fəaliyyətim, İbn Məsudun (*Allah ondan razı qalsın!*) adından bizə gəlib çatmış “Kim əvvəlkilər və sonrakıların biliklərinə (elminə) talib olmaq istəyirsə, Quranın “suyunu çıxarsın” sözü² – bütün bunlar məni Quranla dialoq qurmağa təşviq etdi. Mən inanıram ki, Şanlı Quran Həzrət Məhəmmədin (*Ona Allahın xeyir-duası və salamu olsun!*) aramızda qoyub getdiyi canlı elçidir və bu elçi tamamlanmış peyğəmbərliyi təmsil edir.

Bütün bunlardan çıxış edərək, ümmətin məni düşündürən bir çox problemi ətrafında Quranla dialoq təcrübəsinə girişdim. Bu vaxt məni təsviredilməz ləzzət çulğadı. Elə bir ləzzət ki, arzu edənlər Quranı danışdırmaqla, dərinləndirən araşdırmaqla, onunla dialoq qurmaqla onu hiss edə bilirlər. Nəticə etibarı ilə gördüm ki, Quran tək-cə yazılan və oxunan vəhy kitabı deyil, həm də qəlblə söhbət edən, fitrətlə dialoq quran kitabdır. Onu da gördüm ki, Quranda fitrətimə münasibəti müəyyənləşdirən nəhəng enerji mövcuddur. Bütün gücüm və şüurumla öyrənmək üçün Qurana üz tutduğumda görürəm ki, fitrətimi üzə çıxarır və məni özü ilə mübahisəyə, ayələri ilə iç-içə olmağa sövq edir. Elə bir şəkildə sövq edir ki, onunla bütövləşir, gizli tərəflərini, içində olanları, potensialını üzə çıxarıram. O, fitrətə ayələrlə iç-içə olmağı, qarşılıqlı fəaliyyətə keçməyi qəbul etdirir. Nəticədə fitrət Qurana müxtəlif suallar verməyə başlayır. Quran isə suallara hər

² Süyuti. əl-İtqan fi ülum əl-Quran. Beyrut: “Dar əl-fikir”, 1973, II cild, səh. 185.

şeydən xəbərdar olan, hikmət sahibi Allahdan gələn cavabları verir:

“Heç kəs sənə hər şeydən xəbərdar olan (Allah) kimi xəbər verə bilməz!” (Fatir, 14).

Bəli, Quran sənə meydan oxuyaraq, gücünü əzəli elmdən alan mütləq biliklərə güvənməklə cavablar təqdim edir. Şanlı Quran bilir ki, Uca Allah hər şeyi əhatə edən elmi ilə onun haqqında təfsilatlı məlumat vermişdir. Bu səbəbdən görürsən ki, Quranın sənə verdiyi cavablar dialoq apardığın istənilən şəxsin cavablarından fərqlidir. O sənə cavablar verir, fitrətinlə bütövləşir, şüurunla vəhdətə girir. Bütün bunlar belə bir inamı ifadə edir ki, Quran sənə hər şeyi izah etməyə, qaranlıqları qovub dağıtmağa, şübhələri uzaqlaşdırmağa, çaşqınlığı götürməyə qadirdir. Bəzən də görürük ki, Quran fitrətlə bütövləşdikdə ona yeni-yeni suallar pıçıldayır, bununla da, sanki, bu bütövləşmənin uzun çəkməsini istəyir, davam etməsi üçün onu qabağa itələyir, ətalətə, tənbəlliyə düçar olmamağı üçün əlindən gələni edir; istəyir ki, fitrətimiz “mühakimə rejimi”nə keçsin.

Fitrət “mühakimə rejimi”nə keçdikdən sonra şüurla əlaqə yaradır. Bu əlaqə nəticəsində mövcud biliklərin dəyişdirilməsi, fitrət, qəlb və ağılın onlardan təmizlənməsi, aktiv biliklərin meydana çıxması baş verir. Aktiv biliklər həm fitrətimizdə, həm də Quranın söhbət etdiyi istənilən fitrətdə enerji mənbələri meydana gətirir. Bu mənbələr də öz növbəsində insana tükənməz iradə və stimül bəxş edir. İş bununla da bitmir: Quran fitri hərəkətlərim tutarlı və düzgün olsun deyə ayələri fitrətimə təqdim edən “mizan-tərəzi” yaratmağa girişir. Elə ki fitrət əvvəlki mərhələlərdən sonra bu “tərəzi”dən yapışdı, İbn Məsudun “suyunuçxarma” adlandırdığı əməliyyat vasitəsilə Qu-

ranla qaynayıb-qarışma, qarşılıqlı təsir müstəvisinə adlayır. Belə olduqda görürəm ki, kitabına bütün bu xüsusiyyətləri bəxş etmiş Pak və Uca Allahın köməyi ilə, həmin qaynayıb-qarışma, qarşılıqlı təsir, bəhsləşmə və “alış-veriş” nəticəsində Qurandan dilçilərin, nəhv və sərf alimlərinin, bəlağət ustalarının, irfan əhlinin əldə edə bilmədiyi şeyləri qazanmışam. Çünki Quran çox “cəmərd”dir; o, sözləri, nəzmi, üslubları, məzmunu, aşkar və gizli, göstərilən və göstərilməyən, birbaşa və dolayı bilikləri ilə fitrətə gözün görmədiyi, qulağın eşitmədiyi, təfsir edən şəxsin ağına gəlməyən şeylər bəxş edir. Bu vaxt fitrət özünü hər şeyin izah edildiyi mütləq “kainat” qarşısında tapır. Bu “kainat”da hər şey heç nəyi nəzərdən qaçırmayan Allahın əzəli və hərtərəfli bilikləri ilə izah edilmişdir. Elə bir kainat ki, onu Quran yaratmışdır, ancaq haqqı danışır, doğrunu dilə gətirir. Yalana gəlincə, Quran ondan uzaqdır.

Görəsən, Quranla dialoq apararkən hiss etdiyim şey Həzrəti Əlini o dövrdə baş verənlər haqqında Quranla danışmağa məcbur edən şey eynidirmi?

Rəvayət olunur ki, Abdullah ibn Şəddad Möminlərin anası Aişəni (*Allah ondan razı qalsın!*) ziyarət etməsi haqqında deyibmiş:

“İraqdan qayıtdıqdan sonra onun (Aişənin – *mütar-cim*) yanında idik. Həmin günlər Əlinin (*Allah ondan razı qalsın!*) savaşıdığı gecələrə təsadüf edirdi. Aişə mənə dedi: “Şəddadın oğlu Abdullah, soruşacağım suallara doğru cavab verərsənmi?” Dedim: “Nə üçün də cavab verməyim?!” Aişə soruşdu: “Mənə Əlinin öldürdüyü insanlardan danış.” Dedim: “Əli Müaviyə ilə müqavilə bağladığı, İki Münsifin də qərarlarını verdikləri vaxtda insanların çox Quran oxuyanlarından səkkiz mini ona qarşı çıxıb,

Kufə yaxınlığında Hərura adlanan yerdə düşərgə saldılar. Onlar Əlini məzəmmətləyərək dedilər: “Sən Allahın sənə geydirdiyi köynəyi əynindən çıxardın və çağırdığı addan imtina etdin. Daha sonra üz tutub, Allahın dinində başqalarının hökm çıxarmasına razılıq verdin. Hökm vermək ancaq Allaha aiddir”.

Onların məzəmmət və ayrılımaları xəbəri Əliyə çatdıqda əmr verdi ki, carçı “Möminlərin yanına ancaq Quranı əzbər bilənlər girsinlər!” – deyə car çəksin. Əlinin otağı hafizlərlə dolmuşda Böyük Müshəfin gətirilməsini istədi. Onu qarşısına qoydu, əli ilə vuraraq deməyə başladı: “Ey Quran, danış insanlarla!” İnsanlar ona səslənib dedilər: “Möminlərin əmiri, ondan nə barədə soruşursan?! O ki kağıza yazılmış mürəkkəbdən ibarətdir. Biz isə ondan danışdıqlarımızı danışırıq. Nə istəyirsən?” Əli dedi: “Mənə qarşı çıxan yoldaşlarınız var ha, onlarla aramda Allahın kitabı dayanır (aramızda hakim Allahın kitabıdır). Allah kitabında (münaqişə edən) ər və arvad haqqında buyurur: “Əgər ər-arvad arasında ixtilaf olacağından qorxsanız, o zaman kişinin adamlarından bir nəfər və qadının adamlarından da bir nəfər münsif (vasitəçi) təyin edib (onların yanına) göndərin. Əgər onlar (bu iki vasitəçi ər-arvadı) barışdırmaq istəsələr, Allah da onların köməyi olar”³. Məhəmməd ümmətinin canı və toxunulmazlığı tək kişi və qadınkindən daha mühümdür. Müaviyəyə “Əbu Talibin oğlu Əli yazdı...” sözlərini yazdığım üçün həmin insanların mənə acıqları tutub. (Yadıma gəlir,) Hüdeybiyədə Qüreyşlə sülh müqaviləsi bağladığında Peyğəmbərin yanında idik. Bu vaxt Süheyl ibn Əmr yanımıza gəldi. Peyğəmbər (katibinə) yazdırdı: “Mərhəmətli və Rəhimli Allahın adı ilə!” Süheyl dedi: “Mərhəmətli və Rəhimli Al-

³ “ən-Nisa” surəsi, 35-ci ayə.

lahın adı ilə” yazma.” Peyğəmbər soruşdu: “Necə yazaq?” Süheyl dedi: “Yazın ki, “Allahım, Sənin adınla!” Peyğəmbər dedi: “Yaz ki, “Allahın peyğəmbəri Məhəmməd... .” Süheyl dilləndi: “Qəbul etsəydim ki, Allahın peyğəmbərisən, sənə müxalif olmazdım.” Peyğəmbər belə yazdırdı: “Bu, Abdullahın oğlu Məhəmmədin Qüreyşlə bağladığı sülh sazişidir”.

(Əli sözüünə davam edir:) “Allah kitabında deyir:

“Həqiqətən, Allahın rəsulu Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl örnəkdir!”⁴

Daha sonra Əli Abdullah ibn Abbası onların yanına göndərdi. Mən də onunla birlikdə yola düşdüm. Onların düşərgələrinə çatdıqda İbn əl-Kəvvə insanlara müraciət edərək dedi: “Quran hafizləri! Bu, Abdullah ibn Abbasdır! Kim onu tanımırsa, mən onu ona Allahın kitabına istinadən tanıdaram. Onun və xalqının haqqında “Şübhəsiz ki, onlar höcətləşən (çənə-boğaz olan) bir qövmdürlər!” ayəsi⁵ nazil olmuşdur. Onu dostunun yanına göndərin və onunla Allahın kitabı məsələsində razılaşmayın”.

Onların natiqləri ayağa qalxıb dedilər: “Allaha and olsun ki, onunla Allahın kitabında razılığa gələcəyik. Əgər bildiyimiz haqqı danışarsa, ona uyarıq. Yox, yalan danışarsa, yalanını üzünə cırparıq. Onlar Abdullahla üç gün Quran haqqında danışdılar. Axırda, dörd min nəfəri tövbə edib (haqqa) qayıtdı, aralarında İbn əl-Kəvvə də vardı. (Abdullah ibn Abbas) onları Kufəyə, Əlinin yanına apardı. Əli yerdə qalanların yanına qasid göndərdi: “Bizimlə insanların arasında gördüyünüz şeylər baş verdi. Məhəmməd ümməti bir yerə cəm olanadək istədiyiniz

⁴ “əl-Əhzab” surəsi, 21-ci ayə.

⁵ “əz-Zuxruf” surəsi, 58-ci ayə.

yerdə qərar tapın. Toxunulmaz canlara qıymamağınız, yol kəsməməyiniz, himayədə olanlara zülm etməməyiniz bizimlə aranızda əhd olsun. Əgər bunları etsəniz, eyni qaydada biz də sizə qarşı müharibəyə başlayacağıq. Allah xainləri sevməz!”

(Bu vaxt) Aişə ona (Abdullah ibn Şəddada) dedi: “İbn Şəddad, Əli onları öldürdümü?” İbn Şəddad dedi: “Allah and olsun ki, (Əli) onlara elçi göndərdikdən sonra (xaricilər) yol kəsib, qan tökməyə, himayədə olanları özlərinə halal bilməyə başladılar.” Həzrət Aişə soruşdu: “Vallah, bunlar baş verdimi?” Abdullah ibn Şəddad dedi: “Özündən başqa ilahın olmadığı Allaha and olsun (ki, baş verdi)”⁶.

Həç şübhəsiz ki, mən Quranla dialoq zamanı onunla fitrətim arasında xüsusi əlaqənin olduğunu görürəm. Elə bir əlaqə ki, daima inkişaf edir, başlanğıcdan axıra-dək dəyişməz qalmır, hey dəyişilir, çoxnövlülük və alilik səviyyələrinə qədəm basır; o, qəlbi ülviləşdirir, hərəkətə gətirir; bundan sonra itaət və mütilik səviyyəsi gəlir. Belə bir əlaqə qəlbi:

a) **yayınma** səviyyəsinə enməkdən qoruyur:

“Hər kəs Rəhmanın zikrindən boyun qaçırsa, Biz ona Şeytanı ürcah edərik və o (Şeytan) onun yaxın dostu olar” (əz-Zuxruf, 36);

b) **üzdöndərmə** səviyyəsinə enməkdən qoruyur:

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar (yaxud qəbir evində şiddətli əzaba düşər olar) və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!”

⁶ İmam Əhməd. “Müsnəd”; Beyhəqi. “əs-Sünən əl-kübra”, VIII cild, səh. 180; İbn Kəsir. əl-Bidayət və-n-nihayət, VII cild, səh. 291.

O belə deyər: “Ey rəbbim! Nə üçün məni məhşərə kor olaraq gətirdin, halbuki mən (dünyada hər şeyi) görürdüm!”

(Allah) buyurar: “Elədir, amma sənə ayələrimiz (möcüzələrimiz, qüdrətimizə dəlalət edən əlamətlər) gəldi, sən isə (özünü görməməzliyə vurub) onları unuttun (iman gətirmədin). Bu gün eləcə də sən unudulacaqsan!” (Taha, 124-126);

c) **tərketmə** səviyyəsinə enməkdən qoruyur:

“Peyğəmbər də “Ey rəbbim! Həqiqətən, qövmüm bu Quranı tərketmişdi!” – deyəcək” (əl-Furqan, 30).

Quran dialoq aparan qəlbə hakim kəsilib onu zülmət və tənbellikdən uzaqlaşdırarkən müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, fitrəti iflic olmaqdan qoruyur. Bu kitabla insan fitrəti arasındakı əlaqə canlı və dinamik əlaqədir; bu əlaqədə canatma və üz döndərmə, xatırlama və qəflət, nankorluq və mütilik, qapalılıq və açıqlıq vardır:

“İman gətirənlərin qəlblərinin Allahın zikri və haqdan nazil olan (Quran) üçün yumşalması vaxtı gəlib çatmadımı?” (əl-Hədid, 16);

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar (yaxud qəbir evində şiddətli əzaba düşər olar) və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!”

O belə deyər: “Ey rəbbim! Nə üçün məni məhşərə kor olaraq gətirdin, halbuki mən (dünyada hər şeyi) görürdüm!”

(Allah) buyurar: “Elədir, amma sənə ayələrimiz (möcüzələrimiz, qüdrətimizə dəlalət edən əlamətlər) gəldi, sən isə (özünü görməməzliyə vurub) onları unuttun (iman gətirmədin). Bu gün eləcə də sən unudulacaqsan!” (Taha, 124-126).

Bir az əziyyəətə qatlaşdıqdan sonra fitrət Qurana üz tutur. Bu, susuz torpağın suya “üz tutmağı”na oxşayır. Bu vaxt fitrət onunla dostlaşır, ondan alır, ona verir, onunla iç-içə olur. O özünü Quranda tapır. Quran yeganə kitabdır ki, fitrətə mövcud olduğunu hiss etdirir, onu varlıqlar dairəsinə daxil edir. Bu vaxt fitrət özünü, sanki, aşkar hisslərdən biri kimi görür. Sözlər adətən eşitmə ilə iç-içə olur; eşitmə isə ona xas üzvün olduğu aşkar hissdır. Bu səbəbdən üslublar dəyişdikcə, bədii-ritorik vasitələrə müraciət edildikcə sözlər qulağa daha xoş gəlir. Söz ustaları, ədiblər bir mənanı müxtəlif formalarda ifadə edirlər; onların çoxu məna ilə işləyərkən görürlər ki, bəzi ifadələr təkcə eşidilmir, həm də ürəyə “düşür”, könül oxşayır. Elə ki mənalar üst-üstə düşüb bütövləşdi, könül ona can atır. Bu üzdən keçmişdə deyərtilər: “Sözlər – hissə, sözlərdəki mənalar isə ağıla aiddir”. Hiss təbiətə tabedir, könül isə ağılın qarşısında dayanmışdır. Sözlərdə müxtəliflik lazımlıdır, mənada harmoniya isə tələb olunandır.

Quranın Peyğəmbərin qəlbinə necə yol tapması məlum məsələdir; o ona sözləri və mənaları ilə nazil edilmişdir. O, bütövlükdə bütün enerjilərdən istifadə etmiş, insanda və fitrətində digər imkan və enerjiləri, şüurundakı, ağılndakı, qəlbindəki hər bir enerji mənbəyini aşkara çıxarmaqla məşğul olmuşdur. Bu səbəbdən zəruridir ki, Quranla dialoq quraq, hər bir işdə onunla danışaq, hər müşküldə onun məsləhətini alağ, məzmununu başa düşmək üçün “suyunu sıxıb-çıxaraq”, ondakı qaydalar əsasında islahat və ümməti yeniləmə planlarımızı təsis edək.

Dünyada Qurandan savayı ümmətin şüurunu yenidən formalaşdıracaq, kimliyini yenidən təsis edəcək ikinci kitab yoxdur. Onu da qeyd edək ki, Quranla dialoq apar-

mağa girişəcək şəxs müəyyən məsələlərə əməl etməlidir. Bu məsələlərin mühüm olanlarına daxildir:

Birinci. Quranla dialoq quracaq şəxs könlünü, düşüncələrini, hisslərini Quran ayələri xaricində formalaşmış istənilən ideya və fikirlərdən, stereotiplərdən “təmizləməlidir”. Çünki ancaq köülləri təmizlənmiş insanlar Qurandakı mənalara vaqif olub, “səma”sına dala bilərlər.

İkinci. O, axtardığını Quranda tapacağına əmin olaraq ona üz tutmalıdır; yox, tapmazsa, Quranı bu və ya digər məsələni “yaddan çıxarmaq”da ittiham etməyə tələsməməlidir; əksinə, özünü qınamalıdır ki, tələmiş, təmkinli hərəkət etməmiş, Quranı layiqi ilə oxuma şərtlərini gözləməmiş, dialoq üçün şüurunu lazımi şəkildə hazırlamamışdır.

Üçüncü. Quranda nəyi axtardığını, nəyə cavab tapmaq istədiyini dəqiqləşdirməlidir. Əgər o bunu edərsə, həmçinin suallarının formasına, yaşadığı yerin və dövrün problemlərini dərk üsullarına təsir göstərən bilik “tavan”ının “ölçülər”inə bələd olub, bilik şərtlərinə riayət edərsə, Allahın köməyi ilə, istədiyi nəticəyə nail olacaqdır.

İstəyirəm ki, əziz oxucularımı Quranla dialoq təcrübəsinə – bu şəxsi təcrübəyə ortaq edim. Ola bilsin ki, onlar bu təcrübədə onları eyni təcrübəyə sövq edəcək, Quranla aralarında dialoq yaradacaq nə isə tapsınlar. Quran bizi doğruya aparır, özündə haqqı, ən yaxşı həll yollarını, ən təsirli “müalicə” variantlarını ehtiva edir.

Quranla dialoq “seriya”sını – davamlı olmağına ümid edirəm – başlıca mövzu üçün başlatmışam. Həmin mövzu “Ümmətin yenidən təsis edilməsi” adlanır. Bu mümkündürmü? Necə mümkündür? Ümməti yenidən təsis edərkən hansı metoda əsaslanmaq lazımdır? Ümməti yenidən təsis edərkən ilk formalaşma mərhələsində Allahın

bəxş etdiyi səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır? Yoxsa bu xüsusiyyətlər başqa forma almalı və digər xüsusiyyətlərlə əvəzlənməlidir?

Qardaşlarımı, bacılarımı, oxucularımı Quranla dialoqa çağırıram. Bu səhifələrdə görəcəkləriniz şəxsi dialoq və subyektiv təcrübədən başqa şey deyildir. Allah sizə bundan da yaxşısını qismət etsin! Kim daha yaxşısını taparsa, Allaha şükür etsin, məni də duasında unutmasın! Kim də ki tapmazsa, Allahdan məni bağışlamağını istəsin, amma cəhd etməkdən dayanmasın! Bəlkə də, müvəffəqiyyət daha çox şeyə nail olmaqla başlanacaqdır! Ola bilsin ki, yaxşı ilə deyil, ən yaxşı ilə kifayətləndikdə müvəffəqiyyət qazanacaqdır!

Uğur Uca və Pak Allahdandır!

Taha Cabir əl-Ülvani
Qahirə, 26 fevral 2010-cu il.

Dialogla üz-üzə

Bunlar sənə veriləcək bəzi mühüm suallardır, əziz Quran! Əminik ki, sən hər şeyi izah edəcəksən, çünki müsəlmanlar üçün hidayət, lütf və müjdəsən:

“Biz Quranı sənə hər şeyi izah etmək üçün, müsəlmanlara da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!” (ən-Nəhl, 89);

“Rəbbin unudan deyildir” (Məryəm, 64).

Ona da əminik ki, Pak və Uca Allah səndə nəyisə nəzərdən qaçırmamışdır:

“Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq” (əl-Ənam, 38).

Ona da iman gətirmişik ki, insanlar səndəki qədər həqiqi və izahca yaxşı həll yolları, təkliflər təqdim edə bilməzlər:

“(Ya rəsulum! Müşriklər) sənin yanına gəlib elə bir məsəl çəkməzlər ki, Biz sənə (onun) doğrusunu və (onların gətirdikləri misallardan) izahatca daha yaxşısını gətirməyək” (əl-Furqan, 33).

Həmçinin iman gətirmişik ki, sən Peyğəmbərin bizə qoyub getdiyi aydın yolsan:

“Sizi gecəsi gündüzünü xatırladan aydın yolda qoyub gedirəm. Məndən sonra ondan ancaq cəhənnəmlik şəxs üz çevirər”⁷.

Sən ən doğru yola yönəldənsən:

⁷ Hədis səhihdir.

“Həqiqətən, bu Quran ən doğru yola yönəldir” (əl-İsra, 9).

Və bizə bəs edirsən:

“Məgər oxunmaqda olan Kitabı sənə nazil etməyimiz onlara kifayət etmədimi? Həqiqətən, bunda iman gətirən bir tayfa üçün həm mərhəmət, həm də öyüd-nəsihət (ibrət) vardır!” (əl-Ənkəbut, 51).

Suallarımıza cavab ver, mənəviyyatımızı sağalt, ey Quran! Allah bizi sənin hidayətindən məhrum etməsin!

Birinci dialoq

Əziz Quran, sənə inandığımızı, səni sevdiyimizi, yol-göstərənliyini q'bul etdiyimizi isbatlamaq üçün çox şey etdik; ayələrinin səhər-axşam oxunduğu radio və televiziya kanalları yaratdıq, Quran kollecləri, Quran elmlərini öyrənən şöbələr, hafizlik məktəbləri təsis etdik, keçirdiyimiz müsabiqələrdə ən yaxşı qarelərə daha çox əzbərləyib, daha çox oxumaq, səninlə daha çox əlaqə yaratmaq üçün mükafatlar verdik. Bütün bunları etdik və daha çoxunu etməyə hazırıq.

Səni haqlı bilmişikmi?

Səncə, biz səndə olanlara layiqi ilə əməl edirikmi?

“Ayrılıq” halından xilas olub sənə üz tutmuşuqmu?

Ey Quran! Peyğəmbərin vəfatından təxminən on dörd əsr keçib. Bu müddət ərzində sənin ümmətlə əlaqələrinə də dəyişiklik baş verib. O ümmətlə ki, Allah onu sənin vasitənlə meydana çıxarmışdır və o, ayələrinlə təşəkkül tapmışdır. O indi özünü sənə yaxın zənn edir, halbuki səndən çox uzaqdır. Sən onun üçün yas məclislərində oxunan, ayələri polemikalar üçün tərcümə edilən kitabə çevrildiyin gündən o öz ideyalarını formalaşdırarkən, prinsiplərini təsis edərkən, həyat tərzini tənzimləyərkən, gedişini müəyyənləşdirərkən sənə əsaslanmayıb. Sənin şəriətinə, göstərdiyin ədəb-ərkana əməl olunmur, hidayətin yolgöstərənlik üçün seçilmir.

Nə baş vermişdir?

Çatlaqları doldurmaq və ümməti gözəl surətdə sənə qaytarmaq mümkündürmü? Mümkündürsə, necə?

Quran cavab verir:

Quranda “tərk etmək, atıb-getmək, ayrılmaq” feli ilə əlaqəli sözlər işlədilir. Ayrılıq cismən, sözlə, könüllə, vicdanla, hisslərlə olur. Bu baxımdan o, bəzən fiziki, bəzən də mənəvi baxımdan baş verən haldır. Quranda bu feldən hər bir mənada istifadə edilib. Cismən ayrılmaq, tərk etmək haqqında Quranda deyilir:

“...onlardan yatağınızı ayırın...” (ən-Nisa, 34);

“Onlardan gözəl tərzdə ayrıl!” (əl-Müzzəmmil, 10);

“Bir müddət məndən uzaq ol” (Məryəm, 46);

“Pis şeylərdən uzaqlaş!” (əl-Müddəssir, 5).

Allah Təala aşağıdakı ayədə “tərk etmək” dedikdə dilə, oxumamaqla, könüllə, düşünməməklə, dərs çıxarmaqla Qurana etinasız yanaşmağı nəzərdə tutmuşdur:

“Peyğəmbər də: “Ey rəbbim! Həqiqətən, qövmüm bu Qurana tərk etmişdi!” – deyəcək” (əl-Furqan, 30).

Deyilənlərdən bu nəticəni çıxarmalıyıq ki, ümmət indiki dövrdə Qurana hər nə qədər çox oxusa da, təfsirini öyrənsə də, hər il milyonlarla nüsxə bassa da, ayələrin oxunduğu radio və televiziya kanalları açsa da, əməl etmək, məzmunu haqqında düşünmək, mətləblərini başa düşmək, əsasında həyat inşa etmək baxımından onu tərk etmişdir. Dil nə qədər oxuyursa-oxusun, qulaq nə qədər eşidirsə-eşitsin, ümmətin halı “Qurana tərk etmə” ilə səciyyələnir. Quranla əlaqəsi hər cəhətdən olmadıqca bu “hicran” bitməyəcəkdir. Yaxud hər hansı formasının ləğvi ayrılığa bütövlükdə son qoymur.

Qurana tərk etmək inanclı insanların yol verməməli olduqları böyük səhvdir! “Ayrılıq” (hicran) formalarını diqqətlə öyrənmək lazımdır ki, problemi həll edə bilək, adımızı “Qurana tərk edənlər” siyahısından çıxaraq.

Ayrılığın səbəbləri

Uca Allah buyurur:

“Peyğəmbər də: “Ey rəbbim! Həqiqətən, qövmüm bu Quranı tərک etmişdi!” – deyəcək” (əl-Furqan, 30);

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!” (Taha, 124);

“Onlar Quran barəsində düşünməzlərmi? Yoxsa ürəklərinə kilid vurulmuşdur?” (Məhəmməd, 24);

“Hər kəs ondan üz döndərsə, şübhəsiz ki, qiyamət günü ağır bir günaha yüklənəcəkdir” (Taha, 100);

“(Ya Peyğəmbər! Bu Quran) sənə nazil etdiyimiz mübarək (xeyir-bərəkətli) bir kitabdır ki, (insanlar) onun ayələrini düşünüb dərk etsinlər və ağıl sahibləri də (ondan) ibrət alsınlar!” (Sad, 29).

Ümmətin övladları özlərini mənimlə deyil, rəvayətlərlə, qissələrlə, öyüd-nəsihət mətnləri ilə məşğul etmiş, bu rəvayətlərin, qissələrin məni tamamilə etdiyi gümanına düşmüşlər. Onlar məni başa düşmək üçün həmin hekayətlərdən, rəvayətlərdən kömək ummuş, elə zənn etmişlər ki, bunun sayəsində mənə doğru-düzgün əməl edirlər. Onun da gümanına qapılmışlar ki, həmin rəvayətlər mənim hidayətimi əhatə edir, nurumdan işıq alır!

Vəhyin nazil olduğu dövrdə yaşayanlar ənənəvi ayələri Peyğəmbərdən öyrənir, hər on ayəni mənimlə bəyib həyatlarına tətbiq etmədikcə digər on ayəni öyrənmirdilər. Onlar həm öyrənir, həm də əməl edirdilər. Onlardan kimsə

iddia etməmişdir ki, mən özümdə ancaq bilik ehtiva edir, tətbiq yolları göstərmirəm.

Onlardan sonra tətbiq nədir bilmədiyimi güman edənlər gəldi. Fərz etdilər ki, heç bir metoda sahib deyiləm, təkcə bilik verirəm. Bununla da, məndən başqasından – mənbelər adlandırdıqları şeydən tətbiq formaları axtarmağa başladılar. Bundan sonra ağıllarına belə bir pis fikir gəldi: məndəki biliklər dillərində dolaşdırdıqları rəvayətlərdə də, hekayələrdə də, hədislərdə də mövcuddur. Bununla da mənə etina göstərmədilər. Halbuki məni bir anlıq da olsa diqqətdən qaçırmamalı idilər! Onlar məni bilik mənbəyi, tətbiq meyarı bilməli idilər! Məgər Allahın barəmdə buyurduğunu oxumamışdılar:

“Hər kəs Rəhmanın zikrindən boyun qaçırsa, Biz ona Şeytanı ürcah edərək və o (Şeytan), onun yaxın dostu olar” (əz-Zuxruf, 36).

Həmin zikr mənəm – mən Quran!

Daha sonra fiqhə etina göstərən nəsillər meydana çıxdı. Onlar belə münasib hesab etdilər ki, “böyük fiqh” adlandırılan şey mənim elmi-əməli və tətbiqi şərhimə verilən diqqətdən ibarətdir. Nəticədə ona üz tutub, ayələrimi və öz aralarında işlətdikləri rəvayətləri bir qırağa qoydular. İllər keçdi, qəlbləri daha da sərtləşdi.

Sonradan “böyük fiqh”i kənara atıb, kiçiyinə üz tuttular. Onlar “kiçik fiqh”ə istədikləri məzmununda tərifi verdilər. Onlar deyirdilər: “Madam ki bizi əməli törəmə hökmlərlə tanış edən məhz bu fiqh sahəsidir, deməli, ayələr və Peyğəmbərdən gəlib çatmış rəvayətlər kimi o da bizə yol göstərib haqqa sarı apara bilər”. Nəticədə bir çuxurdan çıxıb digərinə düşdülər, axırda, bilik dedikləri şey müəllimləri və əvvəlkilərin fiqhi biliklərinə dair yazdıqları xatirələr və ithaflar oldu. Məndən, “mənə itaət və

məni “oxumaq”dan uzaq qaldılar, sel köpüyü qədər art-
dılar, oxuyanları çox, bilənləri az oldu, aralarında azmalar
və yanılmalar meydana gəldi. İş o yerə çatdı ki, insanlar
cahilləri alim qəbul etdilər. Onlar da verdikləri fitvalarla
həm özlərini, həm də başqalarını doğru yoldan sapdırdı-
lar, çünki məni düzgün “oxu”ya bilmirdilər. Məni layiqi
ilə “oxumadılar”, haqqında lazımınca düşünmədilər və
elə güman etdilər ki, mən onlara kifayət etmirəm. Şey-
tan da onları tovladı ki, bəs məndəki mətnlər (*nüsus*)
məhdud, həyatın işləri, hadisə və şeylər isə sonsuzdur,
tükənməzdir, elə isə suallara məndən kənarında cavab ax-
tarmalıdır; problemlərin həllini məndə deyil, kənarında
axtarmaq lazımdır. Onlar Allahın haqqında nazil etdiyi
bu ayəni kaş xatırlaya idilər:

“Məgər oxunmaqda olan Kitabı sənə nazil etməyimiz
onlara kifayət etmədi?! Həqiqətən, bunda iman gətirən bir
tayfa üçün həm mərhəmət, həm də öyüd-nəsihət (ibrət)
vardır!” (əl-Ənkəbut, 51).

Əgər xatırlasaydılar, bilərdilər ki, mən həm kafiyəm,
həm də şəfa verənəm! Allah məndə hər bir haram və
halal haqqında danışmış, ayələrimi şəriət və yol etmiş,
məni “təkcə cəhənnəmlik insanların üz çevirdiyi aydın
yol” adlandırmışdır.

Amma əsassız gümanları onları doğru yolumdan uzaq
tutmuşdur.

Soruşuruq:

Doğrudur, möhtərəm Quran! Bizi boğulduğumuz bu
çuxura itələmiş sarpmanın necə başladığını izah etdin.
Biz bu çuxura yığılmaqla o kimsələri xatırlatdıq ki, bizə
onlara oxşamamaq haqqında xəbərdarlıq etmişdin. Onlar
da düşdüyümüz çuxura rəblərinin kitabına bəslədiklə-

ri eyni münasibət üzündən yıxılmışdılar. Bizə istiqamət verəcək, bizi əvvəlki vəziyyətə qaytaracaq çıxış yolu varmı?

Quran cavab verir:

Ümmətin düçar olduğu, bir çox böhrana, mənfi hallara, problemlərə gətirib çıxaran ən böyük “bəla” müsəlmanların mənfi tərkiyəsidir. Təsəvvür edirsinizmi: Quran ümməti adlandırılan ümmət mənfi atıb-gedib! Bu vəziyyət hey davam etmiş, qəlblər sərtləşmiş, ayələrim və hidayət nuruma başqa məşğuliyyətlər üzündən müraciət olunmamışdır. İş o yerə çatıb ki, müsəlmanlar bu “ayrılıq”a öyrəşiblər və qətiyyətlə narahat deyildirlər. Bu hal onlarda “kök atıb”, labüd tendensiyaya çevrilib, – çoxları bunu hiss etmirlər. Başqaları isə iddia edirlər ki, Quranla müsəlmanların əlaqəsi möhkəm və sarsılmazdır, çünki Quranı çap etməyən, paylamayan, hafizlik məktəbləri açmayan, təhsil müəssisələrində Quran dərslərinin verilmədiyini, hafizlərə mükafatların paylanmadığını... müsəlman dövləti yoxdur.

Bəzi insanlar, hətta çoxları başa düşə bilmir ki, Quranla müsəlmanların arasında “ayrılıq” vardır. O müsəlmanların ki, Quranın formalaşdırdığı ümməti əmələ gətirirlər, səhər-axşam ayələrə qulaq asırlar. Amma biz bütün bunları nəzərə almaqla yanaşı, təkidlə bildiririk ki, “ayrılıq” davam edir və bu, ictimai quruluşumuzdakı digər mənfi təzahürlərdə də aşkar gözə dəyir. Hakim siniflə təbəə arasında yaxşı olmayan münasibətlər, bir çox qurumda ədalət və dürüstlüyün olmamağı, təhsil, inkişaf, iqtisadiyyat və sosial əlaqələr proqramlarındakı çatışmazlıq və anormallıqlar, əxlaqi aşınma bizim reallığımızdır.

Siz məni təfsir və hədis alimlərinin, üsulşünasların, fəqihlərin, dilçilərin vasitəsilə oxudunuz, amma nurumdan nəsibinizi almadınız. Məsələn, dilçi alimlər deyirlər ki, “mə” əvəzliyi filan ayədə hicazlıların⁸, filan ayədə isə təmimlilərin⁹ dialektinə uyğun gəlir. Hədis alimləri isə bizə öyrədirlər ki, filan qare filan ayəni başqa formada oxuyub, filan ayə filankəsin rəvayət etdiyi filan hədis tərəfindən qüvvədən salınıb və sair və i.a.

Üsulşünaslara gəldiyimizdə görürük ki, qaydalar qoymuş, ayələr əsasında arqumentlər təsis etmişdilər. Əgər bir ayə onların qayda və arqumentlərinə uyğun gəlsəydi, onu qəbul edir, yox, gəlməzdisə, hökmü qüvvədən salınmış, tilavəti isə saxlanmış ayələrdən hesab edirdilər. Onlara deyilsəydi ki, bəs Müdrik Allah mənasız və məzmununsuz, mətləbsiz sözlər danışmaz, Onun sözləri bundan uzaqdır, belə cavab verirdilər: “Bu ayəni filan hədis qüvvədən salıb”. Onlara irad tutulsaydı ki, bəs həmin hədisin ravisi onların qaydalarına görə namələumdür (*məchul*), saxtakardır (*müdəllis*), yalançıdır (*kəzzab*), uydurmaçıdır (*vəzza`*), cavabları belə olurdu: “Amma ümmət¹⁰ bu hədisi məqbul bilir”. Bununla da istinadın dəqiqləşdirilməsinə, yoxlanılmasına ehtiyac qalmırdı. Bu, hər hansı bir metodla üst-üstə düşməyən, üsulşünasların qoyduqları qaydaların səhihlik şərtlərinə uyğun gəlməyən hədislərin istisna edilməsi üsullarından biridir.

Fəqihlərə gəlicə, fiqhi yaradıcılıqlarında Quranla üst-üstə düşməyən bəzi məsələlərin olduğunu görəcəksiniz. Fiqh kitablarını açsanız, üstünüzə “qüvvədənsal-

⁸ Ərəbistanda yer adı – *tərcüməçinin qeydi*.

⁹ Ərəb qəbilələrindən birinin adı – *tərcüməçinin qeydi*.

¹⁰ Hansı ümmət? Düşüncələrini təqlidlə korlamış olduqları ümmətmimi?!

ma" (*nəsx*), "xüsusiləşdirmə" (*təxis*), ümumiləşdirmə (*icmal*), qeyri-müəyyənətmə (*ibham*) məsələləri də daxil saysız-hesabsız orduları xatırladan hökmlər gələcəkdir. Quranın hökmlərinə diqqət yetirməmək – mühüm olanı bu idi! Bəziləri ehtimallara açıq, zənn ifadə edən "ahad" hədisləri Quranın açıq-aydın və qəti hökmlərindən üstün tutur, bəziləri də ayə və hədisləri bir kənara qoyub "qi-yas" üsuluna üstünlük verirdilər.

Qurana üz tutduğumuzda, Peyğəmbərin ayələri necə izah və tətbiq etməsinə, Məkkə və Mədinədə onları həyatla çulğaladığına baxdıqda ayələr haqqında ancaq ayələrlə hökm vermək, məzmununa təkə məzmunu ilə qiymət vermək variantı ilə qarşılaşırıq. Bu vaxt görürük ki, Quran həqiqətləri işıq saçır, yol göstərir, öyüd-nəsihət edir, şəfa verir, xatırladır, yalanı özünə yaxın buraxmır.

İslahatçılıq cəhdlərinin iflasa uğramağı

"Böyük hərc-mərclik"dən bəri islam islahatçılığı hərəkətləri Quranı "əhatələyən" həmin qaydalara, prinsiplərə qarşı ehtiyat tədbirləri görməmişdir. Bu qaydalar və prinsiplər müsəlmanların gözlərini Quranın nuru qarşısında kor etmiş, ondakı məzmunu görmələrinə əngəl olmuşdur. Bu səbəbdən həmin hərəkətlər məqsədə doğru pis sayılmayacaq məsafə qət etsələr də, mənzilbaşına yaxınlaşdıqlarında məqsədlərinə çatdıqlarını zənn etmişlər. Zənn etdikləri gün zəhmət hədəf getmiş, məqsəddən uzaqlaşma baş vermiş və onlar əzgin vəziyyətdə başlanğıc "nöqtə"sinə geri qayıtmış, özlərini inandırmışdılar ki,

öhdələrinə düşəni ediblər. Düşmənlər də ki pusquda yatıb him gözləmişdir. Hərəkətlər dərk edə bilmirdilər ki, belə "təskinlik" həmin ölü və öldürücü ideyaları, sözügedən qaydalar əsasında əldə edilən məlumatların mənimsəməyin nəticəsidir. Halbuki həmin qaydalar bu məlumatları başlanğıcda saf-çürük edib, doğrusunu səhvindən ayırmağa idilər. Müsəlmanlar başa düşməli idilər ki, kök atmış həmin qayda və əsaslar istənilən islahatçılıq cəhdini məhv edə, viruslarının "qidası"na çevirə bilər.

İslahatçılar islam gerçəkliyi, yaxud Peyğəmbərin gətirdiyi "saf islam" hesab etdikləri məsələlərə müsəlman qara camaatı inandıra bilmədilər. Onlar fəaliyyətlərinin qızğın vaxtında diqqət yetirməmişdilər ki, çağırış etdikləri, xalqı inandıрмаğa çalışdıqları şey təhrif edilmiş, yad ideyaların sirayət etdiyi islamdır, Quranın təsdiqini almamışdır. Bəli, onların çağırışları vəhy deyildir, əksinə, əcdadın, ənənəni formalaşdıranların düşüncələrinin məhsuludur. Saf vəhy ilə əcdadın formalaşdığı, vəhyə zorla müncər etdiyi ideologiya arasında fərq böyükdür.

Din "Allah buyurdu, Peyğəmbər də deyilənləri yerinə yetirdi" ilə başladı, "filankəs dəlilsiz, yaxud dəlil hesab etdiyi, mübahisəli arqumentlər əsasında danışdı" ilə qurtardı. Təsəvvür edirsinizmi, arqument təqdim edənlər arasında "yalan" və "doğru" mübahisələri gedirdi, çünki "yalan" və "doğru"nu müəyyənləşdirən qaydalar hər kəsin təsdiqlədiyi konkret qaydalar deyildi. Məsələn, bəzən şafiilər malikilər və hənəfilərin səhih hesab etdiklərini "zəif" bilirdilər. Elə də olurdu ki, Mədinə alimləri İraq alimlərinin mötəbər saydıqları görüşə etimad göstərmirdilər. Müsəlman qruplarının hər biri özününkünü mötəbər, başqasını isə etibarsız hesab edirdi. Ümmət bütün bunlardan sonra ümmət olaraq necə qalmışdı?

Ümmət təqlid əsasında yetişir, bəzən də təqlidə haqq qazandırır. Halbuki özləri deyirdilər ki, təqlid dəlil-sübut olmadan başqasının dediyini təkrarlamaqdır. Allah və peyğəmbəri kor-koranə yamsılamanı qadağan etmişdir. Peyğəmbər bildirmişdir ki, kimsə onun adından nə isə danışsa, danışdığını isbatlasın. Kimsə bir iddiadan çıxış edərsə, başqaları onu kor-koranə təqlid etməməlidirlər. Həmin şəxs də iddiasının doğruluğunu dəlillərlə əsaslandırmalıdır. Allah insanlara öyrədir ki, eşitdiklərinin doğruluğundan əmin olsunlar. Buna baxmayaraq, fəqihlər və moizəçilər dəlilsiz-sübut olmadan başqalarının adından danışmış, ümumiləşdirici ifadələrlə kifayətlənmişdilər. Məsələn, “əcdadlarımız və “cümhur” bu fikirdədir” belə ümumiləşdirici ifadələrdəndir. Onlar “müəlləq”, “münqəte” və “zəif” rəvayətlərlə dolu olduğunu bildikləri kitablardan hədis nəql edib deyirdilər: “Peyğəmbər demişdir...”. Peyğəmbərin adından uydurulması mümkün hədisləri danışanların minbərlərdə, televiziya kanallarında nə işi var axı?! İnsanlar da onlardan belə uydurma rəvayətləri səhih hədis olaraq öyrənirlər! Nədir-nədir, onlar belə uydurma hədislərin olduğu kitabların müəlliflərini yamsılayıb təqlid edirlər!

Onların heç biri özünü, dinini sığortalamaq istəmir. Halbuki ehtiyatla belə demək mümkündür: “Rəvayət edirlər ki, Peyğəmbər deyib; filankəsin dediyinə görə...” və sair. Allah bizə öyrədir ki, “Dəlilinizi gətirin”; daha deməyib ki: “Dostlarınızın, təqlid etdiyiniz əcdadlarınızın dediklərini dəlil göstərin!”

Dediklərim aydın olsun deyə Möminlərin anası Həzrəti Aişədən iqtibas gətirmək istəyirəm. Ondan Peyğəm-

bərin əxlaqı haqqında soruşanlara müdrik və qısa cavab vermişdi: “Onun əxlaqı Quran idi!”¹¹

Anamız Aişənin bu dediyini Peyğəmbərin həyatının bütün tərəflərinə aid etmək mümkündür: onun etiqađı Quran idi; onun təsəvvürləri Quran idi; onun şəriəti Quran idi; onun bilikləri Quran idi; onun ibadəti Quran idi; onun sünnəsi və sirəti¹² Quran idi! Bəli, Quran Peyğəmbərin bütün fəaliyyətində canlı şəkildə mövcud idi! Biz bu həqiqətə etinasız yanaşa, onu diqqətdən kənarı saxlaya bilmərik! O, hər bir işdə köməyə Quranı çağırırdı! İstər dünya ilə, istərsə də axirətlə əlaqəli işlərdə Quranla yaşayırdı. Onun, ailəsinin, səhabələrinin həyatı Quran idi. İşıq onunla və ondan meydana çıxırdı, həyat onunla formalaşırdı, “möhkəm” ayələri hesabına mədəniyyətin özülü atılırdı, ümmət təşəkkül tapırdı, mədəni şahidlik onunla gerçəkləşirdi.

Bu səbəbdən Şanlı Quran qəlblərdə qərar tapmışdı, hisslərə və vicdana hakim kəsilmişdi, həyatın müxtəlif sahələrinə istiqamət vermişdi. Onlar ayələri oxuyur, dildən qabaq könülə köçürür, ağızdan əvvəl düşüncə və duyğularda “tələffüz” edir, gözəl xətlə yazmaq, bəzəkli kitablarda çap etməkdən qabaq onunla həyatlarına “naxış” vururdular. Çünki bilirdilər ki, Quran insana bələdçilik etmək, vəzifəsini icrada ona yol göstərmək üçün göndərilmişdir! Özü də mənəvi aləmdə Allahla insan oğlunun arasında bağlanmış əhdədən etibarən:

“(Ey peyğəmbərim!) Xatırla ki, bir zaman rəbbin adəm oğullarının bellərindən (gələcək) nəsillərini çıxardıb onların özlərinə (bir-birinə) şahid tutaraq: “Mən sizin rəbbiniz

¹¹ Hədisi Həzrəti Aişəyə istinadən İmam Əhməd, Müslim və Əbu Davud rəvayət etmişlər.

¹² Həyatı, fəaliyyəti

deyiləmmi?" – soruşmuş, onlar da: "Bəli, rəbbimizsən!" – deyə cavab vermişdilər. (Belə bir şahidliyin səbəbi) qiyamət günü: "Biz bundan qafil idik" (əl-Əraf, 172).

Bu vəzifə, həm də maddi dünyada Allahın insana yüklədiyi vəzifədir:

"(Ya rəsulum!) Sənin rəbbin mələklərə: "Mən yer üzündə bir xəlifə (canişin) yaradacağam", – dedikdə (mələklər): "Biz Sənə şükür etdiyimiz, şəninə təriflər dediyimiz və Səni müqəddəs tutduğumuz halda, Sən orada (yer üzündə) fəsad törədəcək və qan tökəcək bir kəsmi yaratmaq istəyirsən?" – söylədilər. (Allah onlara:) "Mən bildiyim şeyi siz bilmirsiniz!" – buyurdu" (əl-Bəqərə, 30).

Sonra əmanətə riayət mərhələsi gəlir. Əmanət göylərə, yerə, dağlara təklif edildikdə onu daşımaqdan imtina etmişdilər. İnsan isə ona bu təklif edildikdə razılığını bildirmişdi:

"Biz əmanəti (Allaha itaət və ibadəti, şəri hökmləri yerinə yetirməyi) göylərə, yerə və dağlara təklif etdik. Onlar ona yüklənməkdən (götürüb özləri ilə daşımaqdan) qorxub çəkildilər. Ona insan yükləndi. Həqiqətən, o çox zalım, çox cahildir. (İnsan bu ağır əmanəti götürməklə özünə zülm etdi və cahilliyi üzündən onun çətinliyini, ağır nəticəsini bilmədi)" (əl-Əhzab, 72).

Daha sonra insan oğlu imtahan dünyasında sınaqma ilə razılaşdı:

"Hənsinizin əməlcə daha gözəl olduğunu sınaqmaq üçün ölümü və həyatı yaradan Odur. O, yenilməz qüvvət sahibidir, (çox) bağışlayandır" (əl-Mülk, 2).

Nəhayət, "...hər kəsin qazandığı nə isə onun müqabilində əvəz görməsi üçün"¹³ axirətdə mükafatlandırılma baş verir. Bu vaxt insanlar iki qrupa ayrılırlar: cənnətlilər və cəhənnəmlilər.

¹³ "əl-Casiyə" surəsi, 22-ci ayə.

Habelə ilk nəsil başa düşmüşdü ki, Quran həyatın bütün sahələrində doğru istiqamətə yol göstərir, həyatın bütün yollarına işıq salır, bəşəriyyət üçün zəruri və mühüm bələdçi rolunu oynayır, insanlar yollarını azmasınlar deyə həyatla çulğaşır. Onu kainatdan, insan oğluna vəzifənin verildiyi yer kürəsindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Beləliklə, Quran onlar üçün ruh və can formalaşdırır, həyat və varlıq yaradırdı.

Onlar Quranı oxuduqda bütövlükdə oxuyur və görürdülər ki, onunla həyatın bütün tərəfləri arasında əlaqə mövcuddur, Quranla ətraf aləmi bütövləşdirmək mümkündür. Bu baş verdikdə özlərini tanıyır, Allah tərəfindən onların ixtiyarına verilmiş kainatı dərk edir, ölümə anbaan yaxınlaşdıqları bu dünyada onları gözləyən vəzifələri yada salırdılar. Allahı yada salır, kim olduqlarının fərqinə varır, əhd aləmindən axirətədək uzanan bəşər həyatını xatırlayırdılar. Kainatı da xəyallarında canlandırır, orada Əzəmətli Yaradıcının böyüklüyünü görür, qafillərin itibatdığı məchulluqdan uzaqlaşır, aşkarlıq və müəyyənliyə qədəm basırdılar.

İndi isə Quranı oxuyanlar çoxalıb, dərk edənlər isə azalıb; yazıldığı xətt növləri çoxalıb, xəttatlıq və hüsnxət yarışmaları artıb, lakin məna “rəssam”ları azalıb; ayələrin oxunduğu televiziya və radio kanalları çoxalsa da, məzmununun öyrənilməsi ilə əlaqəli proqramlar gözə dəymir. Bəli, əsas diqqət ondakı formaya (sözlərə...) verilir, məzmun və məna yaddan çıxır; hər kəs ona çağırır, amma onu həyatlarının kompasına çevirənlər az hallarda tapılır. Quranın hökmranlığı bir kənara atılmış, şəriəti laqeydliyə tuş gəlmişdir. Bütün bunlar Qurandan uzaqlaşmağın ən vahiməli formalarıdır. Ümmətin məruz qaldığı bu vəziyyət “ayrılıq” deyilsə, onda bəs ayrılıq nədir?!

Qurandan ayrı düşməyin təzahür formaları

Qurani tərək edən şəxs o kimsədir ki, onun qədrini bilmir, aşkar yol, həyatın bütün sahələrinə istiqamət verən metod, Allahın möhkəm ipi, möminlər üçün hidayət və müjdə olduğuna, əvvəlki kitabları təsdiqlədiyinə, bəşəri irsdə, peyğəmbərlərdən qalma təlimlərdə nəyin doğru, nəyin də yanlış olduğunu müəyyənləşdirən mənbə rolu oynadığına bütün qəlbi ilə inanmır..

Qurani tərək edən şəxs o kimsədir ki, onun Hər şeydən xəbərdar və Hikmət sahibi Allah tərəfindən müfəssəl izah edilən kitab olduğuna, varlıq aləmini və insanı əhatə etdiyinə, bütün ehtiyaclarını nəzərə aldığına qəlbi ilə əmin deyildir..

Qurani tərək edən şəxs o kimsədir ki, onda heç bir şübhənin, fikir ayrılıqlarının, ziddiyyətin olmadığını yəqinliklə dərk etməmiş, Allah tərəfindən haqq olaraq göndərildiyini qəlbi ilə, ağılı ilə, vicdanı ilə kəsdirə bilməmişdir. Dərk etməmişdir ki, Allah Qurani Etibarlı Ruh vasitəsilə Həzrəti Məhəmmədin könlünə xəbərdaredici olsun deyə endirmişdir. Dərk edə bilməmişdir ki, Qurana ins-cinsdən kiminsə sözü, hətta hərəkət belə daxil olmamışdır:

“(Qurani) əsla şeytanlar endirmədi.

Bu onlara layiq deyildir. Onlar (bunu) heç bacara da bilməzlər!

Axı onlara (vəhy eşitmək, mələklərin söhbətinə qulaq asmaq) qadağan edilmişdir” (əş-Şüəra, 210-212).

Yəqinliklə bilmir ki, Quranı Peyğəmbərə Hər şeyi bilən və Hikmət sahibi Allah göndərmişdir...

Quranı tərک edən şəxs o kimsədir ki, könlünə ona sevgi, hər bir hərfinə məhəbbət, ən gözəl söz olduğuna bitkin inam hakim olmamışdır:

“Allah sözün ən gözəlini (Quranı, ayələri) bir-birinə bənzər, təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi. Ondan rəbbindən qorxanların tükələri biz-biz olar. Allahın zikrindən (öyüd-nəsihətlərindən, vədlərindən) sonra ürəkləri yerinə gəlib qorxuları gedər. Bu (Quran) Allahın hidayətidir. Onunla istədiyini doğru yola yönəldər. Allahın (küfr edəcəyini əzəldən bildiyi üçün) yoldan çıxartdığı kimsəyə isə heç bir yol göstərən olmaz!” (əz-Zümər, 23).

Belə insanın qəlbində Quranın köüllərə şəfa, hər ayəsinin Günəş, Ay və digər ilahi əlamətlər kimi bitkin “əlamət” olduğuna inam formalaşmamışdır...

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, Allahın bu kitabında insanlara hər cür məsəl çəkdiyinə, düzgün qiymətləndirib dərinədən düşünəcəyi təqdirdə Quranın bəşəriyyətə bəs edəcəyinə, insanları birləşdirəcəyinə, vəziyyətlərini düzəldəcəyinə, ilahi mərhəmət və bağıqlama ilə onları qucaqlayacağına bütövlükdə inanmır:

“Məgər oxunmaqda olan Kitabı sənə nazil etməyimiz onlara kifayət etmədimi? Həqiqətən, bunda iman gətirən bir tayfa üçün həm mərhəmət, həm də öyüd-nəsihət (ibrət) vardır!” (əl-Ənkəbut, 51).

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, dağlara nazil ediləcəyi təqdirdə dağ-daşın Allahın qorxusundan müti-cəsinə titrəyəcəyini dərk etmir. Belə şəxsin qəlbi Quranı oxusa da, itaət etmir, eşitsə də, mütilləşmir, avazla mütaliə etsə də, rıqqətə gəlmir, qıraət etsə də, yumşalmır. O,

daşlaşmış, qəddar qəlbdir, cəhənnəmə layiqdir, vay olsun ona!

Quranı tərک edən şəxs o kimsədir ki, bu kitabın tərbiyə üsulu, hikmət və bərəkət mənbəyi olduğuna inanmır. İnanmır ki, Quran bəyan edən, hikmətlə zəngin kitabdır, müttəqilər üçün bələdçi, möminlər üçün yolgöstərəndir, yalan ona sirayət edə bilməz.

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, ixtilafa düşmüş kimsələr haqqında orada tez-tez söz açıldığının fərqiində deyildir. Nəzərə almır ki, Quran əsas ixtilafı aradan qaldırmaq üçün bütün bəşəriyyətə göndərilmiş məxəzdir, möminlərə xəbərdarlıq, insanlara öyüd-nəsihətdir:

“Bu (Quran) aləmlərə (həm insanlara, həm də cinlərə) ancaq bir öyüd-nəsihətdir!

Siz onun verdiyi xəbəri (Quranda deyilənlərin doğru olduğunu) bir müddətdən sonra mütləq biləcəksiniz!” (Sad, 87-88).

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, bu kitabı layiqi ilə oxumamış, onun ilahi öyüd-nəsihəti ehtiva etdiyinə inanmamışdır. O, Quranda dəyişikliyin aparılmadığına, onun Allahın sözü və ən gözəl izah olduğuna, orada deyilən hər bir şeyin həqiqəti ifadə etdiyinə inanmır.

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, bu kitabın metoduna əməl etməmiş, halalını halal, haramını da haram bilməmiş, ona inanmamış, yolunu tutub getməmiş, şəriətinə sarılmamış, ipindən yapışmamışdır...

Quranı tərк edən şəxs o kimsədir ki, onu yüz ölçüb bir biçdiyi hər şeydə, qərarlarında meyar seçməyib. Halbuki Quran qanundur, metoddur, əxlaq, davranış, həyat nizamı məsələlərində, haqq və ədalətin həyata keçirilməsində kafidir!

Qurana qayıtmağın yolları

“Ayrılıq” halını aradan qaldırmalısınız ki, mənimlə münasibətləri əvvəlki məcraya qaytara biləsiniz, doğru yolla gedəsiniz. Buna nail olmaq üçün aşağıdakıları etməlisiniz:

Mənimlə əlaqəli biliklərinizi yenidən formalaşdırın. Vaxtın uzanması, qəlblərin daşlaşması aramızda böyük məsafə yaradıb. Nəticədə məndən, cəmərdliyimdən, Allahın mənə bəxş etdiyi gizli enerji və imkanlardan xəbərsiz qalmışsınız. Beləliklə, sizdən tələb olunur ki, bərəmdə sahib olduğunuz bilikləri yenidən formalaşdırasınız. Bu o halda mümkündür ki, adlarımı, atributlarımı, Allahın məni təsvir etdiyi xüsusiyyətləri öyrənin¹⁴. Bütün bunlar sizləri mənə gətirib çıxaracaqdır.

Qəlblərini birləşdirdiyim ümmətinizin tarixi ilə, həyatlarında səbəb olduğum böyük dəyişikliklə tanış olun. Bununla da onları insanlar arasına çıxmış ən yaxşı ümmətə çevirmişdim. Daha sonra vəhyin başlanmasından bugünədək mənimlə olan münasibətlərinizdəki eniş-yoxuş “diaqram”ını nəzərdən keçirin.

Başla düşün ki, Allah Təala Qurani-Kərimi Həzrəti Məhəmməddən sonra yaşayacaq əbədi “peyğəmbər” seçmişdir. Bu “əbədi peyğəmbər” tələb olunan yerdə bizə yol göstərir, düzgün üsullar təqdim edir, dünya və axirət

¹⁴ Kitabın son hissəsi Quranın adları və atributlarına həsr edilib. Bu məlumatlar sizə Quranla əlaqə yaratmaq, bu əlaqəni davamlı etmək, ondan xəbərsiz qalmamaq və üz çevirməmək üçün kömək ola bilər. Həmin hissə Fəxrədin Razinin Quranın adlarına dair yazdığı geniş məlumatın qısa icmalından ibarətdir.

xoşbəxtliyi üçün lazım olan hər şeyi təmin edir. Başımıza gələn elə bir iş yoxdur ki, Quranda onu aradan qaldırmağın yolu göstərilməsin. Quran bizə bəs edir, o olan yerdə başqasına ehtiyac yoxdur. Onu axtardığımızı tapmaq, istədiyimizi əldə etmək əminliyi ilə oxumalıyıq:

“Məgər oxunmaqda olan Kitabı sənə nazil etməyimiz onlara kifayət etmədimi? Həqiqətən, bunda iman gətirən bir tayfa üçün həm mərhəmət, həm də öyüd-nəsihət (ibrət) vardır!” (əl-Ənkəbut, 51).

Qurani oxuyarkən nəticə üçün tələsməməliyik, əksinə, səbirlə olmalı, “cəmərdliyi”ni gözləməliyik; dərk etməliyik ki, hansı dərəcəyə çatırsa-çatsın, fəhmimiz qüsurludur, nə qədər güclü olursa-olsun, enerjimiz kəsirdir; bizi hərc-mərclikdən tək cə Quran xilas edər, haqq yola çıxara bilər. Qurani o vaxtadək oxumalı, o vaxtadək üzərində düşünməliyik ki, Allah ondakı lütf və mərhəmət qapısını üzümüzə açsın.

Başla düşün ki, Qurani layiqi ilə oxumağın bəzi müqəddəm şərtləri vardır və biz onları dərk etməliyik. Həmin şərtlərə daxildir: “ibadət şərti”, “böhran şərti”, “iki “oxu”nu vəhdətdə götürmə şərti”, “dəyərlər və məqsədlər şərti” və sair¹⁵. Belə şərtlər çoxdur, onları düşünməklə, Allaha tabe olmaqla müəyyənləşdirmək mümkündür.

Onu da dərk edin ki, Quran konkret anlayışları olan koqnitiv metodologiyadır. Oxucu bu metodologiyayı öyrənməli, ondan istifadəni vərdiş halına gətirməlidir. Bu anlayışlara daxildir: təsdiq, nəzarət, qavrama və aradan qaldırma.

Bu gün müsəlmanlar Quranla düzgün münasibət qurmağa, “ayrılıq” vəziyyətindən xilas olmağa, digər məneələri aradan qaldırmağa daha çox möhtacdırlar. Onlar

¹⁵ Əlavə məlumat üçün bax: Taha Cabir əl-Ülvani. İki “oxu”nun: vəhyin kainatla vəhdəti. Qahirə, 2014, səh. 37-46.

baş a düşməlidirlər ki, Allah Quranı asanlaşdırılmış kitab olaraq nazil etsə də, oxucudan onun xüsusiyyətlərini dərk etmək, metodologiyası və müraciət üsullarını öyrənmək tələb olunur. Nəticədə o, Quran məzmununun dərkinə mane olan çatışmazlıqlardan uzaq düşünmə bacarığı qazanacaqdır.

Baş a düşməlisiniz ki, Qurana "...ancaq təmizlənmişlər toxuna bilər"¹⁶. "Təmizləyən"lə "təmizlənən" arasında fərq vardır. Təmizləyən o kəsdir ki, özü-özünü paklayır, – heç şübhəsiz ki, bu, Quranla münasibətdə lazımdır. Təmizlənənə gəlincə, o, ya Allah, ya da başqası tərəfindən paklanmış kimsədir. Yəni, Allah onun qəlbini paklamış, şüurunu gücləndirmiş, bununla da onu Quranın zirvəsinə qalxmağa, "sovqat"ını qəbul etməyə hazırlamışdır.

Allah Şanlı Quranı peyğəmbərinin qəlbinə endirmişdir. Çünki ürək "ağır söz"ü Allahın nazil etdiyi formada qəbul etməyə qadir yeganə üzvdür. Qurani-Kərimi qəbul etməsi üçün onun paklanması tələb olunur. Bu paklanma bütün maneələrdən "təmizlənmə"ni zəruri edir. Məsələn, ondan şeytanı və vəsvəsələrini uzaq tutmaq, onu əks fikir və stereotiplərdən təmizləmək lazımdır. Bu kitabın "gülərlü"ü və ondakı mənalar etinasız qəlblə "qaynayıb-qarıxmaz"; o, özünü qulaq asmayan qəlbə təslim etməz; əyləncəyə qərq olmuş qəlbə ondakı nur saçılmaz.

Quranı qəbul edən qəlb müqəddəsliyə yaxınlaşdığına fərqləndə olmalıdır. Quran Allahın kəlamıdır, insan müqəddəsliyi görəb-əşitməsə də, Pak və Uca Allah Quranı sənə eşitdirərək, göstərərək nazil edir. Baş a düşməlisən ki, əgər layiqi ilə oxusan, Allah Quranı sənə eşitdirəcəkdir. Əgər Allah səndəki tilavətdən razı qalsa, səni paklayacaq, qəlbini Quran "sovqat"ını qəbula hazırlayacaq, axirətə inanmayanlarla arana "örtük" çəkəcək, bununla

¹⁶ "əl-Vaqiə" surəsi, 79-cu ayə.

da onlar sənə əziyyət edib, kələk gəlməyi bacarmayacaqlar. Beləliklə, Allah səni tər-təmiz etmiş, Gizli Kitabdakı mənaya nüfuz etmə bacarığını təkmilləşdirmənə köməklik göstərmiş, yüksəyə qalxıb ayələrlə bütövləşmək üçün səni hazırlamışdır. Nəticədə Quran qan damarda axdığı kimi qəlbin və vicdanında da axmış, təsəvvürlərini möhkəmləndirmiş, görməyini yaxşılaşdırmış, düşüncələrinə düzəliş vermiş, etiqadını təmizləmiş, idrakına işıq saçmışdır. Onu oxuduqca ülviləşəcək, axırda, özünü onu İlk Qəbuledicidən (*Ona Allahın xeyir-duası və salamu olsun!*) əxz edirmiş kimi hiss edəcəksən. Öyüd-nəsihət üçün asanlaşdırılmış Quranı layiqi ilə oxumağın, tilavət etməyin labüd nəticəsi olacaqdır: ancaq təmizlənmişlərin qismətinə yazılmış ilahi paklanma!

“...Allahın ayələri oxunduğu zaman həmin ayələr onların imanlarını daha da artırar, onlar ancaq öz rəbbinə təvəkkül edərlər” (əl-Ənfal, 2).

Kim həmin dərəcəyə yüksələrsə, arzusuna çatmış, xoşbəxtliyi qazanmış, Quranla mükafatlandırılmış, könlündə, sanki, peyğəmbərliyi hiss etmişdir. Yenidən Qurana, ey Allahın bəndələri!

Ola bilsin ki, buradək deyilənlər sizinlə aramda sağlam münasibət yaradacaq, sizi ənginliklərimə geri qaytaracaqdır. Məhz həmin andan addımlarınıza istiqamət verəcəyəm, doğru sözlə, tutarlı fikirlə gedişinizi tənzimləyəcəyəm. Bundan sonra mənimlə əlaqələrinizdə keçmişdə baş verənlərə qayıtmayın, məndən qeyrisi ilə məşğul olmayın, məndən uzaqlaşmayın!

İkinci dialoq

Ey Quran!

Ayələrini dərk etmək üçün paklanmağın yolu hansıdır?

Əgər bu yol (üsul) varsa, nədən ibarətdir?

Hansı ayələrinə bu barədə danışılır?

Sən onu bizə necə izah edəcəksən?

Həmin üsulu gerçəkləşdirməyin mexanizmi hansıdır?

Həmin üsul hər kəs üçün əlçatandır mı?

Quran cavab verir:

Təmizləmə (*təzkiyə*) və paklanma (*tətəhhür*)

Birinci sualın cavabı belədir: Bəli, ayələrimdə belə bir üsuldan danışılır. Həmin üsul vasitəsilə “paklanmaq” mümkündür. Ancaq paklananlar məndəki mənalara vaqif ola biləcəklər. Bütün surələrimdə həmin üsuldan söz açılır. Paklanma təmizləmə (*təzkiyə*) nəticəsində meydana çıxır. Mən ayələrimdə sizi həmişə ona çağırıram. Elə bir surəm yoxdur ki, onda təmizləmənin xüsusiyyətləri, şərtləri, əlamətləri, əsasları haqqında söz açılmasın. Onu da bildirmişəm ki, məqsədləri müvəffəqiyyətlə gerçəkləşdirmək təmizləmə ilə sıx bağlıdır:

“Nəfsini təmizləyən mütləq nicat tapacaqdır!

Onu (günaha) batıran isə, əlbəttə, ziyana uğrayacaqdır” (əş-Şəms, 9-10).

Belə təmizləmə hər şeydən əvvəl tələb edir ki, aldadıcı dünyadan imtina edərək əbədi aləmə üz tutasan, Allahın vacib etdiyi, ayələrimin gətirdiyi hər şeyə əməl edəsən, Allahın qadağa etdiyi hər şeydən uzaq durasan, mömin və təqvalı şəxslərin təsvir olunduğu bütün məziyyətləri mənimsəyəsən, özünü kafirlərin, münafiq və müşriklərin xasiyyətindən kənar tutasan, Allahla bir olmaq üçün Ondan səbirlə, namazla kömək istəyəsən:

“Səbirlə, namazla (Allahdan) kömək istəyin” (əl-Bəqərə, 153).

Belə olarsa, ayələrimi Allahla birlikdə oxumuş olacaqsınız. O Allahla ki, çox lütfkardır: ayələrimi düzgün yolla gedəsiniz deyə göndərmişdir! Elə ki ayələrimi oxuduğunuzda Allah sizinlə oldu, əlinizdən tutaraq sizi hidayətə, doğru şəriətə, düzgün üsuluma tərəf gətirdi, bundan sonra heç vaxt yoldan çıxmayacaq, ixtilafa düşməyəcəksiniz!

Allah sizə xəbər verir ki, məndə şəriət və yol (üsul) mövcuddur:

“Sizin hər biriniz üçün bir şəriət və bir yol təyin etdik” (əl-Maidə, 48).

Onu da xəbər verir ki, mənimlə aranızdakı “örtü”yü necə qaldırmaq olar:

“Quran oxumaq istədiyiniz zaman məlun Şeytandan Allahla sığın!” (ən-Nəhl, 98);

“(Ya rəsulum!) Sən Quran oxuduğun zaman sənənlə axirətə inanmayanların arasına görünməz bir pərdə çəkərik.

(Quranı) anlamasınlar deyə, onların qəlblərinə pərdə çəkib qulaqlarına əngəl qoyduq (kar etdik). Sən Quranda

rəbbini bir tək tanrı olaraq andığı zaman onlar nifrət əlaməti olaraq arxalarını çevirib gedərlər” (əl-İsra, 45-46).

Daha sonra sizə qəlbinizi paklamağı əmr etmişdir, çünki qəlblər ayələrin nazil olduğu, rəbbinizin nəzər saldığı yerdir.

Peyğəmbər sizə izah etmişdir ki, ayələrimi müzakirə etdiyinizdə məndən uzaqlaşmayın, ayələrimə başqa məzmun verməyin, istədiyinizi danışmayın. Ayələri nəfsinizin meyl göstərdiyi işlərə haqq qazandırmaq, yalanı doğru göstərmək, sapqınlığı artırmaq üçün istifadə etməyin. Bütün bunlar qəlbin təmizlənməsinə, ayələri başa düşməyə, həqiqətə yaxınlaşmağa mane olur və nəticə etibarlı ilə mənimlə aransızda “pərdə” yaranır. Kimlər ki müticəsinə, itaət göstərərək, kömək diləyərək, ayələrimi düzgün başa düşür, mənə üz tuturlar, ehtiyaclarını təmin edəcək, yollarına işıq salacaq, dadlarına çatacağam.

O kəslər ki hidayəti məndən qeyrisində axtarır, yaraları sarıyacağıma, dərdlərə əlac olacağıma, müşkülləri həll edəcəyimə şübhə ilə yanaşır və mənə təkəbbürlə yaxınlaşırlar, onda məni nazil edən Uca və Pak Allah xəzinələrimin təkəbbürlü insanların üzünə açılmasına icazə verməyəcəkdir:

“Yer üzündə haqsız yerə təkəbbürlük edənləri ayələrimi anlamaqdan yayındıracağam (mane olacağam). Onlar nə möcüzə görsələr, ona inanmazlar. Onlar haqq yolu görsələr, onu qəbul etməz, azğınlıq yolunu görsələr, onu özlərinə yol seçərlər. Bunun səbəbi isə onların ayələrimizi yalan hesab etmələri və ondan qafil olmalarıdır” (əl-Əraf, 146).

Belə təkəbbürlü insanlara Quran oxumağın xeyri yoxdur, çünki bu, onların korluğunu daha da artırır.

Nəfsini tərbiyə edən kimsə ayələrimə nəzər saldıqda öyrənmə və qavrama yollarını görəcəkdir. Paklanmış kimsə yuvasını səbirlə toxuyan tarantul hörümçəyi kimi, ayələrimi oxumağı, mənalarını üzə çıxarmaq üçün səbir göstərməyi, təfərrüat üçün dərinlərə dalmağı öyrənəcəkdir.

Quranı layiqi ilə oxumaq, ayələr barəsində dərindən düşünməyi öyrənmək səbir tələb edir. Lütfkarlığım bununla şərtləşir! Qoy arzu edən şəxs haqqımda düşünmək üçün zehninin imkanlarını götür-qoy etsin. Kim Allahın Adəm və övladları ilə əhdini xatırlasa, Allahın ona bəxş etdiyi saysız-hesabsız nemətləri də yada salacaqdır... Axirəti də diqqətində canlı tutacaq, məni sizə göndərənin ayələrimi oxuyacağını xatırlayacaqdır. Belə ki Uca və Pak Allah cənnətdə məni dünyada ikən mübahisə etdiyiniz məsələləri izah etmək üçün sizə oxuyacaqdır. Ayələrimin mənası ətrafında apardığınız mübahisələr də buraya daxildir.

Bu ilahi qiraətə məni layiqi ilə oxuyan, ayələrimin mənasını bilmək üçün paklanan, dediklərim haqqında düşünən dostlarım, oxucularım layiq görüləcəkdir.

Bütün bu səviyyələrdən paklanmışların keçməsi lazımdır. Ayələrimi başa düşmək istəyənlər bilsinlər ki, necə düşünməyin yolları ayə və surələrimdə müfəssəl şəkildə göstərilmişdir. Bu onu arzu edənlər üçün əlçatandır, Allahla bir olmaqla, tilavət etməklə, düşünməklə, öyüd-nəsihət almaq və şüurlu oxumaqla mümkündür. Bu paklanmış insanlar həmin anda məni yanlarında tapacaqlar və mən onların addımlarına, düşüncələrinə istiqamət verəcəyəm. Bundan sonra onlar azmayacaq, sapmayacaq və məndən uzaqlaşmayacaqlar!

Ayrılıqdan ehtiyat edin!

Deyirik:

“Yəni, bütün bu şərtləri bildikdən sonra ayələr haqqında düşünürük. Bu da zəruri edir ki, oxucu bir anda olsun səndən bixəbər qalmasın, səninlə davamlı əlaqə yaradıb dialoq aparsın”.

Quran cavab verir:

“Doğrudur:

“Hər kəs Rəhmanın zikrindən boyun qaçırsa, Biz ona Şeytanı ürcah edərik və o (şeytan) onun yaxın dostu olar” (əz-Zuxruf, 36).

Onu da əlavə edim ki, paklanmış insan mənimlə kəsilməz əlaqə yaratmağa möhtacdır. Mən ayrılığı rədd edirəm. Kim məni tərək edərsə, ayrılıq onu daşürəkli edər. Sözlərimimi, hökmlərimimi, şəriətimimi, öyüd-nəsihətimimi tərək edib, fərq etməz! Dostlarım və mənə vaqif olanların bu ayrılığı necəliyi və müddətindən asılı olmayaraq, köülləri və düşüncələrində qaranlığa səbəb olacaq, onlarla aramda uzaq məsafələr qoyacaq, qopuqluq və uçurum yaradacaqdır. Bu qopuqluq və uçurumu ancaq səmimi tövbə, mənə səmimi-qəlbədən qayıtmaqla aradan qaldırmaq olar.

Mən köüllərə hakim kəsilmək, düşüncələrə həkk edilmək üçün göndərilmişəm. Çünki mən sizi sizin aşkar düşməniniz, damarlarınızda qan kimi axan Şeytandan qoruyan gözətçiyəm, düşüncə və qanınızı paklayanam, köüllərinizə şəfa verənəm. Sizi doğru yola çıxarmaq və-

zifəmi bir an da olsa unutmuram, siz də məni bir anlığına da unutmayın. Mən sizə Allahın öyüd-nəsihətiyəm:

“Hər kəs Rəhmanın zikrindən boyun qaçırsa, Biz ona Şeytanı ürcah edərik və o (Şeytan) onun yaxın dostu olar” (əz-Zuxruf, 36).

Və mən sizin üçün xoş həyat mənbəyiyəm:

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!” (Taha, 124).

Sizə barəsində danışdığım düşüncə tərz elə özüməm!

Mən sizin üçün aşkar yolam, ondan ancaq cəhənnəmlik kimsə kənara çıxar! Mən məndən murad etdiklərinizə çatmaq vasitəliyəm!

Dostlarım və oxucularımdan haqqımda davamlı şəkildə düşünmək, səbir göstərmək, səbri tövsiyə etmək, təmkinli hərəkət etmək, dözmək tələb olunur. Elə ki mən onlara, onlar da mənə öyrəşdilər, məndən ayrılmayacaqlar, ayrılığımıza dözməyəcəklər, mən də onlardan uzaqlaşmayacağam, onlara yol göstərən, rəhbərlik edən, dünyada xoş həyat, axirətdə cənnət üçün addımlarına istiqamət verən olacağam, onlardakı vəhşəti, qəribliyi, tənhalığı aradan qaldıracağam. Mən onlarla birlikdə olduqdan sonra hara getsələr də, qəriblik hiss etməyəcəklər; gözləri qarşısında canlandığımda vəhşət nədir bilməyəcəklər. Kim məni özünə dost bilərsə, yaxşı dostam, yoldaş bilərsə, sirdaşam! Möminlərdən kim istəyirsə, təcrübədən keçirsin!

Ayələrim haqqında düşünmək növbəti mərhələlərə aparən yoldur. Kim bunun şərtlərini, qaydalarını, mexanizmini öyrənərsə, mənimlə dostluqdan doymaz!

Üçüncü dialoq

Ey Quran, deməli, sən rəhbərlik və varislik kitabısan. Varis xalqları formalaşdırma metodun nədən ibarətdir? İnsanları necə birləşdirir, fərdlər, ailələr və xalqlardan necə ümmət yaradırsan?

Hidayətinlə birləşmiş ümmət müəyyən faktorların, təzyiqlərin nəticəsində parçalanarsa, surə və ayələrində prosesləri yaxşılaşdırma və yenidənqurma üçün metod göstərilibmi?

Əgər göstərilibsə, bu metodun əsasları nədən ibarətdir?

Quran cavab verir:

Təbii ki, mən rəhbərlik kitabı, varislik bələdçisiyəm. Allah hər bir peyğəmbərə rəhbərliyim və tərzimdən nə isə nazil etmiş, daha sonra bunları sonuncu elçiyə, peyğəmbərlərin öndəri Həzrət Məhəmmədə göndərmək üçün cəm etmişdir:

“Sad! Öyüd-nəsihətlə dolu Qurana and olsun!

Doğrusu, o kafirlər qürur və nifaq içindədirlər” (Sad, 1-2).

Rəhbərlik kitabı olmağım o deməkdir ki, bütün həyatınıza dair suallara cavab verirəm. Hidayətinizin olduğu elə bir şey yoxdur ki, barəsində soruşduğunuzda sizə ən doğru olanı göstərməyim, ən düzgün və ədalətli olana tərəf əlinizdən tutub aparmayım, Şeytanla, vəsvəsələri ilə aranızda məsafə qoymayım.

Bu şeytanın gözünüzə görünməyən cinlərdən, yaxud aranızda fəaliyyət göstərən insanlardan olmağı fərq etmir. Doğru yolda olmaq üsulunu izah etdim, onda heç bir mübhəmlilik, dolaşıqlıq yoxdur. Ayələrimi oxuyan, barəsində düşünən alimləriniz, adi insanların, qarelələriniz, bisavadlarınız həmin üsulu dərk edəcəklər.

Varislik kitabı olmağıma gəlincə, vəhy dövrünün problemlərini həll etmişəm, çünki mən hər dövrə, hər coğrafiyaya uyğunam. Gizli kitab olmağım mənə “qavrama” və “həll etmə” bacarığı bəxş edir. Hər bir əsrdə pak insanların məndəki gizli məqamları aşkara çıxarmağı problemləri dərk və həll etməyimi təmin edir. Peyğəmbəriniz Həzrəti Məhəmmədin könlünə bütövlükdə nazil edilməyimdəki bir hikmət də ən düzgün olana aparmaq vəzifəmi yerinə yetirməyimdirdir. Allah Adəmi varis seçdikdə Adəm şeytanın əməllərini özündən dəf edə bilmədi, daha sonra Allah ona sözləri öyrətdi, o da tövbə etdi. Bu sözlərdə mütilik, bağışlanma diləmə, Allaha qayıdış vardı. İlahi Hikmət sizi mənimlə qorumağı murad etmişdi, ey adəmoğulları, hidayətimdən nəsiblərini almış peyğəmbərlərlə qorumağı murad etmişdi. Axırda, mən bütövlükdə sonuncu peyğəmbərin qəlbinə endirildim və onda cəm oldum. Quru və dənizlərin qaranlığında sizə yol göstərən, bu yer üzündə addımlarınıza istiqamət verən, sizə tapşırılmış abadlaşdırma işinə sarı hərəkətinizə hərəkət qatan məhz mənəm. Dünyada xoş həyat qurmağınıza, imtahandan keçməyinizə kömək edəcək hər şeyi iki qabığım arasına toplamışam.

Sizə “ali məqsədlər”, “mütləq dəyərlər”, bunların da başında “tövhid”i gətirmişəm. Kim Pak və Uca Allahın tək olduğunu qəbul edib, Onun təkliyinə qəlbən inanarsa, Allaha yaxşılıq etmiş sayılmaz, çünki Allaha xeyir toxun-

durmaq, yaxud zərər vermək mümkün deyildir: O, belə şeylərdən uzaqdır; əksinə, Allah belə şəxsə qəlbini paklayacaq, vicdanını azad edəcək, düşüncələrinə istiqamət verəcək, danışığını tutarlı edəcək “sərvətlər” verəcəkdir.

Tövhid insanı natamamlıq vəziyyətindən xilas edən bünövrə rolunu oynayır, ona başqaları ilə eyni olduğunu, kiminsə kimdənsə üstün olmadığını hiss etdirir.

“Hamınız Adəmdəsiniz, Adəm də torpaqdandır” hədisini xatırlayın: atanız birdir, rəbbiniz birdir, törədiyiniz mənbə birdir, aqibətiniz birdir. Hamınız eynisiniz, insan başqasına ona qarşı təkəbbür göstərməsinə imkan verməməli, başqasına yekə-yekə nəzər salmamalıdır. Üstünlük və imtiyaz təqva ilə şərtləşir. Qoy hakimiyyət, var-dövlət, cah-calal, əsil-nəcabət, rifah deyil, məhz təqva sizin üçün yarış meydanı olsun! Çünki yer üzündə fəsadın ən mühüm mənbəyi zülmür, həsəddir, var-dövlət, cah-calal, nüfuz, hakimiyyət uğrunda yarışmaqdır. Bütün bunların insanın insanlığına, qəlbinin, vicdanının formalaşmasına aidiyyəti yoxdur. Çünki bunlar fani şeylərdir, odur ki üstünlük və imtiyaz göstəricisi olaraq seçilə bilməzlər.

Həmçinin hər kəsin Həzrəti Məhəmmədin könlünə nazil etdiyim missiyanın tələblərini yerinə yetirməsi üçün əzmkarlığa, dərrakəyə, can, namus, var-dövlət, yaşamaq, azadlıq qorxusundan xilas olmuş vicdana ehtiyac vardır. Belə bir azadlığı ancaq tövhid, mülkün sahibi, hər şeyə qadir, yaratdıqlarına ruzi göndərən Pak və Uca Allaha iman təmin edə bilər. Kimsə Allahın icazəsi olmadan başqalarına zərər, yaxud xeyir verə bilməz. Başqalarını kölə etmək istəyən zalımların, hakimiyyət hərislərinin əsarətindən xilas olmaq tək-cə tövhidlə mümkündür. Tövhid başqalarına hökmranlıq etmək istəyənlərə xatırladır

ki, onlar da Allahın quludurlar, elə isə Allahın bəndələri sayılan qardaşlarına ağalığ etməyə nə üçün cəhd göstərirlər. Təkəbbürlülərin əzmək, boyunduruq altına salmaq istədikləri arxasız kimsəyə deyirəm: “Onlara icazə vermə bunu etsinlər, qarşı çıx etdiklərinə! Səni və onları yarıdan Allah arxasızlara dayaqdır, təkəbbürlü qoluzorluların köpünü alandır! Allahın quluna Ondan başqasına köləlik etməklə barışmaq yaraşmaz!”

Tövhidin köntüllərə, düşüncələrə, davranışlara, ibadətə, həyat tərzinə təsiri çoxdur.

Məhz tövhid sayəsində Allaha şəriq qoşmayan insan varislik və abadlaşdırmaq vəzifələrini yerinə yetirmək, fəsad və azgınlığı dəf etmək üçün yol qət edir:

“Allah belə bir məsəl çəkdi: “Heç bir şeyə gücü çatmayan və başqasının malı olan bir qul özünə verdiyimiz gözəl ruzidən (Allah yolunda) gizli və aşkar sərf edən birisi ilə (azad bir insanla) eyni ola bilərmi?! Həmd (hər cür tərif və şükür) yalnız Allaha məxsusdur, lakin (müşriklərin) əksəriyyəti (bunu) bilməz!”

Allah iki nəfər barəsində yenə belə bir məsəl buyurdu: (bu iki nəfərin) biri dilsizdir (laldır), heç bir şeyə gücü çatmaz. O öz ağasına bir yüküdür, onu hara yollasa, xeyirlə qayıtmaz. O heç doğru yolda olub haqq-ədaləti əmr edən (insanları ədalətli işlər görməyə sövq edən) bir kimsə kimi ola bilərmi?! “ (ən-Nəhl, 75-76).

Həmçinin sizə zəruriliyi və əhəmiyyətini bildiyiniz, müvəffəqiyyəti şərtləndirdiyini öyrəndiyiniz “təzkiyə” (təmizlənmə, tərbiyə) adlanan şey gətirmişəm. Gətirmişəm ki, fəaliyyət öz səmərəsini versin:

“Nəfsini təmizləyən mütləq nicat tapacaqdır!”

Onu (günaha) batıran isə, əlbəttə, ziyana uğrayacaqdır” (əş-Şəms, 9-10);

“Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar!” (əl-Muminun, 1);

“(Ya rəsulum!) Keçmişin xəbərlərinin bir qismini sənə belə nəql edirik. Sənə Öz dərgahımızdan Quran da vermişik!

Hər kəs ondan üz döndərsə, şübhəsiz ki, qiyamət günü ağır bir günaha yüklənəcəkdir.

Belələri (o günah yükünün) altında (yükü ilə birlikdə Cəhənnəm əzabında) əbədi qalacaqlar. Qiyamət günü onların daşıyacağı yük necə də pisdir!” (Taha, 99-101);

“Hər kəs Mənim öyüd-nəsihətimdən (Qurandan) üz döndərsə, güzəranı daralar (yaxud qəbir evində şiddətli əzaba düşər olar) və Biz qiyamət günü onu məhşərə kor olaraq gətirərik!”

O belə deyər: “Ey rəbbim! Nə üçün məni məhşərə kor olaraq gətirdin, halbuki mən (dünyada hər şeyi) görürdüm!”

(Allah) buyurar: “Elədir, amma sənə ayələrimiz (möcüzələrimiz, qüdrətimizə dəlalət edən əlamətlər) gəldi, sən isə (özünü görməməzliyə vurub) onları unuttun (iman gətirmədin). Bu gün eləcə də sən unudulacaqsan!”

Biz (Allaha şərikin qoşmaqla, küfr etməklə) həddi aşanları və rəbbinin ayələrinə iman gətirməyənləri də belə cəzalandırırıq. Axirət əzabı isə, şübhəsiz ki, daha şiddətli, daha sürəklidir! “ (Taha, 124-127).

İftira atan, təşəxxüs satan şəxs isə ziyana uğrayacaqdır. Uca Allah dağıdıcı, fəsad çıxaran şəxslərə uğur bəxş etməz. Allaha şərikin qoşanların fəaliyyəti davamlı səmərə verə bilməz. Həmin fəaliyyət üzdən müvəffəqiyyətli görünərsə də, tezliklə iflasa uğrayacaqdır. Bu, zahirdə belədir, əslində isə həqiqətdən payı olmayan “uğur”dur. Çünki özlərini tərbiyə etməyənlər başqalarını tərbiyə edə, fəsadı

aradan qaldıra bilməzlər. Fəsad çıxaranların etdikləri işlər davamlı və səmərəli deyildir.

Sizə öyrətdim ki, yer üzünə onu abadlaşdırmaq, orada yaradılış, ilahi yaradıcılıq və qayğı əlamətlərini, Allaha aparıb çıxaran hər şeyi üzə çıxarmaq üçün endirilmişsiniz, dünyaya bunun üçün gəlmişsiniz. Elə ki Allahın izni ilə vasitənlə hər yerə abadlıq hakim oldu, yer öz xəzinələrini aşkara çıxardı, siz kainatda Allahın şəninə tərif deyənlərin başında gələcəksiniz:

“Yeddi göy, yer və onlarda olanlar (bütün məxluqat) Allahı təqdis edir. Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib Ona şükür etməsin, lakin siz onların təqdisini anlamazsınız” (əl-İsra, 44).

Həmçinin Allaha ehtiramınızı və Onun da sizi hörmətli-izzətli etdiyini göstərən hər şeyi sizə nişan vermişəm. Sizi kainatdakı bir çox məxluqdan üstün etməsi, məsuliyyət və əmanəti sizə tapşırması İlahi Ehtiramın göstəricisidir:

“Biz Adəm övladını şərəfli və hörmətli elədik, onları suda və quruda (gəmilərə, heyvanlara və başqa nəqliyyat vasitələrinə) mindirib sahib etdik, özlərinə (cürbəcür nemətlərdən) təmiz ruzi verdik və onları yaratdığımız məxluqatın çoxundan xeyli üstün etdik” (əl-İsra, 70).

Allah sizin üçün məndə nəyin vacib, nəyin halal, nəyin də haram olduğunu təfsilatı ilə danışmışdır. Çünki mən Allahın açıqladığı, qüdrətinin məzmunu və xilqətinin sirlərini ehtiva edən kitabam. Yaradılış məqsədinin reallaşdırılmasında məsuliyyət daşdığınız halda, haraya gedirsiniz?! Rəhbərlik, liderlik məsələləri haqqında hər şeyi sizə göstərmişəm.

Xalqların formalaşdırılması

Xalqları formalaşdırmaq metoduma gəlincə, əvvəlcə bütöv (universal) dünyagörüşü təsis etməliyik. Bu dünyagörüşü insana özünü və rəbbini, kainatdakı yerini tanıdacaq, Allahla əlaqəsini başa salacaq, həyatın mahiyyətini, zaman və tarixi, taleyi, biliyi, biliyin onun üçün zəruriliyini öyrədəcəkdir. Bu dünyagörüşünə sahib insan çaşqınlıqdan xilas olacaq, düşüncələrini, vicdanını narahat edən “taleyüklü suallar”a cavab tapacaqdır. Bu dünyagörüşü ona rəbbindən “aşkar dəlillər”, baş verənləri izah edən biliklər bəxş edəcəkdir. Onu maraqlandıran işlərdən heç nə ona qaranlıq qalmayacaq və o, yolunu dolaşmaq salmayacaq, doğrunu yanlışdan ayıracaq, yaxşını pisdən fərqləndirəcəkdir. Dünyagörüşü düzgündürsə, məsələləri ölçən “tərəzi” rolunu oynayacaqdır.

Ümmətin birliyinin qorunması

Allaha, mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, axirət gününə iman gətirmək sayəsində insana özünü necə tərbiyə edəcəyini öyrətdim. Öyrətdim ki, o özünü nə ilə tərbiyə etməli, yolunu azmamaq üçün nədən uzaq durmalıdır. Bundan sonra ona təkbaşına yaşamaq üçün yaradılmadığını öyrədirəm. Xatırladıram ki, tək candan – atası Adəmdən yaradılmış, çox keçmədən onun üçün həmtayı xəlq edilmişdir. Onlar varislik və abadlaşdırma

vəzifələri baxımından biri digərini tamamlayan cütlük idilər. Amma axirətdə vəziyyət başqa cürdür, çünki ora mükafat yeridir. İnsanın axirətdə başqası ilə əlaqəyə ehtiyacı yoxdur, odur ki rəbbinin hüzuruna təkbaşına çıxacaqdır. Çünki orada ancaq hesaba çəkiləcək, etdiklərinin qarşılığını görəcək, ya cənnətə, ya da cəhənnəmə girəcəkdir. Fərdilik əsasdır, amma dünyada fəaliyyət göstərmək və vəzifəni icra etmək kollektiv işi tələb edir. Bu səbəbdən cütlük sistemi mövcuddur, Allah insanları qadın və kişi olaraq yaratmış, onlardan da çoxlu kişi və qadın xəlf etmişdir. Etmişdir ki, xalqlar, qəbilələr əmələ gətirsinlər, bir-biri ilə tanış olsunlar, bir-birinə öyrəşsinlər, əməkdaşlıq etsinlər. Bu səbəbdən mən sizə kişili-qadınlı olaraq necə ailə qurmağı, birlikdə yaşamağı, müxtəlif məsuliyyət və vəzifələri bölüşdürməyi öyrədirəm. Öyrədirəm ki, bundan sonra sizdən xalqlar və qəbilələr meydana gəlsin.

Bu yerdə, sizin müəyyən əlaqələrə, münasibət formalarına, qarşılıqlı müdaxilə və təsirə ehtiyacınız vardır. Bütün bunlar həyatınızı, kollektivinizi möhkəmləndirməyi zəruri edir, özü də nəyin lehinizə, nəyin də əleyhinizə olduğunu müəyyənləşdirən biliklərlə, elm və sistemlərlə zəruri edir, çəkişmə və fikir ayrılıqlarını aradan qaldırır. Bununla da siz birgəyaşayışı reallaşdırmaq imkanı qazanırsınız. Elə bu üzdən Allah əlaqələrdə sağlam dayaq, münasibətləriniz və davranışlarınızda ən ülvi və dəqiq vasitələr müəyyən etməyinizə kömək edəcək hər şeyi məndə sizə göstərmişdir. Yaxşılıq və təqvada həmrəy olmağınız, günahlar və ədavətdən uzaq olmağınız ülfət yaratmağınıza zəmanət verir, haqqında danışdığım qaydalarla tənzimlənən əməkdaşlıq və həmrəylik üçün sizi hazırlayır.

Məhz belə olduqda universal dünyagörüşündən, aranızdakı əlaqələrdən irəli gələn kompleks anlayışlara ayələrim istiqamət verəcəkdir. Bu anlayışlar ümmət yaratmaq üçün sizi hazırladığım vasitə rolunu oynayır. Bu ayələr sizi birləşdirən ən dəqiq, ən ali, ən mühüm formalardır. Birləşdirmənin bu formaları ailə, qəbilə, xalq formalarından, hökumət, dövlət münasibətlərini tənzimləyən vasitələrdən daha dəqiq, daha ali, daha qüdrətli formalardır.

Ayələrimdəki “ümmət”:

a) Həzrət İbrahimin misal göstərildiyi təkbaşına ümmətdən – “Həqiqətən, İbrahim özü bir ümmət, Allaha müti, batıldən haqqa tapınan idi. O heç vaxt müşriklərdən olmamışdı” (ən-Nəhl, 120);

b) Sonra ailə ümmətindən – “Ey rəbbimiz! Bizim hər ikimizi Sənə itaətkar (müsəlman), nəslimizdən yetişənləri Sənə təslim olan ümmət (müsəlman) et...” (əl-Bəqərə, 128);

c) Daha sonra ümmətin şərtlərinə cavab verən kamil cəmiyyət ümməti – böyük ümmətdən – “Həqiqətən, bu tək bir ümmət olaraq sizin ümmətinizdir. Mən də sizin rəbbinizəm. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” (əl-Ənbiya, 92); “Bu tək bir ümmət olaraq sizin ümmətinizdir, Mən də sizin rəbbinizəm. Məndən qorxun!” (əl-Muminun, 52); “Yerdə gəzən elə bir heyvan, qanadları ilə uçan elə bir quş yoxdur ki, sizin kimi ümmətlər olmasın. Biz Kitabda (Quranda) heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq. Sonra onlar rəbbinin hüzuruna cəm ediləcəkdir” (əl-Ənam, 38); “Səni də özündən əvvəl çoxlu ümmətlər gəlib-getmiş bir ümmətə peyğəmbər göndərdik” (ər-Rə`d, 30); “Biz hər ümmətə: “Allaha ibadət edin, Tağutdan çəkinin! – deyə peyğəmbər göndərmişdik” (ən-Nəhl, 36), – ibarətdir.

Ümmət yeganə həmrəylik (birlik) formasıdır ki, onun sayəsində siz ilahi əhdə əməl edə, varislik vəzifəsini yerinə yetirə, əmanəti daşıya, imtahan dünyasında uğur qazana bilərsiniz.

Bundan sonra sizə izah etmişdim ki, sizi assimilyativ formada birləşdirmək istəmirəm, çünki belə birləşdirmə sizin fərdi xüsusiyyətlərinizə mənfi təsir göstərir. Allahın sizə tapşırdığı vəzifələr fərdi xüsusiyyətlərinizin yerində olmağını tələb edir. Bu xüsusiyyətlər balanslaşdırılmışdır, əsaslarının qorunub-saxlanması çox zəruridir. Həyatda vəzifələriniz vardır, onların yerinə yetirilməsi fərdi xüsusiyyətlərinizdən asılıdır.

Bu səbəbdən ümmətin inşa edilməsi üçün “ülfət” (birləşdirmə, həmrəylik, dostluq) formasını seçmişəm. Çünki “ülfət” münasibətlər üçün tələb olunan əlaqəni təmin edir, fərdlər, ailələr, xalqlar, qəbilələrdən ibarət ümmət yaradır. Özü də könülləri birləşdirməklə xüsusi dünyagörüşü, anlayışlar, dəyərlər təqdim etməklə yaradır və bu vaxt fərdlərin, qrupların, kollektivlərin fərdi xüsusiyyətlərinə toxunmur.

Pak və Uca Allah əvvəlki peyğəmbərləri məndəki bəzi təlimlərlə, Həzrət Məhəmmədi isə bütövlükdə mənimlə göndərdiyi zaman “ülfət” məsələsinə xüsusi şəkildə toxunmuş və bildirmişdi ki, belə “dostluq” maddi vasitələrlə baş vermir, əksinə, Allahın qəlbləri birləşdirməsi ilə meydana çıxır. Allah bu dostluğu mənimlə şərtləndirir. Çünki dünyagörüşünün düzgünlüyünü təyin edən mənəm, etiqad və təsəvvürlərin mötəbərliyini göstərən mənəm. Bu üzdən Allah Təala peyğəmbərinə bildirmişdi ki, həmrəylik (birlik) var-dövlətlə, pulla başa gələn şey deyildir; əgər Peyğəmbər yer üzündəki hər şeyi xərc-ləsəydi, yenə də könülləri birləşdirə bilməzdi. Çünki bu,

mənimlə əlaqəli məsələ olub, ayələrimdəki qaydalara söykənir. Qəlblərini Allahın birləşdirdiyi kimsələr məndən nə qədər bərk yapışsalar, bir o qədər təqvada həmrəy olar və mən də bir o qədər onların birliyini qoruyub saxlayaram. Amma məndən uzaqlaşsalar, məni tərk etsələr, yaxud məndən başqasının arxasınca getsələr, dostluqları yox olar, bir-birinə ədavət bəsləyirlər:

“Sonra əhdlərini pozduqları üçün onları lənətlədik və ürəklərini sərtləşdirdik. Onlar sözlərin yerlərini dəyişib təhrif edir və xəbərdar edildikləri şeylərin bir hissəsini unudurlar. Onların az bir qismi müstəsna olmaqla, sən onlardan həmişə xəyanət görəcəksən. Bununla belə, onları bağışla, günahlarından keç. Şübhəsiz ki, Allah yaxşılıq edənləri sevər!

“Biz xaçpərəstik”, – deyənlərdən də əhd almışdıq. Sonra onlar xəbərdar olunduqları şeylərin bir hissəsini unudular. Biz də aralarına qiyamət gününə qədər davam edəcək ədavət və kin saldıq. Allah onlara gördükləri işlər barəsində xəbər verəcəkdir!” (əl-Maidə, 13-14).

Əgər ümmətim başqalarının düçar olduğundan özünü qoruyub, mənə əməl etsə, yeni ümmətin rüşeymləri yaranacaq və yer kürəsi onlar üçün təhlükəsiz məskənə çevriləcəkdir. Xatircəmlik bu məskənə hakim olacaq, sakitlik qərar tapacaqdır. Onlar yer üzünə səcdəgah, pak məkan gözü ilə baxacaq, torpaq uğrunda çəkişməyəcək, sərhədlər naminə vuruşmayacaqlar. Çünki bəşəriyyət vahid ailəyə çevriləcək, yer üzünün nemətlərindən birgə istifadə olunacaq, hər kəsə pay düşəcəkdir. Kimsə yer üzündə fəsad çıxarmağa cəhd göstərsə, bəşəriyyət ona qarşı dayanacaq, əməllərinə mane olacaqdır.

Ümmətin parçalanma səbəbləri

Quran sözünə davam edir:

“Allahın bəndəsi və peyğəmbərinin könlünə nazil edildiyim həmin günlərdə qurduğum ümmət ümmətlərin ümməti idi. Onu ayələrim inşa etmişdi:

“Həqiqətən, bu tək bir ümmət olaraq sizin ümmətinizdir. Mən də sizin rəbbinizəm. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” (əl-Ənbiya, 92).

Elə bir peyğəmbər yoxdur ki, yenidən tikib tamamladığım ümmətimin qurulmasında rolu olmasın. Mümkün idi ki, bu ümmət güclü qalsın, dayaqları möhkəmliyini itirməsin. Qanunauyğunluğa görə, peyğəmbərlərin qurduğu və nazil edilmiş kitaba söykənən ümmətlər kitaba bütövlükdə əməl etdikləri təqdirdə ayaqda qalırlar. Amma ümmət öyüd-nəsihətimi unudarsa, dağılma amilləri öz sözünü deməyə başlayır. Belə olduqda ayələr əvvəlcə öyüd-nəsihət verir, həmrəylik və birliyi diqqətə çatdırır. Elə ki ümmət silkələnib-ayıldı, birliyini geri qaytardı, parçalanma dayanacaq, həmrəylik bərpa olunacaqdır. Amma öyüd-nəsihətdən üz çevirib “Ey rəbbimiz! Səfərlərimizin arasını (məsafəni) uzaq et!”¹⁷ desələr, düşmənlikləri artacaq, biri digərini inkar edəcək, fikir ayrılığı dərinləşəcək, çəkişmələr artacaq, qəlblər didişəcək, dostluq, həmrəylik sönməyə gedəcəkdir. Fərdlər və qruplar bir-birini rədd edib, bir-birinə yox deyəcək, lənət oxuyacaq, bir-birinin boynunu vuracaqlar. Bu vəziyyət onların könüllərini birləşdirmiş hidayətə qayıtmalarına qədər davam edəcəkdir.

¹⁷ “Səba” surəsi, 19-cu ayə.

Qurduğum ümmət bu ümmətlərdən fərqli deyildi: elə ki mənə münasibətdə əvvəlkilərin etdiyini etdi, gətirdiklərimi unutdu, qəlblər ixtilafa düşdü, çəkişmə və nifaqın qurbanına çevrildilər; məni hakim seçmək, himayəmə qayıtmaq, düşdüyü vəziyyətdən xilas olmaq üçün hidayətimə üz tutmaq əvəzinə, öz adət-ənənələrindən əlac umdular; mənə ümməti yenidən qurmaq, qrupları arasındakı ixtilafları həll etmək üçün deyil, bir-birinin əleyhinə dəlil gətirmək üçün müraciət etdilər. Onlar ayələrimdən kontekstindən uzaqlaşdırılmış iqtibaslar gətirməyə başladılar. Nəzərə almırdılar ki, ayələrimi “parçalamamaq”, “parçalanmış” ayələrimi əks arqument olaraq göstərməmək barədə xəbərdarlıq etmişəm. Buna baxmayaraq, ayələrimi “kəsib-doğradılar”, doğranmış hissələrdən öz şəxsi mövqelərini, iddialarını əsaslandırmaq üçün istifadə etdilər. İstəklərinə uyğun düşməyən ayələr tapmadıqda özlərindən üsullar, qaydalar düzəldilər, ayələrimə bu qaydalar əsasında istədikləri məzmunu kəsb etdirdilər, məni yetərinəcə oxumadılar, məni oxumada, ayələrimi izah və tətbiqdə nazil edildiyim nümunəni – Peyğəmbər təcrübəsini nəzərə almadılar. Bununla kifayətlənməyib məni – onlara yol göstərən kitabı ittiham etdilər ki, yozumlara açığam, “ikibaşlı” danışırım, ixtilafları həll etmirəm, ayələrimdə eyni vaxtda həm təsdiq, həm də inkar vardır, düz yola çıxarmayacaq mübhəm, qarışıq məzmunu sahibəm. Digər tərəfdən isə özləri deyirdilər ki, mən bütün eyiblərdən uzağam. Onu da iddia etdilər ki, məndə “nasix”, “mənsux”, “möhkəm”, “mütəşəbeh”, “mücməl”, “mübəyyən” ayələr vardır, hər şeyi izah etmirəm, ayələrimin sayı məhdud, həyat məsələləri isə saysız-hesabsızdır. Beləliklə, mən – onların iddialarına görə – qurama dəlillərə, mənbələrə möhtacam. Onlar həmin mənbələrə, dəlil-

lərə sığınmış, bəzi ayələri bu dəlilləri əsaslandırmaq üçün istifadə etmişdilər. Bu dünyagörüşü onları əvvəlkilərin yolu ilə getməyə sürükləmişdir.

Tövrat verilən, amma ona sahib çıxmayan kimsələr kitab yüklü ulağa çevrilmişdilər. Onlardan sonra gələnlər də Qurana yüklənmiş, amma onu daşıya bilməmiş, kitab daşıyan ulağı xatırlatmışlar:

“Tövrata əməl etməyə mükəlləf olduqdan sonra ona əməl etməyənlər belində çoxlu kitab daşıyan ulağa bənzərlər. (Məhəmmədin həqiqi peyğəmbər olmasına dair) Allahın ayələrini yalan sayanlar barədə çəkilən məsəl necə də pisdir! Allah zalım (kafir) qövmü doğru yola yönəltməz!” (əl-Cümə, 5).

Quran, ağıl və nəfs

Mən onlara öyrətdim ki, insan ağılı ilə, nəfsi ilə, imanını ilə insandır, əgər aqlını sərf-nəzər etsə, nəfsini alçaltsa, düşüncələrini iflic etsə, səbəbləri nəzərdən qaçırsa, hərəkətlərini ölçüb-biçməyə, varislik vəzifəsini yerinə yetirə bilməyəcəkdir:

“Biz cinlərdən və insanlardan bir çoxunu Cəhənnəm üçün yaratdıq. Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla (Allahın möcüzələrini) görməzlər. Onların qulaqları vardır, lakin onunla (öyüd-nəsihət) eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, (ondan) daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!” (əl-Əraf, 179);

“Allah yanında (yer üzündə) gəzən canlıların ən pisi (haqqı) dərk etməyən karlar və lallardır” (əl-Ənfal, 22);

Ayələrimdə açıq-aydın bildirmişəm ki, düşüncələrə yol göstərirəm. İnsan oğlu aqlını işlətməli, məruz qaldığı intellektual problemlərin həllində onu və məni rəhbər seçməlidir. O, mənə və zəkasına söykənərək haqqı batıldən, xeyri şərdən fərqləndirmək, düz yolla addımlamaq üçün bunu etməlidir. İnsan öz nəfsinə haramlara uymağı qadağan etməlidir. Bunu edərsə, nəfsi həm xatircəm olacaq, həm günahlara görə özünü qınayacaq, həm də gözəl əxlaq və sağlam əqli xüsusiyyətlərin aşılmasında rol oynayacaqdır.

Nəfs və ağıl mənimlə iç-içə olsalar, qəlbləri birləşdirmədən, parçalanma səbəblərini aradan qaldırmada, məqsədləri müəyyənləşdirmədən, yaxşılıq, təqva və ehtiramda, əməkdaşlıqda, bərabərlik prinsipini mənimsəmədə “əsgərlərim”ə çevriləcəklər. Həmin vaxt ümmətim fəsaddan uzaq olacaqdır. Əsas fəsad forması əxlaqla əlaqəlidir, könnüllərin ixtilafıdır. Mən isə üstün əxlaq dəyərlərini aşılarkən, insana haqq, ədalət, tövhid şüuru, tərbiyə və mədənilik bəxş edərkən ağıl və nəfsdən istifadə edirəm. Bu vaxt nəfs olar-olmazları öyrənəcəkdir.

Qurduğum ümmət məndən uzaqlaşmış, “ipim”dən yarıpmadığı üçün zirvədən yıxılmış, yoxsulluq və məhrumiyyətə məruz qalmış, düşmənləri tərəfindən alçaldılmış və övladlarının könlünə fəsad yol açmışdır. Bundan sonra onlar işlərini bir daha sahmanlaya bilməmiş, etdiklərinin şərindən qorunmağı bacarmamışlar; düşüncələrinə ətalət sirayət etmiş, əl-ayaqları işdən soyumuş, bəsirətləri bağlanmış, baş verənləri dərk edə bilməmiş, nəfslərinə uyumuş, hər “qarıldayan”ın arxasınca getmişdilər.

Onlar qabaqcadan müsibətləri hiss etməyəcək qədər keyləşmiş, yaraların sağalmağı ilə bunu da yaddan çıxarmışdılar. İşlərin nə ilə nəticələnəcəyini müəyyənləşdirə

bilmir, yenidən başlamağı bacarmır, nələri itirdiklərini dərk etmirdilər. Bu səbəbdən zilləti qəbul etdilər, cılızlığa öyrəşdilər, alçalmağı vərdiş halına gətirdilər, özləri kimi insanlara kölə olmağa razı oldular, öz düşüncələrindən imtina edib, Şeytana – düşmənlərinə təslim oldular. Nəticədə qəlbləri daşlaşdı, aralarına nifaq düşdü, tifaqları dağıldı, fırlıdaq və xəyanətə sarıldılar, dedi-qodu, həsəd, qeybət, zülm, böhtana adət etdilər, açıq şəkildə abırsızlığa, zorakılığa, qəddarlığa yol verdilər, qorxaqlıq xasiyyətlərinə çevrildi, üzüstə yerə yıxıldılar, ehtirasa əsir düşdülər, namaza laqeyd qaldılar, həzz düşkününe çevrildilər, heyvani xislətlər qazandılar; uğursuzluq, tənbəllik, qorxaqlıq, xəsislik qismətlərinə yazıldı; güclü zəifi yeməyə, qüvvətli acizi kölə etməyə başladı; özlərinə xəyanət, köməksizlərə zülm etdilər, zəiflərin varını oğurladılar, verdikləri sözləri pozdular, ölkələrini xaraba qoymaq üçün əllərindən gələni etdilər, vətənlərini düşmənlərinə peşkəş çəkдилər, həmvətənlərinə ağa kəsildilər, müqəddəsi qorumadılar, abır-həyanın keşiyini çəkmədilər; ziyalısi cahil, başçısı zalım oldu. Məndən sonra onlara yol göstərən tapılmadı. Öz aralarında: “Bu Quranı dinləməyin, o oxunduqda (eşidilməsin deyə) səs-küy salın”¹⁸ – deyə səsləndilər, amma buna görə onları kimsə azarlamadı.

Onlara bəxş etdiyim şərəf-izzəti unudaraq, həlaka tuş gəldilər. Halbuki ağillanıb-kamallanmalı, Allaha tövbə etməli, müticəsinə mənə üz tutmalı idilər:

“Səndən əvvəl də ümmətləri (peyğəmbərləri yalançı hesab etdikləri üçün) müsibət və fəlakətə düşər etdik ki, (Allaha) yalvarsınlar.

¹⁸ “Fussilət” surəsi, 26-cı ayə.

Barı, əzabımız onların başlarının üstünü alanda yalvaraydılar. Lakin (inadları üzündən) qəlbləri sərtləşdi və Şeytan da onlara etdikləri əməlləri süslü göstərdi.

(Kafirlərə) edilmiş xəbərdarlığı unudduqları zaman (küfrlərini daha da artırmaq məqsədilə) hər şeyin (bütün nemətlərin) qapılarını onların üzünə açdıq. (Kafirlər) özlərinə verilən nemətlərə sevindikləri vaxt onları qəflətən yaxaladıq və onlar (hər şeydən) məhrum oldular.

Artıq o zalım tayfanın kökü kəsildi. Həmd olsun aləmlərin rəbbi Allaha!" (əl-Ənam, 42-45).

Onlar xəbərdarlığa laqeyd yanaşıb, öyüd-nəsihətdən bixəbər qaldılar, ayələrimdəki xəbərdarlıq barədə düşünmədilər. Uca Allah buyurur:

"De: "Allah başınızın üstündən və ayaqlarınızın altından (göydən və yerdən) sizə əzab göndərməyə, sizi dəstələr halında qarışdırmağa və birinizə digərinizin zorunu daddırmağa qadirdir!" Gör ayələrimizi onlara nə cür izah edirik ki, bəlkə, başa düşsünlər!" (əl-Ənam, 65);

"Sizdən tək-cə zalımlara toxunmayacaq (pis əməllərin müqabilində hamıya üz verə biləcək) bələdan qorxun. Bilin ki, Allah (Onun əmrlərini pozanlara) şiddətli əzab verəndir!" (əl-Ənfal, 25).

Onlar dinlərini parça-parça edərək, ayələrimi "tikələdilər":

"O kəslər ki, Quranı (müxtəlif) hissələrə böldülər!" (əl-Hicr, 91).

Onlara əvvəlki xalqlar haqqında danışdığım qissələrə etinasız yanaşıb, dərs çıxarmadılar, öyüd almadılar. Həmin qissələrdə onlara Allahın qanunauyğunluqları haqqında xəbər vermişdim:

"Biz hansı bir məmləkətə peyğəmbər göndərdiksə, onun əhalisini (peyğəmbərləri tanımadıqları üçün bir

müddət) müsibətə və bəlaya (xəstəlik, yoxsulluq, qıtlıq, aclıq və s.) saldıq ki, bəlkə, (günahlarını başa düşərək Allaha) yalvarıb-yaxarsınlar!

Sonra sıxıntını (bəlanı, pisliliyi) firavanlıqla əvəz etdik. Beləliklə, onlar artıb çoxaldılar və dedilər: “Atalarımıza da belə yaxşı-yaman günlər üz vermişdi”. Elə bu an onları özləri də bilmədən, qəflətən (əzabla) yaxaladıq.

Əgər o məmləkətlərin əhalisi iman gətirib (pis əməllərdən) çəkinsəydilər, sözsüz ki, onların başlarına göydən və yerdən bərəkət yağdırardıq (göyün və yerin bərəkət qapılarını onların üzünə açardıq). Lakin onlar (öz peyğəmbərlərini) yalançı hesab etdilər, Biz də onları qazandıqlarına (qazandıqları günahlara) görə məhv etdik.

Məgər o məmləkətlərin əhalisi əzabımızın onlara gecə yatarkən gəlməyəcəyinə əmin idilərmidi?

Və ya o məmləkətlərin əhalisi əzabımızın onlara gündüz oynayıb əylənərkən gəlməyəcəyinə arxayın idilərmidi?

Yaxud (o məmləkətlərin əhalisi) Allahın onları dolaşdırıb bəla toruna salmayacağına (naz-nemət içində yaşadıqları halda qəflətən onlara əzab göndərməyəcəyinə) əmin idilərmidi? Allahın (bu yolla) dolaşdırıb bəla toruna salmayacağına özlərinə zərər eləyənlərdən başqa heç kəs arxayın ola bilməz!

Yer üzünün (qədim) sakinlərindən sonra ona varis olanlara (onların yerinə gələnlərə) aydın olmadımı ki, əgər Biz istəsəydik, onları da günahlarına görə müsibətlərə düçar edərdik, ürəklərini möhürləyərdik (düşüncə və təfəkkür qabiliyyətindən məhrum edərdik) və onlar da (öyüd-nəsihət) eşitməzdilər?

(Ya rəsulum!) O məmləkətlərin bəzi xəbərlərini (əhvalatlarını) sənə söylədik. Peyğəmbərləri onlara açıq-aşkar dəlillər (möcüzələr) gətirmişdilər. (Həmin məmləkətlərin

əhalisi) əvvəlcə yalan hesab etdiklərinə (möcüzələrə, dəlillərə) yenə də inanmadılar. Allah kafirlərin ürəklərini belə möhürləyər.

Onların əksəriyyətində əhdə vəfa görmədik. (Əksinə) onların əksəriyyətini (Allahın itaətindən çıxmış, Onun əmrlərini pozmuş) günahkar kəslər gördük" (əl-Əraf, 94-102).

Deyirik:

"Ümmətin halını lazımınca, hərtərəfli şəkildə təsvir etdin. Şübhə yoxdur ki, ümmətin halı təəssüf doğurur. Allah Təala bu ümmətin işlədiyi cinayətlərin, yol verdiyi günah və təhriflərin eynisindən çox azını etdiyi üçün bir çox əvvəlki xalqları məhv etmişdir. Amma O, səni üstün tutmuş, bizimlə mərhəmətli davranmış, bizi də əvvəlki kimi məhv etməmişdir. Əminik ki, bu, sən aramızda olduğuna görədir. Əcdadlarımız məruz qaldıqları əziyyətə, lağlağıya görə Peyğəmbərdən əzabın tez gəlməsini xahiş etdiklərində Allahın cavabı belə olmuşdu:

"Halbuki sən onların arasında ola-ola Allah (sənə hörmət əlaməti olaraq) onlara əzab verən deyildir. (Tövbə edib) bağışlanmalarını diləyərkən də Allah onlara əzab verməz!" (əl-Ənfal, 33).

Allahın elçisi Uca Dostun dərğahına köçdükdə səni bizə "ağappaq yol" təyin etmişdi və sən aramızda onun yerini tutmuş, səhifələrində Aləmlərin rəbbi Allahın sözlərini, peyğəmbərlərin gətirdiklərini qoruyub saxlamışdın. Sən aramızda olduqca və Allahdan bağışlanma diləyənlərimiz tapıldıqca Allah bizə kökümüzü kəsməklə əzab verməyəcəkdir:

"Onlar özlərinə zülm etdikləri zaman dərhal sənənin yanına gəlib Allahdan bağışlanmaq diləsəydilər və Peyğəm-

bər də onlar üçün əfv istəsəydi, əlbəttə, Allahın tövbələri qəbul edən, mərhəmətli olduğunu bilərdilər” (ən-Nisa, 64).

Madam ki bizə halımızı son dərəcə dəqiqliklə təsvir etmişsən – çünki “Heç kəs sənə hər şeydən xəbərdar olan (Allah) kimi xəbər verə bilməz!”¹⁹ – indi də istəyirik ki, bizə yenidənqurmanın necə olacağı haqqında danışasan, əməli yolunu göstərəsən, xəritəsini cızasan. İnanırıq ki, ümməti yenidən quracaq, “ölülər”ini dirildəcək, mötədilliyi və humanitarlığını, insanlara şahidliyini geri qaytara-caq yeganə yol sənin yolundur! Buyur, səni eşidirik!”

Ümməti yenidən formalaşdırmağın yolları

Quran cavab verir:

“Sizə indi deyəcəklərimə əməl edin. Hər şeydən əvvəl, sizdən tələb olunan budur ki, sizə bəxş etdiyim, Peyğəmbərin də əcdadlarınıza öyrətdiyi **saf tövhid düşüncəsini könuüllərinizə, vicdanınıza yenidən aşılaysınız!**

– Tövhidmi?

– Bəli, tövhid!

– Necə yəni tövhidi aşılayaq?! Biz ki Allahı tək qəbul edirik!

– Doğrudur, amma sizə bu tövhidi çox təhrif etmişsiniz. Əksəriyyətiniz Allahın aşağıdakı ayəsinin şamil edil-diyi kimsələrə çevrilib:

“Onların əksəriyyəti ancaq şərik qoşaraq Allaha inarlar” (Yusif, 106). Əgər siz Allahı, həqiqətən, tək bil-

¹⁹ “Fatir” surəsi, 14-cü ayə.

səydiniz, şirkin formalarından azad olsaydınız, aranızda despotlar meydana çıxmaz, xalqlarınızı monarxlar təkbaşına idarə etməz, asi, korrupsiyaçı, azğın şəxslər iş başına keçməz, axmaqlar sizə və var-dövlətinizə nəzarət etməzdilər. Belə olmasaydı, məndən uzaqlaşmaz, yolumu unutmaz, şəriətimi bir kənara atmaz, çağırış etdiyim əxlaqə etinasız yanaşmaz, bu əxlaqə zidd davranış və hərəkətləri mənimsəməzdiniz. Nəticədə bir-birinizə nifrət, etməz, düşmənlərinizə sevgi bəsləməzdiniz; xainləriniz, zina-karlarınız, dağıdıcılarınız, Allahın düşmənlərinə quyruq-bulayanlarınız çoxalmazdı; günahkarlarınızın sayı çox, möminlərinizin sayı az olmazdı; bir-birinizlə üzülüşməz, mənə də arxanızı çevirməzdiniz!

Həqiqi tövhid şüuruna sahib olsaydınız, bu hallar vüsət kəsb etməzdi. Elənis var ki, məscidə namaz qılmağa gedir, etinasız qəlblə, qafil ağılla tez-tələsik namazını qıldıqdan sonra bazara yollanır, orada nəfsini, pulunu, şəxsi istəklərini ilahiləşdirmiş şəxs kimi davranır. Bəziləriniz isə vəzifəsini icra edərkən Allahın göndərdikləri ilə hökm çıxarmır, amma insanları mənə and içdirirlər! Bu onu məndən daha da uzaqlaşdırır, şəriətimdən daha da kənar salır! Elələri də tapılır ki, hakimiyət, məhkəmə, qanunvericilik məqamında əyləşərək istədikləri qərarı çıxarır, Şeytanın diktəsi ilə hərəkət edirlər. Özləri də bilirlər ki, yollarını azıblar, məndən üz çeviriblər; bilirlər ki, mənə qarşı laqeydlilik ediblər, buna baxmayaraq, səslərini qaldırıb deyirlər ki, əcəb eləmişik!

Allah sizi mənimlə əlaqəli təhriflərə görə xəbərdar etmişdir. Amma bu xəbərdarlıq dönüklüyünüzü artırmışdır və siz daha çox parçalanmışsınız! Ayılmadınız, özünüze qayıtmadınız! Şərəfiniz, canınız və var-dövlətinizin toxunulmaz olduğunu bilə-bilə bir-birinizə söydünüz, bir-biri-

nizlə döyüşdünüz, Cahiliyyəət ənənəsinə qayıtdınız, “haram” ərazi və ayların toxunulmazlığını pozdunuz:

“Allahın (qətlini) haram buyurduğu cana qıymayın. (Allah) bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə, düşünüb anlayasınız!” (əl-Ənam, 151);

“Allahın haram buyurduğu cana nahaq yerə qıymaz (onu öldürməz), zina etməzlər. Hər kəs bunu (bu işləri) etsə, cəzasını çəkər” (əl-Furqan, 68);

“Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar!

O kəslər ki, namazlarında (hər şeyi unudaraq ruhən və cismən yalnız Allaha) müti olub (Ona) boyun əyərlər!

O kəslər ki, lağlağıdan üz döndərərlər;

O kəslər ki, zakat verərlər;

O kəslər ki, ayıb yerlərini (zinadan) qoruyub saxlayarlar;

Ancaq zövcələri və cariyələri istisna olmaqla. Onlar (zövcələri və cariyələri ilə görəcəkləri bu işdən ötrü) qınanmazlar.

Bundan artığını istəyənlər (halaldan harama addayaraq) həddi aşanlardır” (əl-Muminun, 1-7);

“Rəhmanın (əsl) bəndələri o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təmkinlə (təvazökarlıqla) gəzər, cahillər onlara söz atdıqları (xoşlarına gəlməyən bir söz dedikləri) zaman (onları incitməmək üçün) salam deyərlər.

Onlar gecəni rəbbi üçün səcdə və qiyam (namaz) içində keçirərlər.

Və belə deyərlər: “Ey rəbbimiz! Cəhənnəm əzabını bizdən sovuşdur. Şübhəsiz ki, onun əzabı həmişəlikdir!

Doğrudan da, o, nə pis məskən, nə pis yerdir!”

Onlar (mallarını) xərclədikdə nə israfçılıq, nə də xəsislik edər, bu ikisinin arasında orta bir yol tutarlar” (əl-Furqan, 63-67).

Səlibçi düşmənləriniz sizi 200 il boyu minib-çapdılar. Ancaq az hissəniz xilas ola bildi. Bu da Allahın sizdən qəm-qüssəni uzaqlaşdırması ilə baş vermişdi:

“(Ya rəsulum!) De: “Gizləndə (Allaha) dua edib:” Əgər bizi suyun və qurunun zülmətindən qurtarsan, əlbəttə, şükür edənlərdən olarıq”, – deyə yalvardığınız zaman sizləri bunlardan xilas edən kimdir?”

De: “Sizi ondan xilas edən və hər bir qəmdən qurtaran Allahdır. (Bütün bunlardan) sonra siz yenə də (Ona) şərikin qoşursunuz?” (əl-Ənam, 63-64).

Amma çox keçmədi ki, əvvəlki halınıza qayıtdınız. Bundan sonra qəddar büt-pərəstlər meydana çıxıb ölkələrinizi yağmaladılar. Onlarda çox qəribəliklər gördünüz, amma bilmədiniz ki, bütün bunlar məndən üz çevirdikdən, rəbbinizi unutduqdan, yoluma etinasızlıq göstərdikdən sonra baş vermişdir. Əgər səmimi olub dini Allaha aid etsəydiniz, ilahi qanunauyğunluğa görə, azlığınıza baxmayaraq, qələbə çalacaqdınız. Səmimi olsaydınız, yer üzündə Allahın əlinin təcəssümü olmalı idiniz: dini Allaha aid etdiyinizdə O sizinlə düşmənlərini məhv edəcəkdə. Amma siz elə ki Onun düşmənlərinə oxşadınız, kömək və məğlubiyyət maddi güclə şərtlənməyə başladı. Belə olduqda Allah aranızdakı ən şər və sapqın insanı başınıza keçirdi. Çünki siz məndən ayrılmaqla gücünüzün mənbəyindən uzaqlaşdınız, başqaları kimi oldunuz. Nəticədə onların maddi gücü sizinkindən çox olduqda sizə qalib gəldilər. Allah sizə kömək etmir, müjdə vermək, gücünüzə güc qatmaq, sabitqədəm etmək, düşmənlərinizi tək qoymaq üçün mələkləri yanınıza göndərmir. Bütün bunlar səmimi tövhid inancını və məndə olanlara riayətlə əlaqəli məsələlərdir. Təqdim etdiyim, Peyğəmbərin də ayələrimə istinadən qaydalarını sizə öyrətdiyi tövhidi bugün sizdə

görə bilmirəm. Bir daha üzünüzü mənə tərəf tutun! Tutun ki, məndən tövhidi öyrənəsiniz, Allaha ölümlər və dirilər vasitəsi ilə şərik qoşmayasınız, həmd-sənanızı, şükürünüzü, duanızı, ibadətınızı, yalvarışınızı ancaq Ona edəsiniz. Tövhid düşüncəniz saf olmalıdır.

İkincisi, nəfsinizi tərbiyə edin, könüllərinizi paklayın, düşüncələrinizi təmizləyin. Bütün bunları sizə izah etmiş, nə etməli olduğunuzu aydın şəkildə göstərmişəm. Onu da demişəm ki, tərbiyə olunmağınız üçün nələrdən uzaq durmaq lazımdır. Dediklərimi xatırlayın: tərbiyə olmadan fərdlər, ailələr, cəmiyyət, xalq, dövlət və hökumət xilas ola bilməz. Siz bu gün hər cür eybəcərliyə, çirkəbə batmışsınız; xəyanəti – dərrakə, oğurluğu, rüşvəti, başqalarının pulunu yeməyi – bacarıq, zinaya yaxınlaşdıran hər şeyi fərasət adlandırırırsınız. Zina haqqında sizi xəbərdar etməyimə, onun əxlaqsızlıq olduğunu, cəmiyyətləri, ailələri dağıtdığını, münasibətləri korladığını deməyimə baxmayaraq, bəziləriniz onu sevgi, bəziləriniz də sərbəst əlaqə, yaxud şəxsi iş hesab edir. Onun üçün milyonlar xərcləyir, yoxsulları, kasıbları, dul qadınları, yetimləri, möhtacları, ac-yalavaqları, xəstələri unudursunuz.

Sizə israiloğulları, onlardan əvvəlki xalqlar, məndən üz çevirdiklərində başlarına gələnələr haqqında danışmışdım:

“Sonra əhdlərini pozduqları üçün onları lənətlədik və ürəklərini sərtləşdirdik. Onlar sözlərin (Tövratda peyğəmbərin vəsfinə dair kəlmələrin və bəzi başqa ayələrin) yerlərini dəyişib təhrif edir və xəbərdar edildikləri şeylərin bir hissəsini (Məhəmməd peyğəmbərə iman gətirməyi) unudurlar. Onların az bir qismi müstəsna olmaqla, sən onlardan həmişə xəyanət görəcəksən. Bununla belə, onları bağışla, günahlarından keç. Şübhəsiz ki, Allah yaxşılıq edənləri sevər!

“Biz xaçpərəstik”, – deyənlərdən də əhd almışdıq. Sonra onlar xəbərdar olunduqları şeylərin bir hissəsini (Məhəmməd peyğəmbərə iman gətirməyi) unudular. Biz də aralarına qiyamət gününə qədər davam edəcək ədavət və kin saldıq. Allah onlara gördükləri işlər barəsində xəbər verəcəkdir!” (əl-Maidə, 13-14).

Bütün bunlar daha çox günaha batmağınıza, yalana aludə, ehtirasa qul olmağınıza gətirib çıxardı.

Aranızdakı mübarizəni qızıqsırmaq üçün uydurduğunuz səbəblərdən haram aylarda məsum canlara qıydınız, zəifləri əzdiniz, Allahın bəndələrini hüquqlarından etdiniz, onlara yalan danışib yoldan çıxartdınız. Allah bu cinayət və pozuntuların meydana çıxdığı xalqlar haqqında sizə ayələrimdə danışdığı halda, necə oldu ki, bütün bunlara yol verdiniz:

“Allah fitnə-fəsad törədənlərin işini sahmana salmaz!” (Yunis, 81);

“Yalan danışanlar (batil söyləyənlər) elə oradaca ziyan uğrayarlar” (Ğafir, 78).

Məndə sizə mənəviyyatca saflaşmanı (*təzkiyə*) xatırladan qissələr mövcuddur, amma siz onlardan bixəbər qalmışsınız. Məsələn, Qarun var-dövlətə aldananlara misaldır. Dəryanın yanında yerləşən kənd və orada baş verənlər, Lut xalqının kəndləri, əhalisi zalım olan neçə-neçə digər kəndlər... Həlak edilmiş bu xalqlara özlərindən sonra kiminsə yaşamadığı yurdları, obaları kömək edə bildimi?! Bağ-bağatları, çeşmələri, əkinləri, fəxr etdikləri cins atlar, baxıb fərəhləndikləri mal-qara onlara bəs etdimi?! Özlərinə zülm edib, mənən saflaşmadıqları, namazı unudub şəhvətə uyduqları vaxt bütün bunlar onlara bəs etmədi. Onlar həm dünyada, həm də axirətdə uğursuz olanlardır. Allahın qanunu onlar və onlara oxşayanlar üçün eynidir.

Bəziləriniz məni qınayırmış kimi gileylənirlər ki, müsəlman olduqları halda nə üçün köməksizdirlər, iman gətirdikləri halda meydanda nə üçün tək buraxılıblar. Onlar bir az ağillərini işlətsəydilər, başa düşərdilər ki, mömin olsaydılar, tək-tənha buraxılmazdılar, Allaha ibadət etsəydilər, alçaldılmazdılar, Allahın ipindən yapışısaydılar, parçalanmazdılar. Onlar ona görə alçalıb, meydanda tək qaldılar, ona görə parçalandılar ki, bütün bunlardan uzaqlaşmışdılar. Əgər onlar səmimi şəkildə iman gətirsəydilər və saflaşdıqdan sonra Allaha onların təqvası məlum olsaydı, Allah da onlarla olardı:

“Həqiqətən, Allah təqvalı olanlarla və yaxşı işlər görənlərlədir!” (ən-Nəhl, 128).

Kimlər ki Allaha iman gətirmişlər, Ona şərik qoşmamışlar, Onun naminə pak olmuşlar, Allah onların addımlarını düzəldəcək, gedişlərinə istiqamət verəcəkdir.

Üçüncüsü, abadlaşdırma vəzifəsini icra etməlisiniz. İnsanlar yer üzünü abadlaşdırmaq üçün varis seçiliblər. Görmürsünüzmü, mənə özünü yalandan aid edən ümmətiniz bugün mənə çağırış etməkdən çoxdandır əl çəkib?! O, dünyada mövqeyini itirmişdir, çağırən və hay verən ümmət olmaqdan uzaqlaşmışdır; bu ümmət şeytanların ələ keçirdiyi başqa millətlərə görə özündə məsuliyyət hiss etmir. Halbuki o, həmin xalqları Allaha, peyğəmbər və mənə hay verəcək vəziyyətə qaytarmalı idi. Qaytarmalı idi ki, bütün bəşəriyyət “hay verən ümmət”ə çevrilsin.

Çağırışı bir kənara qoydunuz, missiyaya etinasız yanaşdınız, çağırışa azacıq hay verdiniz; başınız var-dövlətə, cah-calala, hakimiyyətə, şəhvətə qarışdı, bir-birinizin qanını axıtdınız, bir-birinizin şərəfini, var-dövlətini özünüzə qənimət bildiniz, mən aranızda ola-ola Cahiliyyət ənənələrinə qayıtdınız, bir-birinizin boynunu vurdunuz,

toxunulmaz dəyərlərini təhqir etdiniz, sahib olduqlarını mənimsədiniz. Belə olduqda yer üzünü nə vaxt abadlaşdıracaqsınız?! Allahın sözünü orada nə vaxt uca tutacaqsınız?! Özünüz köləliyin girovu olduğunuz halda, dünya xalqlarını nə vaxt azad edəcəksiniz?!

“Xatırlayın ki, yenə bir zaman sizinlə: “Bir-birinizin qanını tökməyin, bir-birinizi yurdunuzdan çıxarmayın!” – deyə razılığa gəldik. Sonra siz (həmin əhd-peymanə) şahid olub (onu) təsdiq etdiniz.

(Ey yəhudilər!) Siz elə adamlarsınız ki, (bu əhddən) sonra yenə bir-birinizi öldürür, özünüzdən olan bir dəstəyə (tayfaya) zülm və düşmənçilik etmək üçün köməkləşib, onları öz yurdlarından kənar edirsiniz. Onlar (özünüzdən olanlar başqalarına) əsir düşüb yanınıza gəlsələr, fidyə verib azad edirsiniz. Halbuki onları (öz yurdlarından) çıxartmaq sizə haram edilmişdi. Aya, siz kitabın (Tövratın) bir hissəsinə inanıb, digər qismini inkar edirsiniz? Sizlərdən bu cür işlər görənlərin cəzası dünyada yalnız rüsvay olmaq, qiyamətdə isə ən şiddətli əzaba düşər olmaqdır. Allah etdiklərinizin heç birindən qafil deyildir.

Onlar (yəhudilər) axirəti dünya həyatına satan kimsələrdir. Buna görə də onların nə əzabı yüngülləşər, nə də onlara kömək olunar” (əl-Bəqərə, 84-86).

Məndən ayrılığınız o dərəcəyə çatmışdı ki, məni tanımayanlardan, hidayətimdən bixəbər qalanlardan kömək umdunuz²⁰. Onlar sizə məndəki bəzi hüquqları – qadın-kishi, fərdi və kollektiv insan hüquqlarını, islahatçılığın necə aparılacağını xatırlatdılar. Siz hara, bu vəziyyətdə ikən yer üzünü abadlaşdırmaq hara?! Yer üzündə fitnə-fəsad çıxaranlar onu abadlaşdırma bilməzlər.

²⁰ Qeyri-müsəlmanlar, xüsusən islamşünaqlar nəzərdə tutulur – *tərcüməçinin qeydi*.

Mənə qayıtmağınızın zəruriliyini başa düşdüyünüzdə, bunu səmimi əzmkarlıqla etmək qərarına gəldiyinizdə, saf imana, saf tövhidə, hərtərəfli paklanmağa könlünüzü verdikdə, yer üzünü abadlaşdırmaq üçün qollarınızı çırmaladıqda düz yolu tapacaqsınız; görəcəksiniz ki, istəklərinizə çatmaq üçün məndə yolgöstərənlik vardır və siz məndəki məqsədləri reallaşdırmağa, hər kəsə haqqını verməyə, insanları barışdırmağa, ədaləti bərqərar etməyə, əmanətləri sahiblərinə qaytarmağa qadirsiniz. Məhz belə olan halda yer üzündə bariz əlamət, hər kəsə yol göstərən mayak, rəbbinizin nurunu ətrafa saçan məşəl olacaqsınız; mən sizi, siz də başqalarını Allahı tək tutanların, Şəninə tərif deyənlərin karvanına qatacaqsınız. Bu karvanda yer və göydə olan hər kəs Allahı təqdis edir:

“Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib Ona şükür etməsin, lakin siz onların (dillərini bilmədiyiniz üçün) təqdisini anlamazsınız. (Allah) həqiqətən, həlimdir, bağışlayandır!” (əl-İsra, 44).

Beləliklə, vasitənilə ağaclar, daşlar – hər şey Allaha tərif deyəcəkdir və siz çağırışa hay verən, insanlara şahid, xeyirli, mötədil, nümunəvi ümmət olacaqsınız. Şeytan rəzil olacaq, pozğunluq geri çəkiləcək, Allahın bayrağı vasitənilə yüksələcəkdir, mən də sizinlə olacağam, Allah da sizə yar olacaqdır:

“Həqiqətən, Allah Ondan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər və yaxşı işlər görənlərlədir!” (ən-Nəhl, 128).

Nəticədə hörmətinizi, izzətinizi, gücünüzü geri qaytaracaq, ümmətinizi yenidən quracaq, bir olacaq, məqsədlərinizi reallaşdıracaqsınız.

Dördüncüsü, fərdi və kollektiv müstəvidə ümmət anlayışını gerçəkləşdirmək lazımdır. İzah etmişdim ki, abadlaşdırma və mədəniyyət ibadətdən ayrı deyildir, ək-

sinə, onun ayrılmaz hissəsidir. Madam ki belədir, onda ümmətin yenidən qurulmasında “tövhid, mənən saflaşma (tərbiyə, təzkiyə) və mədəniyyət”ə müraciət bir zərurətə çevriləcəkdir. Tövhidin sayəsində ümmət bitkin əqidəyə, ondan irəli universal dünyagörüşünə sahib olacaqdır. Mənəviyyatca saflaşma isə ümmətə dəvət (çağırış) missiyası yükləyəcəkdir; çağırış onun vəzifəsidir. Ayələrimi sizə öyrədən, onlarla sizi saflaşdıran Peyğəmbər Uca Dostun yanına köçməzdən əvvəl könlünüzdə “ümmət” ideyası və prinsipini “əkmiş”, dayaqlarını təsis etmiş, mənasını, şərtlərini, rolunu, zəruriliyini açıqlamışdır. O özündən sonra, çoxunuzun güman etdiyinin əksinə olaraq, imam, rəhbər, hökumət, dövlət, imperiya, krallıq qoyub getməmişdir; o özündən sonra mənim timsalımda “ümmət” anlayışı qoyub getmişdir. Bu anlayışdan qurumlar, dövlətlər, məktəblər, hökumətlər irəli gəlmişdir. Dövlət ümmətin “dövrə” vurduğu orbit deyildir; əksinə, ayələrimdə deyildiyi kimi, ümmət əqidə – saf tövhid ətrafında dövrə vurur. Saf tövhid düşüncəsi heç bir şeylə: şirklə, ikiüzlülüklə, şəkk-şübhə ilə təhrif edilməməlidir. Əqidə ümməti yaşıdan baza prinsipidir, dövlət və çağırışın “qabı”, “himayə evi”dir. Ümmət birləşsə, öz qurumlarını, quruluşunun əsaslarını təsis edə biləcəkdir. Dövləti yaradan ümmətdir, dövlət yoxdan ümmət yarada bilməz.

Dövlət ümmətin, onun mədəni struktur komponentlərinin tamamlayıcısından başqa bir şey deyildir. Dövlət ümməti müdafiə və təmsil vasitəsi, maraqları və qurumlarını qoruma mexanizmidir. Dövlət məndə ümmət inşa edə, onu əvəzləyə bilməz; əksinə, məhz ümmət dövlət yaradır. Sonuncu Peyğəmbər sizə öyrətmişdir ki, mən var olduqca düşüncələrinizə, könüllərinizə, cəmiyyətinizə, qurduğunuz qurumlara, o cümlədən dövlət təsisatına işıq

salacağam və ümmət bu gün möhtac olduğunuz yaxşılıq, mötədillik, nümunəvilik, qüvvətlilik kimi xüsusiyyətlərə sahib olacaqdır. Çünki mən ümməti ayələrimin əks olduğunu “qab” seçmişəm. Bu səbəbdən ayələrim üçün “qab” bildiyim ümmət bəzən Həzrət İbrahimdə olduğu kimi bir fərdlə təmsil olunur:

“Həqiqətən, İbrahim özü bir ümmət, Allaha müti, bətiləndən haqqa tapınan idi. O heç vaxt müşriklərdən olmamışdı” (ən-Nəhl, 120).

Elə də olur ki, ümmət reallığı dəyişir, qurumlar təsis edir, məndən irəli gələn münasibətlər yaradır. Etiqad, universal dünyagörüşü təhrif edildikdə insanlar nəfslərinə uyaraq istədiklərini qəbul edir, istəmədiklərini də mövcud quruluşu yıxacaq şəkildə rədd edirlər.

Mən ümməti ayələrimlə bina etmişəm. Onu ilk olaraq Allahın elçisi “Allahdan başqa ilah yoxdur, Məhəmməd isə Onun elçisidir” təsdiqi ilə formalaşdırmağa başlamışdı. Elə ki tövhid və etiqad fərdlərin könülləri və vicdanlarında bərqərar oldu, elə ki onlar Allahla tövhid, şirkdən imtina, Həzrət Məhəmmədin məni onlara çatdıran peyğəmbər olduğunu təsdiqləmək barəsində əhd bağladılar, məsuliyyət ayrı-ayrı fərdlərdən kollektiv (camaat, icma) müstəvisinə keçdi və siz sidq-ürəkdən: “Ancaq Sənə ibadət edirik və ancaq Səndən kömək istəyirik”, – deməyə başladınız. Bu ona görədir ki, rəhbərliyimi Peyğəmbərdən sonra ayrı-ayrı şəxslərin deyil, hamınızın birlikdə – ümmət olaraq daşıya biləcəyini dərk edəsiniz. Beləliklə, fərdləri, ailələri formalaşdırmaq, kimliyinizi təsis etmək üçün yol göstərənliyimi vasitə seçməli idiniz. Mən sizə fərdi formalaşmanın, icmanız və ümmətinizin dövrü yenilənməsinin bütün “açarlar”ını təqdim etmişəm. Onu da bildirmişəm ki, bu açarlar sizin asan, konkret və

sadə etiقادınızda mövcuddur. Etiقاد ümmətin söykəndiyi özüldür, həmin etiقاد mən özüməm, mən sizin üçün toplayıcı məktəbəm, bitkin mənbəyəm; Peyğəmbər də nümunə, örnək mənbəyidir.

Ayələrimi, başlanğıcdan təqdim etdiyim, sizə öyrətdiyim tövhid, tərbiyə və mədəniyyət dəyərlərini, onlardan irəli gələn ədaləti, azadlığı, bərabərliyi real həyata tətbiq etmək şərtidir. Məhz buna görə sizin yaxşılığınıza, mötədilliyinizə, mədəni nümunəviliyinizə qiymət verirəm. Bununla da, ümmətin məni daşıyan komponentləri İbrahimi xatırladır. İbrahim demişdi:

“De: “Mənim namazım da, ibadətim də, həyatım və ölümüm də aləmlərin rəbbi Allah üçündür!

Onun heç bir şəriki yoxdur. Mənə belə buyurulmuşdur və mən ilk müsəlmanam!” (əl-Ənam, 162-163).

Bu o deməkdir ki, mənimlə müsəlmanlar arasında uçurumun yarandığı tarixi dövrlər ərzində onların arasından bir İbrahimin çıxmasını gözləyirəm. Bu İbrahim Həzrəti İbrahimin yolu ilə gedəcək, ümmətlə əlaqəmi bərpa edəcəkdir. Allah belə şəxslərin iradəsini – təbii ki, onlarda İbrahim nümunəsi varsa – kollektivin iradəsi ilə bərabər tutacaqdır. Həmin şəxslərdə dəyərlərim dirçələcək, əsaslarım bərqərar olacaqdır. Onların arasından, mümkündür ki, Peyğəmbərin qurduğu ümmətin birliyini qoruyub-saxlamış Əbubəkr, dövlətin gedişini, nizamını düzəltmiş Ömər ibn Əbdüləziz, ümməti məğlubiyyət, alçalma, tənəzzül çuxurundan çəkib çıxarmış Səlahəddin çıxsın. Bu cür islahatçıların sayı onlardır. Onlar uğur qazansalar da, qazanmasalar da, bir ümmətin yerini vermişlər. Bununla da mən sizə ümməti ona “çağırış və missiya” vəzifəsi yükləməklə qoruyan üsul təqdim etmişəm. Bu üsul onun canlılığını yeniləyir, ondakı yetişdirmə, tərbiyə

kanallarını bir daha sistemləşdirir, dövləti gücləndirir. Nə qədər ki aranızdayam, təbliğ etdiyim dəyərlər cəmiyyətinizdə mövcud olacaqdır. Tövhid ümmətin komponentlərini birləşdirən dəyərlər sistemini, ictimai quruluşu qorumağa qadirdir.

Ümmətin yenidən formalaşdırılması haqqında mühüm mülahizələr

Sizə anlayışlardan, öyüd-nəsihətlərdən, əvvəlki xalqların əhvalatlarından elə şeylər təqdim etmişəm ki, onların vasitəsilə məfhumları yenidən təsis edə, vicdanınızla rəbbinizin kitabı arasındakı boşluğu doldura, yoxa çıxmış, yaxud çıxarılmış rəşadət-psixoloji “torpaqlar” kəşf edə bilərsiniz. Bu minvalla mən sizə istənilən dövrdə yenilənmə yolunu göstərmişəm. Ayələrimdə ümmətin formalaşdırılması haqqında deyilənləri bilməyiniz sizin üçün yenilənmə xəritəsi cızacaqdır.

Demişdim ki, ümmətiniz tək ümmət olub, əbədi ümumdünya missiyasına sahibdir, adət-ənənələrə, irqlərə, coğrafi regionlara deyil, işıqlandırma enerjisi daşıyan missiya və çağırışa əsaslanır. Bu ümmət əvvəlki xalqların xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir, onların ayrı-ayrı tərəflərini inkar etmir, əksinə, vəhdətdə götürür, çoxnövçülüüyü qoruyur. Onu da izah etmişdim ki, iş və qiymətləndirməni ümmətinizin təmsalində vəhdətdə götürmək mümkündür. Əgər ümmətinizi dirçəltmək istəyirsinizsə, məni bir daha layiqi ilə oxuyun, bununla da məfhumlarınızı, qurumlarınızı yenidən təsis edəcəksiniz. Özü də elə bir şəkildə təsis edəcəksiniz ki, sizə çağırış işindəki boş-

luqları görmək, əvvəlki mədəni vəziyyətinizə geri qayıtmaq zəmanəti verəcəkdir. Bunun üçün bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır:

Birincisi, ümmət anlayışından²¹ uzaqlaşmağınız islamin məzmununu təhrif edib; nəticədə ruh bədəndən ayrılıb və siz bu vəziyyətdə ümməti yenidən qura bilməzsiniz. Regional fərqlərlə, siyasi idarəetmə vahidləri ilə, sərhədlərlə, düşmənlərinizin yaratdığı regional sistemlərlə ümmətinizi parçaladınız. Məndən uzaqlaşdığınız üçün bu parçalanmaları qəbul etdiniz. Mənə yad, özlərini sizə seçilmişlər olaraq qəbul etdirən şəxslərin hökmranlığı altında ideoloji hakimiyyətiniz dağınıqlığa məruz qaldı.

“Onlar sizdən olmaya-olmaya mütləq sizdən olduqları barədə Allaha and içərlər. Lakin onlar qorxaq bir zümrədir” (ət-Tövbə, 56).

Onlar mənə yaddırlar. Bundan sonra problemlər yağış kimi üstünüzə yağmağa başladı; hər region özünü digərindən, ümmətindən ayrı tutdu, özünə və başqalarına xeyir toxundurmadı, zərəri özündən uzaqlaşdırmadı. Məsəllər gecə-gündüz qulağınızı dəng edir, amma ibrət almırsınız. Mənə qayıtmağa cəhd etdiyinizdə o qədər səhvə yol verdiniz ki! Bu səhvlər sizə dövlətlərinizdə, milli hökumətlərinizdə, regional, beynəlxalq qurumlarınızda nurumdan nəsibinizi almağınıza, yolumla getməyinizə mane oldu. Halbuki radio və televiziya kanallarınızda ayələrım səsləndirilir, amma bu, sizi bir az fəallaşdıracaq ümumi rəy yarada bilməyib. Ola bilsin ki, mənəmlə bir az addımlayırsınız, amma düşüncələriniz, maraqlarınız, məndən uzaq məzhəbləriniz, ümmət yaratma qayəmi

²¹ Ümmət dini prinsipləri, etiqad əlaqəsi olan ilahi vəzifədir. Sonralar bu əlaqə hissi, emosional əlaqəyə çevrilmiş, baş verənlərə təsir etməyəcək qədər ağırlığını itirmişdir.

baş a düşməyə qadir olmayan dar anlayışlara sahib qrupların mənimlə yolunuza davam etməyinizə əngəl olur.

Sizə birliyi, möhkəmliyi, əmin-amanlığı, stabilliyi Allah etiqadla şərtləşən kollektiv qurumu necə yaradacağını izah etmişdim. Elə bir etiqaddan ki, dünya və axirəti vəhdətdə götürür, həyatın müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərini öz məzmununa uyğunlaşdırır. Həmçinin sizə gələcək nəsillərə əqidəni, ibadəti, ali məqsədləri öyrətməyin yollarını göstərmişəm. Onu da demişəm ki, mənə inanan, yolunu tutub gedən şəxs mömin kollektiv (camaat) kimidir, təkbaşına ümmətdir:

“Həqiqətən, möminlər (dində) qardaşdrlar” (əl-Hucurat, 10);

“Məhəmməd Allahın peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar (möminlər) kafirlərə qarşı sərt, bir-birinə isə mərhəmətlidirlər. Sən onları (namaz vaxtı) rüku edən, səcdəyə qapanan, Allahdan riza və lütf diləyən görərsən. Onların əlaməti üzlərində olan səcdə izidir. Bu onların Tövratdakı vəsfidir. İncildə isə onlar elə bir əkinə bənzədilirlər ki, o artıq cücərtisini üzə çıxarmış, onu bəsləyib cana-qüvvətə gətirmiş, o da (o cücərti də) möhkəmlənib gövdəsi üstünə qalxaraq əkinçiləri heyran qoymuşdur. (Allahın bu təşbihi) kafirləri qəzəbləndirmək üçündür. Onlardan iman gətirib yaxşı əməllər edənlərə Allah məğfirət və böyük mükafat vəd buyurmuşdur!” (əl-Fəth, 29);

“Ey iman gətirənlər! Sizdən hər kəs dinindən dönsə, (bilsin ki) Allah (onun yerinə) elə bir tayfa gətirər ki, (Allah) onları, onlar da (Allahı) sevərlər. Onlar möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olar, Allah yolunda vuruşar və heç kəsin tənəsindən qorxmazlar. Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah (öz lütfü ilə) genişdir, (O, hər şeyi) biləndir!

Sizin haminiz ancaq Allah, Onun peyğəmbəri və iman gətirənlərdir. O kəslər ki, (Allaha) namaz qılır və rükuda olduqları halda zəkat verirlər” (əl-Maidə, 54-55).

Peyğəmbər ayələrimə riayət edib, onların mövcud reallığa tətbiq edərkən fərdlərə ümmət olmağı öyrədir, müsəlmanların bərabərliyi haqqında danışırdı. Müsəlmanlar o kimsələrdir ki, “zəiflər onların himayələrinə girməyə can atar, onlar da başqalarına hamilik edərlər”²². Peyğəmbər istəyirdi ki, fərd ibadəti ilə, əqidəsi ilə, ümmətə aidliyi ilə ümmətin üzvü olsun; elə bir üzv ki, imanı əmələndən, əqidəsi fəaliyyətindən, fədakarlığından, altruizmdən ayrı deyildir; əksinə, bütün bunlar onun təbiətində vəhdətdədir.

Sizə təqdim etdiyim əqidə (etiqaad) fərdlər və kollektivin daxili bütövlüyünü təmin edən mənbədir. Fərd onunla mənəvi varlığa çevrilir, tək qala bilmir, camaat və ümmətlə yaşamağa can atır; onu itirərsə, sizə verdiyim bütün vasitələrlə onu formalaşdırmağa tələsir. Bununla da tövhid, Allahın təkliyinə iman canlılığınızı doğuran mənbəyə, bəşəriyyətinizi hərəkətə keçirən “zavod”a, başqalarına yol göstərən şüa enerjisinə çevriləcək, ümmətə mənsubluq sizə yük olmayacaq və siz təkbaşına mübarizə aparmaq məcburiyyətində qalmayacaqsınız. Ümmət, kimlik və mənsubluq hörmət-izzət, şərəf, güc mənbəyi olacaqdır. Ümmətə mənsubluq həyat deməkdir, çünki ümmət güc-izzət mənbəyidir:

“Halbuki şərəf-şan da (qüvvət və qələbə də) yalnız Allaha, Onun peyğəmbərinə və möminlərə məxsusdur” (əl-Münafiqun, 8).

²² İbn Abbas rəvayət edir ki, Peyğəmbər buyurmuşdur: “Müsəlmanlar qan baxımından bərabərdir. Zəiflər onların himayələrinə girməyə can atar, onlar da başqalarına hamilik edərlər” (Buxari).

Bu mənsubluq, həm də həyat çeşməsidir:

“Ey iman gətirənlər! Peyğəmbər sizi, sizləri dirildəcək bir şeyə (imana, haqqa) dəvət etdiyi zaman Allahın və Onun peyğəmbərinin dəvətini qəbul edin” (əl-Ənfal, 24).

Şərəfli azad həyatla fərd və kollektivin şüurlu iradəsi arasında sıx əlaqə vardır. Siz bunu təmin edə bilsəniz məqsədləri və dəyərləri həyata keçirəcəksiniz. Çünki bununla yaxşı həyat təmin edilir, axirətdə qurtuluş baş verir. Əgər siz ümməti yenidən formalaşdırmada mənim yol göstərənliliyimi arzu edirsinizsə, təsəvvürləriniz, anlayışlarınız, təhsil və informasiya müəssisələrinizdə köklü dəyişikliklər aparmalısınız. Elə alternativlər tapmalısınız ki, gələcək nəsillərə ümmət anlayışını mənim nəzərdə tutduğum şəkildə öyrətsin. Ümmət əcdadlarınızın həyata keçirdiyi tarixi-ictimai həqiqət olmuşdur. Əvvəlcə onu fərd, kollektiv və xalq olaraq qəblərinizdə, daha sonra real həyatda qurmalısınız.

İkincisi, ümmətiniz ona bəxş etdiyim xüsusiyyətlərə, təşviqedicə, canlı formalaşma qaydalarına sahibdir. Əgər o, bu xüsusiyyətləri və qaydaları mənimsəyərsə, həyatda qalmaq və inkişaf etmək zəmanəti əldə edər. Ümməti yenidən formalaşdırmaq həmin xüsusiyyət və qaydaların dirçəldilməsini tələb edir.

Üçüncüsü, hər bir müəssisəniz əlindən gələni etməlidir ki, ümmətin formalaşma əsaslarını ibadət, əqidə, ayinlər, sosial münasibətlərlə əlaqələndirən üsulları tapıb üzə çıxarsın, onları ümmətin yenidən formalaşdırılması və qorunmasında sistemli metodologiyaya çevirsin.

Dördüncüsü, öyrənməlisiniz ki, böyük günahları işləmək, haramlara yol vermək təkcə Allaha, peyğəmbərinə, mənə və məndəkilərə xəyanət deyildir, bu, həm də ümməti dağıtmaqdır. Odur ki siz özünüzü, mühitinizi,

mədəni-ictimai quruluşunuzu haramlardan, günahlardan təmizləməli, buyurduğum hər bir şeyə əməl etməlisiniz.

Beşinci, ayələrimi öyrənərək şəxsiyyəti tərbiyə və formalaşdırma metodu təsis etməlisiniz. Belə olduqda fərdlər və ailələri hərtərəfli şəkildə yetişdirməklə ümmət formalaşdıracaqsınız. Bu tərbiyə metodu imandan, məndəki məqsəd və dəyərləri qavramaqdan, ümmət anlayışını hər birinizin daxilində mövcud olan psixoloji-rasional həqiqətə çevirməkdən irəli gəlir. Bu dəyər və məqsədlər həyata keçmədən, bunların həyata keçirilməsinə zəmanət verən qurumlar yaradılmadan stabil həyat meydana gəlməyəcəkdir. Düzünü Allah bilir!

Dördüncü dialoq

Ey Quran! Ayələrində müsəlman ümmətinin bir çox xüsusiyyətindən söz açmışsan. Buraya xeyirxahlıq (yaxşıolma), mötədillik, insanlara şahidlik və sair daxildir.

Bu xüsusiyyətlər əsasında ümməti yenidən qurmaq mümkündürmü?

Quran cavab verir:

Ümmətin tənəzzül səbəbləri

Məzhəb və camaatlarınızın təsiri ilə inandığınız şeylərə, alimlərinizə, hakimlərinizə, maarifçilərinizə, rəhbərlərinizə, namaz imamlarınıza, kütlələrə nəzər salın: səmi-tövhid şüuru, sağlam etiqad qəlblərdə qərar tapıbmı? Görəcəksiniz ki, tövhid düşüncəsi təhrifə məruz qalıb, saflığını itirib, zidd fikirlər və neqativ ənənələr etiqada qarışıb. Bunları bir qırağa qoyun, bəs etiqad və iman sosial münasibətlərinizə: alış-verişinizə, borc alıb-verməyinizə, zəkatınıza, həyatınıza sirayət edibmi? Tövhid şüuru və etiqadın izini bütün bunlarda görə bilərsinizmi? Yoxsa siz bütün bunları mənafe və maraq halına gətirmişsiniz? O mənafe və maraq ki, şəriətimi çox vaxt ona tabe etmişsiniz. Təhrifdən, şəkədən, oyun-oyuncaq olmaqdan qoruyaraq, ancaq Allah üçün etməli olduğunuz ibadət haqqında nə deyəcəksiniz?! Onlarla oyun oynadınız, istədiyiniz

kimi hərəkət etdiniz, öz istəklərinizə uyğunlaşdırdınız. Sanki, bəzi ibadətlər Allaha deyil, sizə edilməli imiş! İbadəti aktivliyi, canlılığı olmayan vərdişə çevirdiniz. İbadətləriniz dərinliyi olmayan təzahürə çevrildi, qəlblərin saflığına diqqət yetirmədiniz, məscidlərinizi bəzəməklə öyündünüz, formaya aldandınız:

“Şübhəsiz ki, (bütün) məscidlər Allaha məxsusdur. Allahdan başqa heç kəsə ibadət etməyin!” (əl-Cinn, 18).

Məscidlərinizdə istədiklərinizin adlarını uca səslə çəkirsiniz. Namazlarınıza, cümələrinizə, bayramlarınıza nəzər salanlar onlarda Allahın müəyyənləşdirdiyi məqsədləri görə bilmirlər. Sizə xəbər verməmişdimmi ki, daxili mütəliyi olmayan namaz ruhunu itirəcəkdir. Yoxsullara sevgi ilə, təvazökarlıqla, səmimi istəklə verilməyən zəkat qardaş olduğunuz üçün yanlarında dayanmağınızı, ürək-dirək verib kömək etməyinizi deyil, minnət və üstünlüyü ifadə edəcəkdir. Sizin onların, onların da sizin yerinizdə olmağı mümkün deyildirmi?!

“Xoş bir söz və günahları bağışlamaq əziyyətlə (minnətlə) verilən sədəqədən daha yaxşıdır. Allah ehtiyacsızdır, həlimdir!

Ey iman gətirənlər! Sədəqələrinizi malını riyakarlıqla (özünü xalqa göstərmək üçün) sərf edən, Allaha və axirət gününə inanmayan şəxs kimi, minnət qoymaq və əziyyət verməklə puça çıxarmayın. Belə şəxslərin halı, üzərində bir az torpaq olan qayaya bənzər ki, şiddətli bir yağış o torpağı (yuyub) aparar və qayanı çılpaq bir daş halına salar. Onlar qazandıqlarından bir şeyə qadir (nail) olmazlar. Şübhəsiz ki, Allah kafirləri haqq yoluna yönəltməz!” (əl-Bəqərə, 263-264).

Oruclarınızdan, Ramazanda etdiyiniz, orucunuzu formallaşdıran günahlardan nə xəbər var?! Eyni sözü həcc

və digər ibadət sistemləriniz üçün söyləmək olar. Halbuki bu ibadətlər paklanmadığınız, tərbiyə olunmadığınız, Allaha təslim olmadığınız, hər birinizin ümmətə çevrilməsi üçündür. Amma bu gün ibadətlər bütün bunları həyata keçirir. İtaət, daxili mütilik nədir bilməyən qəlblərin daşlaşması qərribə deyildir. Axirətdə, Allah qarşısında şahidlik edəcək əlləriniz, ayaqlarınız və başqa üzvləriniz müxtəlif günahlar işləyir.

Ümməti yenidən təsis etməyin şərtləri

Ümmətinizin fərdi xüsusiyyətlərinin ilk konturları Allahın dostu İbrahim tərəfindən cızılmışdır. Allah İbrahimi bu vəzifə üçün seçmişdir, ümmətin ilk dəfə qurulması vəzifəsi üçün! Allah İbrahimi ümmət olacaq şəkildə tərbiyə edib hazırlamışdır. Bunda sizin üçün fərd-ümmət olmadığınızı tələb edən işarə vardır. İbrahim də bu cür etmişdir. Fərd-ümmət olun ki, tələb olunan ümməti yarıda biləsiniz. Sizə demişəm ki, Allah qəlbində, düşüncələrinə, vicdanında sağlam etiqad və saf tövhid şüurunu formalaşdırmaq üçün İbrahimə necə yol göstərmişdir. İbrahimin əhvalatı barəsində dərinədən düşünsəniz, ümməti formalaşdırmada, milləti təşkilə özül olacaq fərdin yetişdirilməsi üçün fəaliyyət xəritəsi tapacaqsınız.

Elə isə ümməti yenidən formalaşdırmağın ilk şərti ümmət olmağa yarayan ibrahimsayağı fərd yetişdirməkdir. Mən Allaha itaət edən, həlimxasiyyət, tövbəkar fərdi nəzərdə tuturam. Bu fərd peyğəmbərlərin atasının ad-

dımlarını təkrarlayır, onların ümmətinə aiddir, bütlərə, tapınanlarına qarşı çıxacaq qədər şücaət sahibidir:

“(Ya rəsulum!) Kitabda (Quranda) İbrahimi də yad et (onun hekayətini də ümmətinə söylə). Həqiqətən, o, büt-bütün doğru danışan kimsə (siddiq) – bir peyğəmbər idi.

O, bir zaman atasına belə demişdi: “Atacan! Nə üçün eşitməyən, görməyən və sənə heç bir fayda və zərər verə bilməyən bütlərə ibadət edirsən?

Atacan! Həqiqətən, sənə gəlməyən bir elm (peyğəmbərlik) mənə gəlmişdir (sənə müyəssər olmayan bir şey mənə müyəssər olmuşdur). Ardımca gəl ki, səni (Allahın buyurduğu) doğru bir yola çıxardım!

Atacan! Şeytana ibadət etmə, həqiqətən, Şeytan Rəhmana (Allaha) çox asi olmuşdur!

Atacan! Qorxuram ki, (tövbə etməsən) Rəhmandan sənə bir əzab toxunsun və beləcə (Cəhənnəmdə) Şeytana yoldaş olasan!”

(Atası Azər İbrahimə) dedi: “Ya İbrahim! Sən mənim tapındığım tanrılardan üzümü çevirirsən? Əgər (onlara qarşı pis hərəkətlərinə) son qoymasan, səni mütləq daşqalaq edəcəyəm (yaxud səni təhqir edib acı sözlər deyəcəyəm). Bir müddət məndən uzaq ol (gözlərim səni görməsin!)”

(İbrahim) belə cavab verdi: “Sənə salam olsun! (Allah özü sənə rəhm etsin. Məndən sənə heç bir pislik gəlməz!) Mən rəbbimdən sənin bağışlanmağını diləyəcəyəm. O mənə qarşı çox mehribandır” (Məryəm, 41-47).

İlk addım atıldıqda, fərd Allaha qəlbən bağlandıqda, nemətlərinə görə şükür etdikdə, ilahi seçimə layiq görüldükdə, Allahın hər bir əmrinə tərəddüdsüz, sorğu-sualsız tabe olduqda ailə təsis edə bilər. Ailə-ümmət olmağı üçün bu ailə göstərdiyim xüsusiyyətlərlə səciyyələnməlidir. Ayələrim barəsində düşünsəniz, kişiləriniz və qadın-

lərinizi necə birləşdirməyimə, etiqad və ibadətdə onları fərqləndirmədiyimə, Allahın sizdən nə bir qadının, nə də kişinin əməlini zay etməyəcəyini xəbər verdiyimə, birinizin digərinizdən olduğunuzu, ailə qurarkən seçiminizi düz etməyiniz haqqında söz açdığımıza nəzər salsanız, başa düşəcəksiniz ki, siz bir müəssisə qurmağa girişmişsiniz. Bu müəssisənin dayaqları möhkəm olmalıdır.

Fərd-ümmət ailə formalaşdırmalıdır. Ailənin qurulması və “abadlaşmağı” bundan asılıdır:

“İstər kişi, istərsə də qadın olsun, Mən heç birinizin əməlini puça çıxarmaram” (Ali-İmran, 195).

Bildirmişdim ki, sizin üçün seçdiyimə istək göstərməlisiniz. Nəyi seçmişəmsə, siz də onu seçməlisiniz. Buna diqqət yetirib əməl etməyiniz lazımdır. Bunlar dəyişkən deyil, sabit keyfiyyətlərdir, ötəri deyil, daimi əxlaq normalarıdır.

Düzgün seçimdə köməyinizə çatacaq biliklər təqdim etmişəm. Həyat yoldaşın yaxşı olmağını imanla əlaqələndirmiş, seçimdə səhv etməməyiniz barədə sizə xəbərdarlıq etmişəm:

“Allaha şərik qərar verən (Onu inkar edən) qadınlar imana gəlməyincə onlarla evlənməyin! Əlbəttə, Allaha iman gətirmiş bir cariyə, gözəlliyinə heyran olduğunuz bir müşrik bir qadıncadan daha yaxşıdır. Həmçinin müşrik kişilər Allaha iman gətirməyə qədər mömin qadınları (onlara) arvadlığa verməyin! Əlbəttə, Allaha iman gətirən bir kölə camalına məftun olduğunuz müşrik bir kişidən daha xeyirlidir. Onlar (müşrik qadınlar və kişilər) sizi Cəhənnəmə çağırdıqları halda, Allah sizi Öz izni ilə Cənnətə, məğfirətə (bağışlanmağa) çağırır və yaxşı düşünüb ibrət almaları üçün insanlara hökmlərini aydınlaşdırır” (əl-Bəqərə, 221).

Yuxarıdakı ayədə sizə seçim yolunu göstərmişəm. Göstərmişəm ki, yoldan azmayasınız. İşarə etmişəm ki, ailə müəyyən fiziki istəklərin ifadəsi deyildir; əksinə, o, ümmət müəssisəsidir, dəvət (çağırış) qurumudur. Bu qurumun iki üzvü bir-birinə zidd olarsa, fəallığını, canlılığını itirər, mübarizə və çəkişmə meydana çıxar. Belə olduqda, ümməti qurmaq üçün sağlam əsasdan, möhkəm özüldən məhrum qalarsınız.

İndiyədək deyilənlərlə sizə insanların kişi və qadın olmaqla dərəcələrini müəyyənləşdirəcəyiniz meyarlar təqdim etmişəm. Nəticədə ailələriniz imana, etiqada, saleh əmələ, yaxşı işlərdə yarışmağa əsaslanacaq, özlüyündə ümmətə çevriləcəkdir. Çünki ailə iki şəxsdən: kişi və qadından təşkil edilib, onların hər biri özlüyündə bir ümmətdir, ümmətin nüvəsidir. Həmin vaxt biz kollektivin (camaat) ruhunu əmələ gətirən qohumluq, məskən, sevgi, şəfqət əlaqələri şəbəkəsi yaratmaq üçün sağlam əsaslara sahib olacağıq. Ümmətdaxili əlaqələr düzgün və sabit əsaslara söykənir, davamlılıqla səciyyəlidir. Bu gün ailələrinizə, seçim, nikah, boşanma (boşama), tərbiyə, uşaqlara qayğı meyarlarınıza nəzər salsanız, özünüzlə bu sahəyə dair dediklərim arasında uçurum görəcəksiniz. Bəli, bəzi formaları qoruyub saxlamışsınız, amma məzmunundan, məqsəddən heç nə qalmayıb. Bununla da dəniz kənarında yerləşən qəsəbə sakinlərini xatırladırsınız:

“(Ey peyğəmbərim!) Onlardan (yəhudilərdən) dəniz kənarında yerləşən qəsəbə haqqında xəbər al. O zaman onlar şənbə günü (balıq ovlamaqla Allahın əmrini pozub) həddi aşurdılar. O vaxt şənbə günü (işləmək, ov etmək qadağan edildiyi, ibadətlə məşğul olmaq buyurulduğu üçün) balıqlar (hər tərəfdən suyun üzərində görünüb) dəstə-dəstə onlara tərəf axışır, şənbədən başqa günlərdə

isə gəlmirdi. İtaətdən çıxdıqları (günah işlədikləri) üçün Biz onları belə imtahana çəkirdik.

Onlardan (dəniz kənarındakı qəsəbədə yaşayan İsrail oğullarından) bir dəstə: “Allahın məhv edəcəyi və ya şiddətli əzab verəcəyi bir tayfaya nə üçün öyüd-nəsihət verirsiniz?” – dediyi zaman, (nəsihət verənlər) onlara cavab olaraq: “(İnsanları yaxşı işlərə sövq etmək, pis işlərdən çəkəndirmək bizə vacib olduğundan) bu, Rəbbiniz qarşısında üzrxahlıq etmək üçündür. Bəlkə, onlar (bu öyüd-nəsihətdən nəticə çıxarıb) pis əməllərdən çəkinsinlər!” – dedilər.

Onlar (balıq ovlayanlar) özlərinə verilən öyüdü unuduqları zaman Biz də (onları) pisləkdən çəkəndirənlərə nicat verdik, zülm edənləri isə itaətdən çıxdıqları, günah işlədikləri üçün şiddətli bir əzabla məhv etdik.

Qadağan olunduqları işə (balıq ovuna) saymazyana münasibət bəslədikləri vaxt onlara: “Həqir (zəlil) meymunlar olun!” – deyə əmr etdik” (əl-Əraf, 163-166).

Nikah və ailə qurmağın məqsədlərini müəyyənləşdirmişəm. Sizə izah etmişəm ki, nikah ən mühüm üç məqsəddə xidmət edir:

Birincisi ər və xanımına aiddir ki, bu da rahatlıq və şəfqətdir:

“Sizin üçün onlarla ünsiyyət edəsiniz deyə, öz cinsinizdən zövcələr xəlv etməsi, aranızda (dostluq) sevgi və mərhəmət yaratması da Onun qüdrət əlamətlərindəndir” (ər-Rum, 21).

İkincisi cəmiyyətlə əlaqəlidir:

“İnsanları sudan (nütfədən) yaradan, onları (bir-biri ilə) əsl qohum (qan qohumu) və sonradan qohum edən Odur. Rəbbin (hər şeyə) qadirdir! (Birinci, ata-ana tərəf-

dən, ikinci isə bacı, qız tərəfdən olan qohumluqdur)” (əl-Furqan, 54).

Üçüncüsü insan növünün davamlılığı və həyatın kəsil-məzliyi üçündür:

“Ey insanlar! Sizi tək bir şəxsdən (Adəmdən) xəlf edən, ondan zövcəsini (Həvvanı) yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadınlar törədən rəbbinizdən qorxun!” (ən-Nisa, 1).

Amma siz doğru yoldan qırağa çıxıb, nikah üçün mənə məlum olmayan məqsədlər müəyyən etdiniz. Bəziləriniz var-dövlət qazanmaq, cah-calal içində yaşamaq üçün evləndi, gözəllik və nüfuz şərtlərinə üstünlük verdi. Bu üz-dən nikah sizdə məqsəddən uzaq hala gəlib, aidiyyəti olmayan işlərlə şərtləşdi. Nəticədə ailələriniz möhkəmliyini itirdi, bütövlüyündən məhrum qaldı, cəmiyyət və millət formalaşdıracaq baza olmaqdan uzaqlaşdı, boşanmaların sayı artdı, ayrılıq, münaqişə geniş vüsət aldı, uşaqlarınızı korlayıb, əmanəti əldən verdiniz.

Bu gün nikahın məqsədini fiziki həzlə məhdudlaşdırırsınız. Vəziyyətiniz hidayətimdən uzaq millətlərin vəziyyətinə xatırladır. Elə “müqavilələr” kəşf etdiniz ki, Allahın endirdikləri ilə üst-üstə düşmür, nikahın məqsədlərini həyata keçirmir. “Misyar”, siğə, “göl-frend” və “boy-frend” münasibətləri bələ müqavilələrə misaldır. İxtira etdiyiniz belə müqavilələr Cahiliyyət dövrü ərəblərinin nikah formalarını xatırladıb, ülvi məqsədlərdən uzaqdır, formaldır. Çürük əsaslara söykənən, parçalanmış ailələr üzərində ümmət qurmaq mümkündürmü?!

Əgər bu məsələdə sizə gətirdiklərimə əməl etsəniz, etiqad və ibadətin həqiqi dadını hiss edəcəksiniz; cümə, camaat və bayram namazlarını qılarkən dayandığınız cərgələr problemlərə sinə gərmək, çətinlikləri aradan qaldır-

maq üçün yaratdığınız cərgələr olacaq, birlik, həmrəylik ifadə edəcəkdir. Müxtəlif vaxtlarda yenilənən bu cərgələr sizə düzgünlük bəxş edə bilər. Elə bir düzgünlük ki, məscidlərdə imamlar namaza başlayarkən: “Cərgələrinizi düz tutun” – deyə ona çağırırlar.

Belə olarsa, qəriblik, təklik və fərdiyyətçilikdən uzaqlaşacaqsınız. Bu ona görədir ki, çağırış etdiyim ilk tərbiyə (formalaşdırma) işində uğur qazanmışsınız: ümməti əvvəlcə fərdlərin, sonra ailələrin könlündə, yaşadığınız evin kölgəsində, müxtəlif münasibətlər şəbəkəsində qurmuşsunuz.

Bundan sonra növbəti mərhələ başlanır ki, fərdlərini həmin yolla yetişdirən, ailələrini sözügedən vasitələrlə quran, məlum dəyərlərdən çıxış edərək münasibətlər şəbəkəsi yaradan bu camaat hər gün beş dəfə cərgələrin düz tutulmasını xatırladan düz cərgələr camaatına çevrilsin. Belə camaat daşları iç-içə keçmiş tikili kimidir, dağılmış, çatlamış yeri yoxdur. Çatışmazlıq, yarıq, nöqsan yaranarsa, o deməkdir ki, şeytana daxil olması üçün dəliklər açılıb. Onda siz imamların məsciddə dedikləri “Cərgələri düzəldin, boşluqları doldurun, boş yer buraxmayın, (cərgələri) pozmayın, yoxsa qəlblərinizə ixtilaf düşər” sözünün mənasını başa düşəcəksiniz.

Dərk edildiyi təqdirdə bu hal tərbiyənin bir formasına çevrilir. Onların baxışları cəmiyyətdə boşluğu, ixtilafı, ayrılığı axtaran gözə çevrilir. Çevrilir ki, boşluğu doldurmağa, ixtilaf mənbələrini qurutmağa təşəbbüs etsin. Çevrilir ki, kollektiv-ümmət birliyini, canlılığını, yenilənmə qabiliyyətini qoruyub saxlasın, hər kəsin vicdanında enerjiyə çevrilsin. Qoy bu enerji tənzimləyici və şüurlu enerji olsun, ali Quran məqsədlərindən güc alsın, aranızda bir-

lik, həmrəylik, qardaşlıq prinsiplərini bərqərar etsin. Bu prinsiplər pozitivlik, səmimilik, dürüstlük, iltizam ruhu ilə dolu qəlblərdə qərar tapacaqdır. Belə bir ruh imanla əməli, məzmunla formanı vəhdətdə götürür, etiqadı şəriətlə möhkəmlədir, ibadət vasitəsi ilə könülləri paklayıb, tərbiyə edir. Nəticədə ümmətə maraq qəlbdən başlanır və ümmət hər şeydən əvvəl könüllərdə qurulur.

Bununla da siz ümmət adlanan quruluşu təsis edə biləcəksiniz. Bu quruluş möhkəm olacaq və onda ayrılıq və nöqsanlara yer olmayacaqdır. Ümmət mənə “qab”, mən də ona çıraq olacağam. Qəblərinizi birləşdirdikdən sonra özünüzü əcaib həmahənglik içində tapacaqsınız, bir-birinizə tərəf cəzb olunacaqsınız. Bir-birinizi tanımağınız hər şeydən əvvəl könüllərinizin tanışlığından başlanacaqdır. Və siz aşağıdakı ayənin əməli tətbiqini hiss edəcəksiniz:

“Şübhəsiz ki, Allah Öz yolunda möhkəm divar kimi səf çəkib döyüşənləri sevər!” (Əs-Səff, 4).

Həmin vaxt rəhbərləriniz də aranızdan çıxacaqdır və siz onlarla eyni imanı bölüşəcəksiniz, siz onlara, onlar da sizə aid olacaqlar. Siz məndən necə yapışıbmısınızsa, onlar da elə yapışacaqlar; nə siz onları inkar edəcəksiniz, nə də onlar – sizi! Bundan sonra ayrı-seçkilik etməyəcəklər, çünki sizin kimi, onlar da mənimlə böyüyüb yetişəcək, mənə əməl edəcək, problemlərinizlə maraqlanacaqlar. Proqramları mənim gətirdiyim proqram, məqsədləri mənim məqsədlərim olacaqdır. Etiqadda, şəriətdə, mənə riayətdə, yolumu tutub getmədə sizinlə olacaqlar. Çünki siz – onlardan, onlar da sizdəndir. Həyatınız düzələcək, məhəbbət və həmrəylik hökm sürəcəkdir.

Liderləriniz aranızdan çıxacaqdır, möminlərə şəfqət bəsləyəcək, kafirlərə qarşı sərt olacaqlar. Onlar – sizə,

siz də onlara qulaq asacaqsınız, siz – onları, onlar da sizə xidmət göstərməyi seçəcəkdir. Məqsədləri sizi birləşdirmək, minnət qoymadan işlərinizi görmək olacaqdır. Edəcəkləri hər bir işdə sizinlə məsləhətləşəcək, iradələri iradəniniz olacaq, xoşbəxtlikləri xoşbəxtliyinizlə şərtləşəcək, taqətiniz bir-birinizə müxaliflikdə tükənməyəcək, istəmədiyiniz şeylər başınıza gəlməyəcəkdir. Hakimləri, rəhbərləri, idarəedənləri mehriban, şəfqətli, mülayim, kobudluq və sərtlikdən uzaq görəcəksiniz. Sizi əzməyəcək, köləyə çevirməyəcək, hüquqlarınızı tapdalamayacaq, düşmənlərinizlə əlbir olmayacaqlar.

İxlaslı və məsuliyyətli olsanız, ümmətinizi, deməli, mənim ümmətimi – Quran ümmətini yenidən qurmaq öz əlinizdədir. Şübhə yox ki, sizdən istədiyim şey, xüsusən də məni tərk etməyinizdən, məndən uzaqlaşmağınızdan sonra asan deyildir. Amma onu da bilin ki, Allah sizə bu işdə kömək edəcək, İbrahimə, onun ümmətini yeniləyən, yenidən formalaşdıran Həzrəti Məhəmmədə olduğu kimi sizə də şərait yaradacaqdır.

Şikayət etdiyiniz vəziyyətdən xilas olmağı, mövqeyinizi geri qaytarmağı, birləşməyi, ümmətinizi yenidən formalaşdırmağı ciddi şəkildə istəyirsinizsə, mənimlə ayrılığa son qoymalısınız. Belə olduqda fərd-ümmət ümmətin özülü rolunu oynamağı bacaracaqdır. Yenidən mənimlə bir olduğunuzda qəlbləriniz də birləşəcəkdir və biz birlikdə, əvvəllər olduğu kimi, vahid dünyagörüşünə sahib ümmət yaradacağıq. Bunu etdikdən sonra başqa addımlar atmağa başlayacağıq.

Tövhid dayaqlarını möhkəmlətmək, tərbiyə əsaslarını yaymaq, mədəniyyətin tələblərini həyata keçirmək üçün digər maddi-mənəvi komponentləri təmin etmək məqsə-

dilə birlikdə həyat tərzi və fəaliyyət planını müəyyən edəcəyik. Beləliklə, xeyirli, mötədil və şahid ümmətin həyatı yenidən nizama düşəcək, yer üzünə istiqamət verəcək, bununla da, ümumdünya vəzifəsini yerinə yetirəcəkdir. Vahid ümmət, vahid əqidə, vahid dünyagörüşü, əbədi şəriətə əsaslanan quruluşlar meydana çıxaracağıq. Yer üzünü Allahın nuru ilə yenidən işıqlanacaq, mötədil və xeyirli, insanlara şahidlik etməyə qadir ümmətin yaranması ilə xoşbəxt olacaqdır.

Beşinci dialoq

Ey Quran, ümmətin yenidən formalaşması haqqında aramızda keçən dialoqdan bu nəticəyə gəldik ki, səninlə bir daha əlaqə qurmaq, aramızdakı ayrılığa xitam vermək son dərəcə zəruridir.

Bunu edib, kölgənə sığınsaq, müsəlman şəxsiyyəti nə ilə formalaşdırmağa başlayacaqsan? Şüurdanmı başlayacaqsan, yoxsa yenidən əqidəmi formalaşdıracaqsan? Yaxud bilikləri inkişaf etdirib, islamamı uyğunlaşdıracaqsan?

Çıxış nöqtəmiz nədir? Nədən başlayacağıq?

Quran cavab verir:

Ərəb şüurunun təsis edilməsi və bundan başlamağın səbəbləri

Bilirsiniz ki, əsas məqsədlərimdən biri ərəb şüurunun formalaşdırılmasıdır. İşə məhz bununla başlayacağıq. Ərəb şüurunu formalaşdırmaq istəyim o halda düzgün başa düşülə bilər ki, biz problemi şüurun yenidən təsis edilməsi üçün ümmətin bəşəri təsəvvürlərin dəyişdirilməsinə əsaslanan konseptual şüura olan ehtiyacını dərk etmək kontekstində nəzərdən keçirək. Bu da öz növbəsində imkan verəcəkdir ki, ümmət “mən” və “özgə” anlayışlarını, bu məfhumların hər birinin mövqeyini dərk etsin.

Millətçilik baxımından, yaxud hər hansı millətə qərəzli münasibət səbəbi ilə deyil, izah edəcəyim digər məsələlərə görə ərəblərdən – missiyamın ilk daşıyıcılarından başlayacağıq.

Mənim ərəblərlə əlaqəm Tövrət və yəhudiliyin İsrail xalqı ilə əlaqəsinə oxşamır. Bu, fərqli təcrübə ilə əlaqəli başqa bir mövzudur. Belə ki Musa peyğəmbərin əsas missiyası israiloğullarını Fironun köləliyindən azad etmək, Müqəddəs Torpaqlara aparmaq, Allahın hakimiyyətinə tabe etmək olmuşdur. Bu missiya xüsusi, İsrail xalqına aid missiya idi. Bəlkə də, Allah köləlik və əsarətin bəşəriyyətə gətirdiyi bəlalara dair nümunə təqdim edirdi. Allah bunun üçün milli lider, peyğəmbər yetişdirməli idi. Bu lider Onun hikməti ilə kölə yəhudilərin yanında deyil, Fironun sarayında boya-başa çatmışdı. Kölə azadlıq müharibəsi apara bilməz, odur ki Allah Musanı başlanğıcda kölələrin mühitindən uzaq tutmuşdu. Tutmuşdu ki, kral ailəsinin bir üzvü kimi azad həyat sürsün, azad böyüsün. Bundan sonra Musa xalqını azad etmiş, dinini ona inanan xalqı ilə birlikdə gün üzünə çıxarmışdı. Bütün bunlar insan köləliyinin ağır nəticələrini bəşəriyyətə göstərmək üçün idi. Bu, həm də o məqsəd daşıyırdı ki, bəşəriyyət köləliyi özünə bir daha rəva görməsin. Bütün dünya köləliyin israiloğullarına təsirini görmüş, indi də görür, gələcəkdə də görəcəkdir. İsrailoğulları böyük möcüzələrin, çoxlu xariqüladə halların şahidi olmuşdular, amma bu, onların psixologiyasının dəyişilməsinə kifayət etməmişdi. Dənizi keçib bütələrə sitayiş edənləri gördükləri anda, heyrətdən özlərinə gəlməmiş içlərində köləliyə istək baş qaldırmışdı. Onlar onları azad etmiş Musadan özlərinə də o cür bütələr düzəltməyi tələb etmişdilər.

Köləlik və istibdad nəticəsində zillət və mütilik onları tarixin digər mərhələlərində də müşayiət etmişdir. Hələ də bunun nəticələri onlarda hiss olunur. Bəşəriyyət bundan dərs çıxarıbmı?! Söhbət yer üzündə hansı isə xalqın kölə edilməsinə icazə verməməkdən gedir. Belə olarsa, yer üzündə böyük hərc-mərclik meydana çıxar. İsrailoğullarının əhvalatından çıxarılaçaq dərslər bəs edəcəkdir ki, bəşəriyyət köləlik və despotluqdan ehtiyat edib çəkəsin.

Ərəblərə gəlicə, mənimlə əlaqələri pozulmazdan əvvəl missiyanı yerinə yetirmiş, özlərini uğurla formalaşdırıb, bütün bisavad xalqlara yaxşı nümunə olaraq təqdim edə bilmiş, qısa müddət ərzində köhnə dünyanın cizgilərini dəyişmişdilər. Allah onlara iki başlıca vəzifə tapşırmışdı:

Birincisi, yəhudilərin: “Ümmilərə görə (kitab əhli olmayan cahil ərəblərin mallarını mənimsəməyə görə) bizə irad tutulmayacaq”²³ – deyərək həqir gördükləri bisavad xalqları məni oxumaqla Quran və Kitab xalqlarına çevirmək;

İkincisi, Kitab əhlinin haqq yola yönəltmək.

İlk müsəlmanlar bu iki vəzifəni vəhdətdə götürərək icra etmiş, birini digəri ilə tamamlamışdılar. Siz isə bu cür hərəkət etməyib, əcdadlarınızın yolu ilə getmədiniz, qınınıza çəkilərək mesajınızı dünyaya çatdırmadınız. Niyətiniz dürüst, qəlbiniz sadıq olsaydı, vəzifənizin mahiyyətini, missiyanızın məzmununu başa düşsəydiniz, bunu edə bilərdiniz. Siz tövhid nurundan məhrum qalanlara və onlara canlılığı çatdırmadığınıza görə məsuliyyət daşıyırsınız:

“Heç (küfrlə) ölü olub diriltiyimiz, sonra insanlar arasında gəzmək üçün özünə bir nur (islam dini) verdiyimiz kəs zülmət içində qalıb oradan çıxma bilməyən kimsə kimi

²³ “Ali-İmran” surəsi, 75-ci ayə.

ola bilərmə? Etdikləri əməllər kafirlərə belə gözəl göstərildi" (əl-Ənam, 122).

Zülmətdə qalan, zəlalətə düşən hər kəsdən siz cavabdehsiniz. Onlar ayələrimi çatdırmadığınıza, nurumla həyat bəxş etmədiyinizə görə Allahın dərgahında yaxanızdan yarışacaqlar. İradəniz zəif olduğundan, cəfəkeşliyiniz qalmadığından, vəzifənizdən üz çevirdiyiniz üçün onları məndən məhrum buraxdınız!

Ərəb insan öz rolunu necə başa düşür?

Ərəb regionu Müsəlman dünyasının mərkəzini əmələ gətirir, müxtəlif psixoloji hallarla çalxalanır. Bütün bu halların sistemləşdirilməsinə, istiqamətləndirilib, aktiv iradəyə çevrilməsinə ehtiyac vardır. Bununla da baş verənlərə dair məlumatlardan psixoloji məğlubiyyət, peşmanlıq və qəm-qüssə deyil, maarifləndirmə vasitəsi, ayıltma və dirçəltmə mexanizmi tapmaq üçün istifadə edə bilərik.

Bunun üçün baş verənləri ərəb ağı və könlünə izahatla təqdim etmək lazımdır. Bu vaxt hadisələrə mənim baxışımı da, təqdim etdiyim həll yolları və variantlarını da nəzərdən qaçırmaq olmaz. Nəticədə ərəb insanı öz tarixi gedişində Allahla əlaqəsini, istiqamətləndirici kitab olaraq mənimlə rəbitəsini, imtina etməsi mümkün olmayan bu əlaqənin təsirlərini dərk etməyi bacaracaqdır. Əgər ərəb insanı bunun əksini edərsə, məsəli ayədəki kimsənin məsəlinə oxşayacaqdır:

“(Ya rəsulum!) Onlara (yəhudilərə) ayələrimizi verdik, yəhudilərə kimsənin xəbərini də söylə (oxu). O, (ayələrimizi

inkar edib) imandan döndü. Şeytan onu özünə tabe etdi və o, (haqq yoldan) azanlardan oldu

Əgər Biz istəsəydik, onu (həmin ayələrlə) ucaldardıq. Lakin o, yerə (dünyaya) meyl edib nəfsinin istəklərinə uydu. O elə bir köpəyə bənzəyir ki, üstünə cumsan da dilini çıxardıb ləhləyər, cummasan da (Onun üçün heç bir fərqi yoxdur). Bu, ayələrimizi yalan hesab edənlər barəsində çəkilən məsəldir. (Ey peyğəmbərim!) Bu əhvalatları (yəhudilərə) söylə ki, bəlkə, (lazımınca) düşünsünlər!

Ayələrimizi yalan hesab edib özlərinə zülm edənlər barəsində çəkilən məsəl necə də pisdir!" (əl-Əraf, 175-177).

Ərəb insanı yəqinliklə bilməlidir ki, məndən sıyrılib çıxma bilməz; mən onun quransayağı metodoloji strukturundakı halına nüfuz etməyi bacarmışam. O, vəhyin nazil olduğu dövrdə bu metodologiya əsasında formalaşmışdı. Və mən müraciət etdiyim kimsənin fəaliyyəti və tarixi mövqeyinə nüfuz etməyə qadirəm, qadir də olacağam.

Bundan əvvəl ərəb insanının iş və tarixə baxışı, indiki dövrdəki mövqeyi, özünə münasibəti, başqaları ilə – bu başqanın İsrail olub-olmamağı fərq etmir – mübarizədə nümayiş etdirdiyi mövqe haqqında danışmışdım. İsrail əvvəlki mövqeyini geri qaytarmaq üçün ərəb insanına olmazın zülm edir. Holokost itirilmiş mövqe və rolu geri qaytarmaq üçün yəhudi insanını təhrik etmək vasitəsindən başqa bir şey deyildir. İsraililərin əsl hədəfi onların yerini tutan, tarixi mövqələrini, peyğəmbərlik bayrağını əllərindən alan bisavad xalqdır. Bununla da onların rəhbərlik rolu birdəfəlik başa çatmışdır. Bu mübarizə başqa formada aparılırsa, yaxud fərqli müstəviyə keçərsə, bilməlisiniz ki, Quran sizin gücünüzü mühafizə edə, ona inananların, barəsində düşünənlərin düşüncə və hisslərinə həmin gücü verə bilər.

Şanlı Quran və konseptual şüurun xüsusiyyətləri

İndiki mərhələdə ərəb insanına təqdim edib, baş verənlərin izahını göstərə biləcəyim konseptual şüurun xüsusiyyətlərini dərk etmək “şüurun qaytarılması” və özəqaydışın başlanğıcı ola bilər. Özü də bu kərə şüurun qaytarılması, çoxlarının düşündüyü kimi, ənənəvi, yaxud tarixi şüur vasitəsilə baş verən formal qaytarma olmayacaqdır. Onlar din elmlərini hey tənqid edir, fiqhın, üsuli-fiqh və sairin yenilənməsinə çağırırlar. Bunun, bəlkə də, həmin biliklərlə əlaqəli böhranın aradan qaldırılmasında müəyyən faydası ola bilər, amma “ümmət böhranı”nı həll etməyin yolu uzundur. Bu yolla gedənlər arasında keçmiş tarixi reallığın xüsusiyyətlərini olduğu kimi qoruyub-saxlamağa, yaxud qeyri-mümkünün mümkünə çevrilməsinə cəhd edənlər tapılır.

Quranı dərkən müasir ərəb insanına bəxş edəcəyi konseptual şüur forması baş verənlərin – keçmişin təkrarına əsaslanmır. Çünki o, ərəb insanını başqa insana – yeni dünyaya aid insana çevirəcək şüurdur. Söhbət hidayət və haqq dəyərləri dininin – islam günəşinin Quranın rəhbərliyi ilə, yer üzü xalqlarından heç birinin bivec yanaşması mümkün olmayan dəyərlərin bütöv sistemi çərçivəsində bütün dinlərin üzünə doğacağı dünyadan gedir. Bu dünyada ərəb elə bir insana çevriləcəkdir ki, Quran və şüurun sayəsində mövcud “pozitivist mübarizə universalizmi” əvəzinə, “quransayağı islam alternativii” formalaşdırmaq vəzifəsi daşdığını dərk edəcəkdir. Belə

ümumdünya miqyaslı alternativdən islam universalizmi (kosmopolitizmi) meydana çıxacaqdır. Bu mərhələdə mən – Quran Peyğəmbərin yoxluğundan sonra ilk dəfə olaraq, həmin universalizmə rəhbərlik edəcəyəm. “Yazıb-oxumağı bilməyənlərin ilk islam universalizmi”nin başa çatıb, sonuncu rəmzinin 1924-cü ildə ləğvindən sonra meydana atılacağıam. Həmin universalizmi Peyğəmbərin ayələrini oxumağı, öyrətməsi və tətbiq etməsi ilə mən qurmuş və idarə etmişdim.

“(Əksəriyyəti yazıb-oxumaq bilməyən) ümmi ərəblərə özlərindən peyğəmbər göndərən Odur. (Bu peyğəmbər) əvvəllər haqq yoldan açıq-aşkar azsalar da, onlara (Allahın) ayələrini oxuyar, onları təmizləyər, onlara Kitabı və hikməti öyrədir.

(O Peyğəmbər Kitabı və hikməti ərəblərdən) əlavə hələ onlara qoşulmamış başqalarına da (başqa ümmətlərə də) öyrədir. O, yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir!” (əl-Cümə, 2-3).

Allahın köməyi ilə Quranın universalizmi hidayət, haqq, ali dəyərlər universalizmi olacaqdır.

Hazırkı ümidsizlik vəziyyəti

Ərəb insanının bugünkü ümidsizliyi büdrədikdən sonra ayağa qalxmaq ümidsizliyidir, parçalandıqdan sonra birləşmək ümidsizliyidir, tarixdə və həyatda yenidən rol almaq ümidsizliyidir. Hazırda hökm sürən də elə bu növ ümidsizlikdir – rol almaq ümidsizliyi! Qlobal mübarizə bütün vasitələrlə bu ümidsizliyi artırmağa çalışır. Müsəlmanlar ayələrini qavradıqlarında, mövcud reallığı bütün

xırdalıqları ilə dərk etdiklərində, Quranın bilik metodologiyasının ehtiva etdiyi bütün metodoloji göstəriciləri, anlayışları, şərtləri, bu metodologiyanın islahatçılıq, novatorluq, bütöv dünyagörüşü və sağlam təsəvvür formalaşdırma gücünü anladıklarında sözügedən ümitsizlikdən xilas olacaqlar.

İlk yayılma

Qurani-Kərim xəbər verir ki, ərəb insanı keçmişdə, vəhyin endiyi dövrdə islamı qəbul etmiş qəbilələrdən təşəkkül tapdığı halda, milli məhdudiyət olmadan ümmət formalaşdırma bilmişdir. İslam milli yəhudi qəlibinə oxşamır, – onun buna ehtiyacı yoxdur. Həmin qəbilələr ayələrimi daşıyaraq yer üzünə dağılmış, islama çağırış etmişdilər. Onlar bütün insanları sülh və əmin-amanlıqda yaşamaları üçün islama çağırırdılar. Bu çağırışda regional məhdudiyət yox idi. Milli təəssübkeşlikdən uzaq ərəbliyin (ərəbolma) formalaşması üçün etnik, yaxud regional elementlər tələb olunmur. Belə ərəbliyə mən istiqamət verirəm. Nəticədə ərəb insanı “ilk islam universalizmi”, yaxud “Oxuyub-yaza bilməyənlərin universalizmi” adlandırma biləcəyimiz ilk yayılmanın bəşəri-coğrafi formatında fəthlərlə bütövləşmişdi. Bütövləşmişdi ki, “ataları (Allahın əzabı ilə) qorxudulmamış və (Allahın hökmlərindən, imandan, tövhiddən) qafil olan bir tayfanı xəbər dar edib qorxutsun!”²⁴ Bu, özündə “kitab verilməmiş” xalqların əksəriyyətini birləşdirmiş universalizm idi. Bu,

²⁴ “Yasin” surəsi, 6-cı ayə.

“ümmilik” anlayışının²⁵ məzmunudur. Onunla Pak və Uca Allahın sözü həyata keçir:

“(Əksəriyyəti yazıb-oxumaq bilməyən) ümmi ərəblərə özlərindən peyğəmbər göndərən Odur. (Bu peyğəmbər) əvvəllər haqq yoldan açıq-aşkar azsalar da, onlara (Allahın) ayələrini oxuyar, onları təmizləyər, onlara Kitabı və hikməti öyrədər.

(O Peyğəmbər Kitabı və hikməti ərəblərdən) əlavə hələ onlara qoşulmamış başqalarına da (başqa ümmətlərə də) öyrədər. O, yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir!

Bu, Allahın istədiyinə əta etdiyi mərhəmətdir (kərəmdir). Allah çox böyük mərhəmət (kərəm) sahibidir!” (əl-Cümə, 2-4).

Keçmişdə – söz, indi isə bilik və metod problemi

İlk dövrlərdə ərəblər onlara bəxş etdiyim bacarıqlar və onlara məlum biliklərdən çıxış edərək sözlərimin məna-larını əsas götürürdülər. Sözlərimdəki məna və məzmun onların təcrübələrinin nüfuz edə bilməyəcəyi qədər dərin idi. Onlar məqsədlərimi və islamı öyrənmədə, məndəki bilik metodologiyasını dərkdə Peyğəmbəri nümunə seçmiş, onun yolu ilə getmişdilər.

Amma indiki dövrdə – müsəlman ümmətinin parçalanması və ilk islam infrastrukturunun dağılmasından, rəvayət və istinad metodologiyası hegemonluğunun mövcud metodlarda elmi səciyyəviliyinin itirəcək dərəcədə

²⁵ “Ümmilik” anlayışı haqqında ətraflı məlumat üçün bax: Taha Cabir əl-Ülvani. Quranın dili. Qahirə: “Dar əş-şüruq”, 2006.

zəifləməsindən sonra Quran ritorikası və ya mətni ancaq və ancaq “Sonuncu Peyğəmbərlik”, “İslamın Universallığı”, “Kitabın Hökmranlığı”, “Asanlaşdırma və Şəfqət Şəriəti” sayəsində qorunub saxlanmış oldu. Şahid ümmətin məni oxumağı ilə, barəmdə düşünməyi ilə əmanət – peyğəmbərlərin bir-birinə ötürdüüyü əmanət bütövlükdə mənə keçdi.

Mən özümü müasir beynəlxalq pozitivist mədəniyyət təcrübəsi, əcdadlarınızdan miras aldığınız qarma-qarışıq ənənə qarşısında alternativ kimi təqdim edirəm. Ərəblər həyatda özlərini yaddan çıxarmış, rollarına etinasız yanaşmış, “söz”, “nəzm”, “üslub”, “bəyan ecazkarlığı”, yaxud “elmi ecazkarlıq” mövzularından böyük işlər görə biləcəklərini ağıllarına gətirməmişlər, – mən də məhz bütün bunlardan sonra meydana atılıram.

Bu mərhələdə görürük ki, Quranı morfoloji aspektdə təbliğ etmək, öyrənmək səmərəli deyildir. Çünki bu forma insanlarda onu oxumağa və öyrənməyə maraq oyatmır. Bu günlərdə biz Quranı ona xas ritorik-koqnitiv məzmununda, konseptual anlayışları, metodologiyası əsasında öyrənməliyik. Nəticədə Quran özünü bəşəriyyətə müasir bilikləri ehtiva edən bütöv metodologiya kimi təqdim edəcəkdir. İslamın ilk yayılma prosesində Qurandakı sözlərin mənası əsas götürülür, Peyğəmbər nümunə seçilir, ilk nəsilə əlaqəli anlayışlar “Böyük Fiqh” mərhələsində “metamorfik tətbiq”ə söykənən “mənbə” hesab edilirdi. Gözlənilən Quran universalizmi, Quran ritorikasının xüsusiyyətləri, həmçinin bizdə bilik limitini əmələ gətirən müasir beynəlxalq konyunktura ərəb insanını dövrün tələblərinə cavab verəcək şəkildə yenidən formalaşdıracaqdır. Həmin vaxt ərəb insanı başqalarından kömək, həll yolları ummayacaq, keçmişin bilikləri ilə indinin dünyaya-

sına qədəm basmayacaq, əksinə, Quranın ecazkar bilik metodologiyası ilə dövrlə ayaqlaşmağı öyrənəcəkdir.

Hidayət, haqq və dəyərlər universalizmi əsrində ərəb zehniyyəti “iki oxunun vəhdəti” adlandırdığımız meto-
dologiya sayəsində formalaşacaqdır. Bu metodologiya ali vəziyyət yarada bilər . Elə bir vəziyyət ki, “iki oxu” bir-biri ilə çulğalaşmışdır: Quran kainata uyğundur, insana kainatı başa düşməyə kömək edir; kainat da Quranı başa düşmədə, Quranı Quranla izahda mühüm vasitələrdən birinə çevrilir. Belə olduqda vəhy, kainat və insan arasında möhkəm və açıq-aydın əlaqə yaranır. Bu əlaqəni Quran tənzimləyir ki, insan Quran surələri və ayələrində metodoloji sistemi müəyyənləşdirməyi bacarsın. Bununla da o, Quranın bilik metodologiyasını başa düşməyə yaxın olur. Bu metodologiya isə Quran universalizmi və ritorikasındakı cahanşümullüğun əsasıdır.

Quranı göndərən, ondakı mənanı forma ilə bütövləşdirən, məzmunu vasitəsi ilə kainatın hərtərəfli dərkinə təmin edən Allah kəsilməzliyi onun tək-cə mətninə deyil, həm də bu mətnlərin dərki və öyrənilməsinə aid etmişdir. Quran metodologiyası adlandırılan bu metodologiyayı üzə çıxarmaq üçün dərinləndirilməli, Quranla iç-içə olmalıyıq. Kainat da belədir: ondakı qanunauyğunluqları üzə çıxarmaq üçün onunla bütövləşməli, onu öyrənməli, ayrı-ayrı təzahürləri, əlaqələri təhlil etməliyik. Nəticədə bütün əlaqə və hadisələri tənzimləyən ümumi qaydaları müəyyənləşdirmək mümkün olur.

İslam və peyğəmbərlərin missiyası

İslam universalizminə inanan kimsə islamı təkcə Məhəmməd peyğəmbərin çağırışına xas anlayış hesab etmir. İslam Allaha çağırış zəncirində bir halqadır, bütün peyğəmbərlərin gətirdikləri haqq dindir. Bu peyğəmbərlərin başında isə İbrahim dayanır:

“(Ya rəsulum!) De: “Allah doğru buyurmuşdur. Ona görə də hənif olan İbrahim dininin ardınca gedin, çünki o, (Allaha) şərikin qoşanlardan deyildi” (Ali-İmran, 95);

“Yaxşı əməl sahibi olun özünü Allaha təslim edən, İbrahimin hənif millətinə (dininə) tabe olan şəxsdən din etibarilə daha gözəl kim ola bilər? Həqiqətən, Allah İbrahimi (Özünə) dost tutmuşdur!” (ən-Nisa, 125).

İslamın tarixi kökləri dərinə işləmişdir, ibrahimiliyə gəlib çıxır, heç bir milli-irqi mərhələlərdən keçməmişdir:

“İbrahim nə yəhudi, nə də xaçpərəst idi. O ancaq hənif (batıldən haqqa tapınan, haqqa yönəlmiş olan) müsəlman (Allaha təslim olan) idi və (Allaha) şərikin qoşanlardan deyildi” (Ali-İmran, 67).

Beləliklə, islam bütövlükdə dindir, universal səciyyəyə malikdir, insanların əlindən tutub kökə – hənif ibrahimiliyə sarı aparır. Aparır ki, din bütünlükdə Allaha aid edilsin, toqquşma yaradan motivlərdən təmizlənsin və inananlar əmin-amanlığa daxil olsunlar:

“Ey iman gətirənlər! Hamınız bir yerdə sülhə (islama) gəlin! Şeytanın yolu ilə getməyin, çünki o sizin açıq düşməninizdir!” (əl-Bəqərə, 208).

Aparır ki, din bəzilərinə “Biz Allahın övladlarıyıq” de-
dirdən qısır zehniyyətdən xilas olsun; tək insandan yara-
dılmış bəşəriyyət Quranı daşımağı, onun yol göstərənliyi
ilə hərəkət etməyi öyrənsin. Bununla da nə üçün yara-
dılmağı bəşəriyyətə məlum olacaq, vəhy, kainat və insan
arasında həmahənglik meydana çıxacaqdır.

Tələb olunan Quran şüurunu formalaşdırmaq üçün
Quranı davamlı oxumaq, barəsində düşünmək, metodo-
logiyası haqqında fikirləşmək, anlayışlarını başa düşmək
lazımdır.

Quran və islahatçılıq

Müsəlman ümməti Qurandan ayrı düşdükdə və bu ay-
rılıq uzandıqca tarixinin bir çox mərhələsində geri qalmış,
birliyini, gücünü itirmişdir. Bu əsrimizdə çoxlu novator-
luq və islahatçılıq cəhdləri olmuşdur. Bu cəhdlərin bəzi-
sində başqaları yamsılanmış, metodları əsas götürülmüş-
dür. Yamsılanmanı seçmiş cərəyan öz növbəsində geriliyi,
ümitsizliyi, parçalanmanı daha da artırmışdır. Ümmət bu
cərəyanın uğursuzluğa uğradığına tam şəkildə əmin ol-
muşdur.

Birinci cərəyana əks-reaksiya olaraq meydana çıxan
ikinci cərəyan da vardır. Bu cərəyan ənənənin (irsini) ye-
nidən öyrənilməsi ideyasını mənimsəmişdir. Onun tərəf-
darları düşünülər ki, ənənəni yenidən sintez edib keç-
mişdəki uğurları təkrarlaya bilərlər. Amma onlar Allahın
bu kainat üçün qoyduğu bir qanunauyğunluğu yaddan
çıxarırlar: həyat inkişaf edir, heç kəs ötən anları, yaxud
həmin vaxt baş verənləri geri qaytara bilməz; reallıq, in-

san, zaman və məkan arasındakı qarşılıqlı əlaqə, keçmişdə baş verən hadisələr – bütün bunları subyektləri ilə təkrarlamaq, yaxud “diriltmək” mümkün deyildir. Dünya axirətin tarlasıdır, insanlar öz əcelləri vardır, bir əsr başa çatdıqda digəri ilə əvəzlənir.

Hər iki cərəyana Quranı tərک etmək xasdır. Unutmaq ki, islahatçılıq və novatorluğun yeganə yolu Quran-dan ayrılığa son qoymaqla, onu yenidən öyrənməklə, barəsində düşünməklə, qəlblərdəki buxovları onunla qırıb-atmaqla, ondakı məqsədləri aşkara çıxarmaqla, onu peyğəmbərsayağı “oxumaq”la, ümməti yenidən formalaşdırmada onu əsas mənbə seçməklə, problemləri onunla həll etməklə başlanır. Çünki işıqlı yol və canlı peyğəmbər olan Quran – məhz bu kitab bizi hidayətə çatdırır, haqq dininə istiqamətləndirir, bizə yenidənqurma və varislik vəzifəmizi icra etmək, insanlara şahid olmaq imkanı verə bilər. Belə olan halda “iki “oxu”nu vəhdətdə götürmək” lazımdır. Söhbət, bir tərəfdən, Quran vəhyi və peyğəmbər yol göstərənliyini, digər tərəfdən isə kainatı, qanunları və qanunauyğunluqlarını “oxumaq”dan gedir. Belə olduqda biz kainat və qanunlarında olduğu kimi, insanda da, sosial sistemdə də, ailə strukturunda da, ümməti islah və novatorluq metodologiyasında da Allahın aşkar “əlamətlər”ini görəcəyik.

Seçilmiş xalqlar və xüsusiyyətləri

Birisi çıxıb deyər bilər ki, nə üçün tərəqqi, yaxud geriliyimizi Quranla əlaqələndirirsiniz, Qurana inanmayan, amma inkişaf edən o qədər xalq var ki! Cavabımız budur

ki, biz boşluqdan meydana çıxan millət deyilik, əksinə, əvvəlki millətlərin davamıyıq; biz onlardan sonra gələnlərin nəsilləriyik, Allahın Nuh peyğəmbərlə birlikdə xilas etdiyi kimsələrin nəsilləriyik, İbrahim və övladlarının yolu ilə gedirik. Allah Adəmi, Nuhu, İbrahim ailəsini, İmran ailəsini insanlar arasından seçib çıxarmışdır.

Tarixin müəyyən mərhələsində İlahi Hikmət israiloğullarını seçmiş və dünyaya nümunə etmişdir. Seçmişdir ki, dünya xalqları onlardan təsirlənib onlar kimi olmağa, onları nümunə götürməyə, onlar kimi köləlikdən xilas olub Allaha üz tutmağa can atsınlar. Amma “israiloğulları təcürbəsi” müvəffəqiyyət qazana bilmədi. Çünki israiloğulları səbir göstərməklə seçilmə şərtlərinə cavab verdikdən, aralarından çoxlu peyğəmbər və hökmdar çıxdıqdan sonra onlara göndərilmiş vəhydən üz çevirdilər, bu vəhyi gətirmiş peyğəmbərlərlə düşmənçiliyə başladılar, onlara göndərilənlərin bəzisini unudular, Tövrata mənfi münasibət bəslədilər; Tövratla əlaqələri dəyişildi, kitab daşıyan, ağırlığını hiss edən ulaq halına gəldilər. Başa düşməyə, mənəni qavramağa, əməl və tətbiq etməyə gəlincə, bütün bunların heç birinə ulaqda rast gələ bilməzsiniz. Bundan sonra bu milləti bizimlə əvəzləyən, bizi oturtmaq üçün onu yerindən “uzaqlaşdıran” İlahi Kəlam nazil oldu. Allah bizim necə işlədiyimizə baxır, bizi həmin xalqın yolu ilə getməmək barədə xəbərdar edir, onları bizə misal çəkirdi:

“Tövrata əməl etməyə mükəlləf olduqdan sonra ona əməl etməyənlər (Tövrata yükləndikdən sonra onu daşımayanlar, Tövrata iman gətirdikdən, onu oxuyub öyrəndikdən sonra hökmlərini lazımınca yerinə yetirməyənlər) belində çoxlu kitab daşıyan (lakin onların içində nə yazıldığını bilməyən, onlardan faydalanmağı bacarmayan)

ulağa bənzərlər. Allahın ayələrini yalan sayanlar barədə çəkilən məsəl necə də pisdir! Allah zalım (kafir) qövmü doğru yola yönəltməz!" (əl-Cümə, 5).

Onların bizimlə əvəzlənməsi haqqında Allah buyurur: "Sonra Kitabı bəndələrimizdən seçdiklərimizə (Məhəmməd ümmətinə) miras verdik. Onlardan kimisi özünə zülm edər (pis əməlləri yaxşı əməllərdən çox olar), kimisi mötədil (pis əməlləri ilə yaxşı əməlləri bərabər) olar, kimisi də Allahın izni ilə yaxşı işlərdə (başqalarını ötüb) irəli keçər. Bu (Kitaba varis olmaq) böyük lütfdür!" (Fətir, 32).

Bəli, israiloğullarına alternativ ümmət olmağımız böyük lütfdür. Onların səhvlərini təkrarlamamalı, düşüklərinə düşməməliyik. Biz Allahın miras seçdiyi ümmətik, bu statusdan uzaqlaşmamalı, başqalarının yolu ilə getməməliyik.

Kitaba eşşəksayağı münasibət baxımından yəhudilər iki böyük səhvə yol vermişdilər:

Birincisi, onlar bəxtlərinə düşən bu "qismət"i (edilən yaxşılığı) unudub, parçalandılar, Allah onları ədavət və kinlə imtahan etdi, müsibətlər hər tərəfdən başlarına yağdı, parçalanıb, pərən-pərən düşdülər. Halbuki Allah onları müqəddəs torpaqlarda cəm etmişdi:

"Sonra əhdlərini pozduqları üçün onları lənətlədik və ürəklərini sərtləşdirdik. Onlar sözlərin yerlərini dəyişib təhrif edir və xəbərdar edildikləri şeylərin bir hissəsini unudurlar. Onların az bir qismi müstəsna olmaqla, sən onlardan həmişə xəyanət görəcəksən. Bununla belə, onları bağışla, günahlarından keç. Şübhəsiz ki, Allah yaxşılıq edənləri sevər!" (əl-Maidə, 13).

İkincisi, onlar nazil olmuş kitablarından: Tövrat, İncil, Zəbur, İbrahim və Musanın səhifələrindən üz çevirib dedilər:

“Lakin onlar: “Ey rəbbimiz! Səfərlərimizin arasını uzaq et!” – dedilər və öz-özlərinə zülm etdilər” (Səba, 19).

Onlar Allahın göndərdiyi kitabları eşşəksayağı daşdılar, dinlərinə “inək üsulu” ilə münasibət bəslədilər, – inək əhvalatında buna işarə edilir. Allah onların başına gələn əhvalatları bizə təfsilatı ilə, təkrar-təkrar ona görə danışır ki, düşükləri xətalara biz də düşməyək. Təəssüf ki, bütün bu ilahi xəbərdarlıqlara israiloğulları kimi biz də laqeyd yanaşdıq; bəziləri unuduldu, bəziləri də etinasızlığa tuş gəldi. Biz də yuxarıdakı iki səhvi təkrarladıq: Allahın bizə göndərdiyi neməti unutduq, aramıza düşmənlik və təfriqə düşdü, vəhdətimiz pozuldu, əlaqələrimiz kəsildi, müxtəlif qruplara parçalandıq; ikinci səhvimiz də o oldu ki, Qurana insansayağı deyil, eşşəksayağı münasibət bəslədik. Eşşəksayağı münasibətin səbəb olduğu şey isə inək fəhmindən kənara çıxmır.

Altıncı dialoq

Ey Quran! Qəlblər müxtəlifdir. Müşahidə edirik ki, sən insanlara xitab edərkən təsirin də müxtəlif olur. Belə başa düşürük ki, sən hər qəlbə, sanki, əlahiddə müraciət edirsən, nəticədə təsirin də hər qəlb üçün fərqli olur.

Davamçın və xidmətçin olmaq istəyirik, odur ki könüllərə müraciət üslubun, təsir üsulların haqqında danışmağın xahiş edirik.

Bu xahişdə səndəki müraciətləri könüllərə münasib və təsirli üslubda çatdırmaq istəyi ifadə olunmuşdur.

Quran cavab verir:

Quran bizi hər növ insanın, müxtəlif xarakterlərin toplandığı geniş sahəyə istiqamətləndirir. Əgər Quran milyonlara müraciət edərsə, ondan kiminsə ondan xəbərsiz qalması, yaxud təsirindən kənar düşməsi mümkün deyildir. Quran müraciət edərkən mədəni, elmi səviyyəsindən, intellektual bacarığından asılı olmayaraq hər kəsə enerji ötürür. Çox keçmir ki, ayələr həmin milyonların hər birinin şüuruna yol tapır, daha sonra ona möcüzəvi şəkildə təsir göstərməyə başlayır. Bəlkə də Quran belə demək istəyir:

Müraciət etdiyim şəxsin şüuruna dialoq üçün üz tuturam. Bu dialoq bəzən şiddətlənir, bəzən də səngiyir. Müraciət etdiyim şəxslərin şüur səviyyələrinə, təsəvvürlərinə, adətlərinə, düşüncələrinə bələd olduğum üçün şüurlarına təcridən nüfuz edirəm. Bunun üçün onların mömin, kafir, münafiq, azmış olmağı fərq etmir. Təcridən nüfuz

etməklə məndəki mənaları, məqsədləri onlara çatdırmaq istəyirəm. Bu vaxt düşüncələrlə toqquşur və mən əlimdən gələni edirəm ki, məzmunum şüura sirayət etsin. Nəzərə alıram ki, müraciət etdiyim şəxslərin şüurunda iqrar və inkarın, təsdiq və təkzibin, sual və cavabın mübarizəsi gedir. Bəziləri mənim onlara müraciətimdə suallara cavab tapırlar. Bu cavablar onlara ayələrimin düzgün başa düşülməsində kömək edir, onları tərəddüddən dartıb çıxarır. Onlar bu cavablarda reallıqla əlaqə tapırlar. Bununla da mən reallığın gizlin tərəflərini aşkara çıxarır, səbəblərinə vurğu edir, ayələrimin məzmunu və əhəmiyyətini hiss etmələrinə şərait yaradır. Müraciət etdiyim şəxs cavabvermə və problemləri həll bacarığını dərk etdikdə bir-birinin ardınca mənə suallar yağdırır. Beləliklə mənim müraciətim məzmunumla soruşan tərəfin problemləri arasında get-gəl edən vasitəçini xatırladır.

Bəzən sual verən tərəfin bacarıqlarını yoxlamağa, xüsusyyətlərini müəyyənləşdirməyə təşəbbüs göstərirəm. İstəyirəm ki, məzmunumu başa düşəcək qədər bacarıqları inkişaf etsin, məndəki mənaları, effektləri, inandırma məntiqimi qavrayıb mənimsəsin. Bununla da o, müraciətimi layiqi ilə qarşılamaq, mənalarımla iç-içə olmaq üçün özünü, vicdanını, şüurundakı gizli və aşkar potensialı hazırlayır.

Mənimlə ilk təmasda, müraciətimə tuş gəldikdə daxilində baş qaldıran ən mühüm etirazları görə bilirəm. Bu, ona yenidən müraciət etməyim, yaxud əvvəlki müraciətimi yenidən təkrarlamağım üçündür. Amma bu dəfə daha effektiv üsulla müraciət edirəm. Özünü, düşüncələrini, vicdanını, könlünü və digər idrak bacarıqlarını hazır vəziyyətə gətirdikdən sonra suallarına verdiyim cavablar daha real, daha təsirli olur.

İnancı olmayan şəxslərin sualları çox vaxt sübut tələb etmək məqsədilə verilir. Ənənənin qanuniliyi problemini həll etmək, yeni müraciət tərzinin alternativləri haqqında düşünmək məqsədilə verilən suallar da tapılır. Bütün bunlar boşluq, yaxud məchuldan qorxmaq fikrindən uzaqlaşmaq üçündür. Elə ki sayəmdə həmin şəxsin düşüncələri ənənəçilikdən uzaqlaşmış, mövcud "aksiomlar"-dan xilas oldu, deməli, müraciətim ona təsir göstərmişdir. Bu vəziyyətdə o, şüurda və real aləmdə qələbə qazanma biləcəyi müharibəyə başlayacaqdır. Müraciətim xəlf etdiklərini yaxşı tanıyan kimsənin müraciətidir. O, hər şeydən xəbərdardır! O, mənim sözlərimə onları ibadət komponentlərinin bir parçası halına gətirən müqəddəslik bəxş edir. Bu halda müraciətim müraciət etdiyi şəxsdən xeyir gözləməyən, mükafat istəməyən zəngin, həmd-sənaya layiq kimsənin müraciətinə çevrilir:

"Ey insanlar! Siz Allaha möhtacsınız. Allah isə möhtac deyildir. O (hər cür) şükrə (tərifə) layiqdir!" (Fatir, 15);

"Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım!

Mən onlardan ruzi istəmirəm. Mən onlardan Məni (ehtiyacı olan bəndələrimi) yedirtmələrini də istəmirəm!

Şübhəsiz ki, ruzi verən də, qüvvət sahibi də, yenilməz olan da Allahdır!" (əz-Zariyat, 56-58).

Daşlaşmış təsəvvürləri dəyişmək üçün xalq ilə danışan İbrahimin dediklərinə nəzər salın:

"(Ya rəsulum!) Onlara İbrahimin hekayətini söylə!

O zaman ki, o öz atasına və tayfasına demişdi: "Nəyə ibadət edirsiniz?"

Onlar: "Bütlərə ibadət edir və onlara tapınmaqda davam edirik!" – deyə cavab vermişdilər.

(İbrahim) demişdi: “Onları çağırdığınız (dua etdiyiniz) zaman sizi eşidirlərmi?”

Yaxud sizə bir xeyir və ya zərər verə bilirlərmi?”

Onlar: “Xeyr, ancaq biz öz atalarımızın belə (ibadət) etdiklərini gördük!” – deyə cavab vermişdilər.

(İbrahim) demişdi: “İndi nəyə ibadət etdiyinizi görürsünüzmü?”

Sizin və ulu babalarınızın?

Aləmlərin rəbbi istisna olmaqla, onlar (sizin bütələriniz) mənim düşmənimdir.

Məni yaradan və məni doğru yola yönəldən Odur!

Məni yedirdən də, içirdən də Odur!

Xəstələndiyim zaman mənə yalnız O, şafa verir.

Məni öldürəcək, sonra (yenidən) dirildəcək Odur.

Və qiyamət günü xətamı bağışlayacağına ümid etdiyim də Odur!

Ey rəbbim! Mənə hikmət (peyğəmbərlik, elm) bəxş et və məni (Sənin rızanı qazanmış) salehlərlə (yaxşılar zümərəsinə) qovuşdur!

Sonra gələnlər arasında mənə yaxşı ad qismət elə! (Gələcək nəsillər məni həmişə yad etsinlər, xatirimi əziz tutub adımlı hörmətlə çəksinlər!)

Məni Nəim cənnətlərinin varislərindən et!

Atamı bağışla! Şübhəsiz ki, o, (haqq yolu) azanlardan oldu!

(İnsanların qəbirlərindən çıxardılıb) dirildəcəyi gün (qiyamət günü) məni zəlil (rüsvay) etmə!

O gün ki, nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər!

Ancaq sağlam (təmiz, daxilində şək-k-şübhəyə, küfrə, şirkə və nifaqa yer olmayan) bir qəlblə Allahın hüzuruna gələn kimsədən (möminlərdən) başqa!” (əş-Şüəra, 69-89).

Xalqı ilə İbrahimin dialoqu mövcud təsəvvürlərin dəyişdirilməsinə dair təqdim etdiyim dialoq üslubunu göstərir. Ey insan! Mən sənə səndən nə isə əxz etmək üçün deyil, sənə bəxş etmək, ruzi vermək, yol göstərmək, suallarına cavab vermək, çəşqınlıqdan xilas etmək, ehtiyaclarını ödəmək üçün müraciət edirəm. Sənə müraciətim sənə aiddir, anan Yerə aiddir, ictimai sahələrinə aiddir. Bu müraciət həyatın bütün mərhələlərində, hətta axirət mərhələsində sənə aiddir. Müraciətim bütün mərhələləri əhatə edir.

Allahın məni asanlaşdırması, dilinizdə ifadə etməsi, bir-birinizlə danışdığınız hərflər, sözlər, cümlələr olaraq göndərməsi – bütün bunlar qavramağınız, başa düşməyiniz, imtahan mərhələsində əmanətə sahib çıxıb uğur qazanmağınız üçündür.

Müraciətim sizə Allahın aranızdan seçdiyi elçi vasitəsilə ünvanlanır. O elçi ki, çəkdiyiniz əziyyət ona ağır gəlir, möminlərə qarşı mərhəmətlidir. Bu elçi vəhyi alıb sizə çatdırır, könlünüzə sirayət etdirir, digər dəyərlərimi əks etdirən güzgüyə çevrilir, müraciətimi dərk etməyin yolunu sizə öyrədir. Bəzilərinizə elə gələ bilər ki, adi bəşəri müraciətdən ibarətəm, odur ki bəşəri ritorika, dilçilik qaydaları ilə məni mənimsəyə cəhd göstərmişsiniz. Nazil olmağımızdakı hikməti dərk etmədiyiniz üçün, bəlkə də, əzəmətimi, aliliyimi, mütləq mahiyyətimi hiss edə bilməmişsiniz. Məni ancaq öz mərasimlərinizdə tətbiq etdiniz, elə düşündünüz ki, ancaq sizə göndərilmişəm. Ayələrimi, surələrimi “nasix”, “mənsux”, “amil”, “fail”, “müəttil”, “mücməl”, “mübəyyən”, “mütləq”, “müqəyyəd”, “mütəşəbeh”, “müəvvəl”, “məcaz”, “müştərək”, “mütəradif”, “xüsusi”, “ümumi” deyə təsnif etdiniz. Unutdunuz ki, bu təsnif sizə görədir, qavrama bacarığınıza görədir, döv-

rünüzə, anlayışlarınıza görədir. Bu təsnif məzmunumu, həqiqətimi deyil, sizin mənə baxışınızı əks etdirir. Məni "hissələr"ə ayırdınız, nəzərə almadınız ki, hissə-hissə nazil edilmişəm. Bu, sizə ayələrimin səmadakı ulduzlara oxşadığını xatırlatmaq məqsədilə olmuşdur. Hökm kəsdiyiniz deyil, yolunuzu müəyyən etdiyiniz ulduzlara oxşadığını xatırlatmaq üçün!

İlahi müraciəti qəbul prosesində qarşıya çıxan ən böyük problem ilahi kitabları inkar, yaxud Allahdan göndərildiklərinə inanmamaq deyildir. Belə məsələləri yoluna qoymaq asandır. Problem ilahi vəhyin müraciət etdiyi şəxslərin davranışında gizlənilir. Bu davranış onlar öz dilləri ilə ilahi dil (üslub) arasında fərq qoya bilmədikləri vaxt meydana gəlir. Söhbət Quranın potensialını ifadə etmək üçün insan oğlunun istifadə etdiyi bəşəri dil ilə Yaradıcının yol göstərmək üçün istifadə etdiyi "ilahi" dildən gedir.

Cümlələr və birləşmələr Allah danışdığı vaxt adi dil vahidləri olaraq qalmır, əksinə, Günəş, Ay və digər ilahi əlamətlər kimi "nişanələr"ə çevrilir, özündə hidayət, nur, məzmun və cavablar ehtiva edir. O cavablar ki, əsrlər keçdikcə, xalqların ehtiyaclarına uyğun şəkildə tapılır, aşkara çıxır. Ayələrdəki mənalar, sanki, böhranların, problemlərin, sualların yaranması ilə aşkara çıxıb məlum olur. Əgər ərəb cəhaləti 23 il ərzində islam sayəsində ləğv olunmuşdusa, deməli, istənilən əsrin, yaxud mühitin sualları, problemləri Quranda yeni mənaların meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Quran ehtiyacı olanlara cavablarını əsirgəmir. Mən o vaxt nazil oluram ki, hansı isə mühitdə böhran meydana çıxmışdır, suallar yaranmışdır və insanlar vəhy gözləyirlər.

Peyğəmbərdən sonrakı əsrlərdə gözləmişəm ki, insanlar və cəmiyyətlər problemlərini mənə ərz etsinlər. Onlar mənə sual verdiklərində, inandırıcı cavab axtarışına çıxdıqlarında, mən də onlarda səmimiyyət və paklıq hiss etdiyimdə onları məndəki potensiala istiqamətləndirmişəm, diqqətlərini tarixə, əvvəlki xalqların əhvalatlarına, müqəddəratlarını təyin etmiş qanunauyğunluqlara çəkmişəm. Çəkmişəm ki, dərs çıxarıb ibrət götürsünlər, münasib vasitələrlə problemlərini həll etsinlər. Mən yolçuları aldatmayan bələdçi, əsgərlərini tək qoyub getməyən komandirəm!

Var-dövlətin yoldan çıxardığı, təkəbbürə qapılan, üz çevirən insan gördükdə qəflətdən ayılsın deyə onunla sərt danışırım. Məsələn, Qüreyş liderlərindən kimsə var-dövlətə, qəbiləsinin böyüklüyünə aldanıb Peyğəmbərin qarşısında təşəxxüs satdıqda diqqətinə Peyğəmbərin ali əxlaqını çatdırırdım. Özü də bunu əleyhimə çıxmağa cürət göstərən bu azğın Peyğəmbərin davranışlarındakı böyüklüyü, divanəliyə, yaxud başqa xəstəliyə tutulmadığını isbatladıqdan sonra edir, bununla da onu əbədi olaraq susdururdum:

“(Ya Peyğəmbər!) İtaət etmə (yalan yerə) hər and içənə, alçağa;

Qeybət edənə, söz gəzdirənə;

Xeyrə mane olana, (zülm etməkdə) həddi aşana, günaha batana;

Daş ürəkliyə, (anlamaza və eyni zamanda) əsli-nəsəbi bilinməyən haramzadaya – O, mal-dövlət, oğul-uşaq sahibi olsa belə!

Ayələrimiz ona oxunduğu zaman o: “(Bunlar) qədimlərin əfsanələridir!” – dedi.

Biz (tezliklə) onun burnuna damğa basacağıq!” (əl-Qələm, 10-16).

Beləsi susdurulur, öləndək başını evindən bayıra çıxarmırdı. Çünki müraciətimin ağırlığını dərk etmiş, təkəbbür və yekəxanalığın digər qapılarını üzünə bağlamışdı.

Başqa ayədə Allah ayələrimə təkəbbürlə baxan, onları və onların Allahdan gəldiyini inkar edən şəxsə müraciət edərək buyurur:

“(Ya Peyğəmbər!) Məni Öz yaratdığım kimsə ilə tək burax! (Vəlid ibn Müğirə kimi kafirin cəzasını yalnız Mənə tapşır!)

Mən ona bollu mal-dövlət əta etdim;

Yanında hazır duran oğullar (verdim);

Ona (hər şeyi) artıqlaması ilə müyəssər etdim (sərvət və mənsəbi ayağının altına döşədim).

(Bütün bunlardan) sonra yenə də (var-dövlətini) artırmağımı istəyir.

Xeyr (bu ola bilməz). Çünki o, ayələrimizə qarşı inadkar oldu.

Mən onu məşəqqətli bir əzaba düçar edəcəyəm!

O (Quran barəsində) fikirləşdi və (orada deyilənləri öz ürəyində) ölçdü-biçdi.

Ölüm olsun ona! Necə ölçdü-biçdi?! (Peyğəmbərə sehrbaz dedi).

Yenə də ölüm olsun ona! Necə ölçdü-biçdi?!

Sonra (qövmünün üzünə) baxdı.

Sonra üz-gözünü turşutdu, qaşqabağını tökdü.

Sonra da (imandan) üz çevirdi, (Peyğəmbərə tabe olmağa) təkəbbür göstərdi.

Və dedi: “Bu (sehrbazlardan) öyrənilən sehrdən başqa bir şey deyildir!

Bu yalnız bəşər sözüdür!”

Biz onu Səqərə atacağıq (orada yandıracağıq).
(Ya Peyğəmbər!) Sən nə bilirsən (haradan bilirsən) ki,
nədir Səqər!

O (heç kəsi sağ) qoymaz və (salamat) buraxmaz!
İnsanı yandırır-yaxar!

Onun üstündə on doqquz (nəfər gözətçi mələk) vardır” (əl-Müddəssir, 11-30).

Çünki Peyğəmbərə tabe olmamaqla təkəbbürlü davranmaq, ona tənə etmək, ayələrimdən lovğalıqla üz çevirmək qarşısında qətiyyətli olmağa məcburam. Düşüncələrinə təsir göstərməyə ümidimin qalmadığı azğınlara sərt şəkildə müraciət edir, korluqlarını daha da artırırım. Bu onun üçündür ki, rolları başa çatsın, təsirləndikləri, yaxud bağlı olduqları şəxslərlə əlaqələri kəsilsin.

Amma həm günahlar içində itib-batan, həm də bunu hiss edən, Allahın rəhmətindən ümidini kəsən, şeytanın son zərbəsinə məruz qalacaq şəxsləri gördükdə üzlərinə ümid və nur qapılarını açıram:

“(Ya Peyğəmbər! Mənim adımdan qullarıma) de: “Ey Mənim (günah törətməklə) özlərinə zülm etməkdə həddi aşmış bəndələrim! Allahın rəhmindən ümitsiz olmayın. Allah (tövbə etdikdə) bütün günahları bağışlayar. Həqiqətən, O bağışlayandır, rəhm edəndir!” (əz-Zümər, 53).

Onlara ümitsizlikdən xilas olmaları üçün təlimat verir, çıxış yolu göstərirəm. Bu isə Allaha tapınmaq, ayələrimə əməl etməkdən başqa bir şey deyildir:

“(Tövbə edib) rəbbinizə dönün. Əzab sizə gəlməmişdən əvvəl Ona təslim olun. Sonra sizə heç bir kömək olunmaz!

Qəfil əzab özünüz də bilmədən başınızın üstünü almamışdan əvvəl rəbbinizdən sizə nazil edilmiş ən gözəl sözə (Qurana) tabe olun!" (əz-Zümər, 54-55).

Bu minvalla ona həm ümid, həm də üsul (metod) verirəm. Bu, mövcud vəziyyətdən qurtulmaq üçün Allaha tapınmaq və itaət göstərməkdir. Ona hiss etdirirəm ki, nə qədər həyatdadır, istifadə etsin. Bununla da şeytanın qapısını bağlayaraq, ona ümitsizlikdən istifadə etməklə həmin şəxsləri cəhənnəm yanacağına çevirmək imkanı vermirəm. Başqa ayədə belə şəxslərə deyirəm:

"Şübhəsiz ki, Mən həm də tövbə edib iman gətirəni yaxşı işlər görüb, sonra da doğru yolu tutanı çox bağışlayanam!" (Taha, 82).

Günahını əhəmiyyətsiz və narahatlığa səbəb olmayacaq qədər adi hesab edən müşrik gördüyümdə məsələnin ciddiliyi haqqında onu xəbərdar edirəm:

"Şübhə yoxdur ki, Allah Özünə şərik qoşanları əfv etməz, amma istədiyi şəxsin bundan başqa olan günahlarını bağışlayar. Allaha şərik qoşan şəxs, əlbəttə, böyük günah etmiş olur" (ən-Nisa, 48).

"Tövbə edərəm" arxayınlığına aldanan, tövbəsini "əcəl hələ gəlməyib" düşüncəsi ilə təxirə salan, nəfsinə tabe olan, daha sonra ya yaşlılığı, ya da səhhəti üzündən günah işləyə bilməyib tövbə edən şəxsə gəlincə, onu tövbəyə çağırıram, tövbənin vaxtında edilməsinin zəruriliyi haqqında onu xəbərdar edib deyirəm:

"Allah yanında yalnız o kəslərin tövbəsi qəbul olunur ki, onlar nadanlıq ucundan pis bir iş gördükdən sonra dərhal tövbə edərlər. Allah belələrinin tövbəsini qəbul edir! Həqiqətən, Allah (hər şeyi) biləndir, hikmət sahibidir!

Günah işlər görməkdə davam edərək ölüm yetişən anda: “Mən indi tövbə etdim” – deyənlərin və kafir olaraq ölənlərin tövbəsi qəbul olunmaz. Biz onlar üçün şiddətli bir əzab hazırlamışıq!” (ən-Nisa, 17-18).

Cihad və mübarizənin yükünü çəkməkdə tərəddüd göstərən, “Bu istidə döyüşə çıxmayın!”²⁶ – deyən birisini gördükdə xatırlatmışdım ki, belə istidə döyüşə çıxmaq cəhənnəm istisindən qoruyan “cılğınlıqdır”:

“Bu istidə döyüşə çıxmayın!” – dedilər. (Ya peyğəmbərim!) De: “Cəhənnəm odu daha istidir!” Kaş biləydilər!” (ət-Tövbə, 81).

Xəsislikdən xilas olmağı üçün bir insana kömək etdiyimdə deyirəm ki, o, yoxsula, möhtaca sədəqə verməklə əslində Allaha borc verir:

“Kimdir o kəs ki, Allah yolunda könül xoşluğu ilə borc versin, O da onun əvəzini qat-qat (birə on, yaxud birə yeddi yüz) artırsın?! Onu həm də çox qiymətli bir mükafat (Cənnət) gözləyir!” (əl-Hədid, 11).

Beləliklə onun fani var-dövlətini hökmən gəlir gətirəcək borca çevirirəm. Çünki o, Vəfalı və Zəngin Allaha borc verir. Deməli, mən insanlara düşüncə və hazırlıq səviyələrinə görə müraciət edir, həm də könuələrini, meyllərini, şüur səviyyələrini, istəklərini, Şeytanın tovlamalarını nəzərə alıram. Bütün bunlar doğru yola çıxarmaq istədiyim insana müraciət edərkən nəzərə aldığım məqamlardır. Hər bir ayəmdə təhlil edildiyi təqdirdə təsiri və yolgöstərənliyi üzə çıxacaq müraciət forması mövcuddur.

Mən Hər şeyi bilən, Hikmət sahibi, Hər şeydən xəbərdar olan Allahın sözüyəm:

²⁶ “ət-Tövbə” surəsi, 81-ci ayə.

“Məgər yaradan (sizin gizli saxladığınız hər şeyi) bil-məzmi?! O, (hər şeyi) incəliyinə qədər biləndir, (hər şey-dən) xəbərdardır!” (əl-Mülk, 14).

Məni nazil edən Allah gözlərin xəyanətini, qəlblərdə gizli olanları bilir və O, hər yerdə insanladır:

“O, göylərdə və yerdə olanları da, sizin gizlində və aşkar da nə etdiyinizi də bilir. Allah ürəklərdə olanları biləndir!” (ət-Təğabun, 4);

“Allah sizin nəyi gizli saxladığınızı və nəyi aşkar etdiyinizi (ürəyinizdə olanları, bütün gizli və aşkar əməllərinizi) bilir!” (ən-Nəhl, 19);

“Bilin ki, (kafirlər və münafiqlər) Allahdan gizlənmək məqsədilə ikiqat olurlar. Xəbərdar olun ki, onlar libaslarına büründükdə belə, Allah onların gizli saxladıkları və aşkar etdikləri hər şeyi (bütün gizli və aşkar əməllərini) bilir. Allah ürəklərdə olanları biləndir” (Hud, 5).

Mən insanlara müraciət etdiyimdə məni göndərən Allah onların daxilindəki hər şeyi bilir. Elə olur ki, haqqa gəlməsi üçün mübahisə etməyim lazım gələn şəxslərlə bəzən mübahisəyə girişirəm.

Azğın Nəmrud Allah barəsində mübahisə etdikdə İbrahim demişdi:

“Mənim tanrım həm dirildir, həm də öldürür” (əl-Bəqərə, 258).

Nəmrud təkəbbürə qapılıb: “Mən də həm dirildir, həm də öldürürəm”²⁷, –dedikdə İbrahimin cavabı belə olmuşdu:

“Allah Günəşi şərqdən doğdurur, bacarırsansa, sən onu qərbdən doğdur!” (əl-Bəqərə, 258).

İstəyirəm ki, onu qəflətdən oyadam, bacarığının üzdə olduğunu – o bunu hökm etdiyi insanlar arasında hə-

²⁷ “əl-Bəqərə” surəsi, 258-ci ayə

yata keçirir, – ona başa salam. Ona görə ki, təbiətə ayaq basdıqda acizliyini dərk etsin. Bu səbəbdən İbrahim ona: “Allah Günəşi şərqdən doğdurur, bacarırsansa, sən onu qərbdən doğdur!” – dedikdə cavab verə bilməmiş, donub qalmış, ilahilik iddiasının boş olduğunu dərk etmişdi. Bu iddia onun qüdrətindən deyil, təkəbbüründən doğmuşdu:

“O kafir donub qalmışdı. Həqiqətən, Allah (özünə) zülm edənləri düz yola yönəltməz!” (əl-Bəqərə, 258).

Amma elə mömin də vardır ki, dağılmış kəndin yanından keçdiyində xarabalığın çoxluğundan oranın nə vaxt isə abadlaşa biləcəyini qeyri-mümkün hesab etmişdi. Allah da onun canını almış, yüz il sonra ölümləri necə diriltiyini göstərmək üçün yenidən həyata qaytarmışdı:

“Yaxud (Ya rəsulum! Damları çökmüş, divarları) uçulmuş bir kəndin yanından keçən kimsənin əhvalatını bilir-sən? O kimsə: “Əcəba, Allah bu kəndi ölümündən sonra necə dirildəcək?” – demişdi. Belə olduqda, Allah onu yüz il ölü halında saxladı, sonra dirildərək ondan: “Nə qədər yatmışan?” – deyə soruşdu. O da: “Bir gün, bəlkə, bir gündən daha az” – deyə cavab verdi. Allah ona: “Bəlkə, yüz il yatmışan, yediyin yeməyə, içdiyini suya bax, hələ də xarab olmayıb. Bir də uzunqulağına bax! Səni insanlar üçün bir ibrət dərsi olmaqdan ötrü belə etdik. İndi (uzunqulağının) sümüklərinə bax, gör necə onları bir-biri ilə birləşdirir, sonra da onların üzərini ətlə örtürük?” – deyə buyurdu. O kimsəyə bunlar aydın olduqda: “Artıq bildim ki, Allah hər şeyə qadirdir!” – dedi” (əl-Bəqərə, 259).

İnanlı insan daha çox xatircəmliyə can atdıqda – kainata ətraflı nəzər salan İbrahim buna misaldır; onun məsəli ondan sonra Allahdan yaratdıqları barədə dəlil

istəyənlər barəsində gətirilən ən yaxşı məsəldir; Quranda oxuyuruq:

“(Ya rəsulum!) Xatırla ki, İbrahim: “Ey rəbbim, ölüləri nə cür diriltdiyini mənə göstər!” – dedikdə (Allah): “Məgər (ölüləri diriltməyimə) inanmırsan?” – buyurmuşdu. (İbrahim:) “Bəli, inanıram, lakin ürəyim sakit (xatircəm) olmaq üçün (soruşdum)”, – deyə cavab vermişdi. (Bu zaman Allah ona) buyurmuşdu: “Dörd cür (cins) quş götürüb (səhv salmamaq üçün) onlara diqqətlə bax, (onları parçalayaraq bir-birinə qatandan) sonra hər dağın başına onlardan bir parça at, sonra onları çağır, tez yanına gələcəklər. Bil ki, Allah yenilməz qüvvət, hikmət sahibidir!” (əl-Bəqərə, 260); İbrahim İlahi Qüdrətə şübhə etmir, əksinə, daha çox xatircəm olmaq istəyirdi; İbrahim Allahın ölüləri necə dirildəcəyini öyrənmək fikrinə düşmüşdü, – bu vaxt verilən cavab da müxtəlif olurdu.

Düşüncə və könullərdə daşlaşaraq aksiomlara çevrilmiş məsələləri dəyişmək istədikdə ayələrimdə zərbi-məsəllər çəkirəm. Bunu Allahın elçi seçdiyi kimsələr vasitəsilə edirəm. Çünki məhz onlar həmin aksiomları dəyişəcək addımları ata bilərlər. Buna görə də Uca Allah insanların qurban edilməsi yanlışlığını düzəltmək istədikdə şeytanın bir çox müşrikə xoş göstərdiyi, düşüncələrdə özünə yer etmiş bu cinayətin (insanların qurban kəsilməsi – *mütar-cim*) aradan qaldırılmasını İbrahimə tapşırırmışdı:

“Beləcə, (onların şeytanlardan və cinlərdən ibarət olan) ortaqları müşriklərin bir çoxuna onları məhv etmək və dinlərinə qarmaqarışılıq salmaq məqsədilə övladlarını öldürməyi yaxşı bir iş kimi göstərdilər. Əgər Allah istəsəydi, bunu etməzdilər. (Ya rəsulum!) Onları da, uydurduqları yalanları da başlı-başına burax!” (əl-Ənam, 137);

“Səfehlik üzündən anlamadan öz uşaqlarını öldürən və Allahın onlara verdiyi ruzini (müqəddəs saydıqları heyvanları) Allaha iftira yaxaraq haram edənlər, şübhəsiz ki, ziyana uğramışlar. Həqiqətən, onlar (haqq yoldan) azmış, doğru yolu tapa bilməmişlər” (əl-Ənam, 140).

Bu təhlükəli cinayəti ləğv etmək üçün təcrübələr peyğəmbəri İbrahimin vasitəsi ilə belə bir əməli məsəl çəkilməli idi. İbrahim və İsmayıl bəşəriyyətə insanların əvəzinə heyvanların qurban edilməsini öyrədən nümunə və misal idilər. Həmin vaxt İbrahim demişdi:

“(İbrahim müqəddəs torpağa yetişdikdən sonra dua edib) dedi: “Ey rəbbim! Mənə salehlərdən olan (bir övlad) bəxş et!”

Biz də ona həlim xasiyyətli bir oğlan uşağı (İsmayıl) ilə müjdə verdik.

O, yüyürüb qaçmaq (atasına kömək edə bilmək) çağına (on üç yaşına) çatdıqda (İbrahim) dedi: “Oğlum! Yuxuda gördüm ki, səni qurban kəsirəm. Bax gör (bu barədə) nə fikirləşirsən!” O dedi: “Atacan! Sənə nə əmr olunursa, onu da et. İnşallah, mənim səbirlilərdən olduğumu görə-cəksən!”

Onların hər ikisi (Allahın əmrinə) təslim olduğu və (İbrahim İsmayılı qurban kəsmək üçün) üzüstə yerə yıxdığı zaman

Biz ona belə xitab etdik: “Ya İbrahim!

Artıq sən röyanın düzgünlüyünü (Allah tərəfindən olduğunu) təsdiq etdin!” (Sənə yuxuda nə əmr olunmuşdusa, onu yerinə yetirdin. Allah sənə lütf edərək oğlunun yerinə bir qoç kəsməyi buyurur). Biz yaxşı iş görənləri belə mükafatlandırırıq.

Şübhəsiz ki, bu, açıq-aydın bir imtahan idi.

Biz ona böyük bir qurbanlıq (Habilin qurbanlıq qoçunu) əvəz verdik.

Sonradan gələnlər arasında onun üçün (yaxşı ad, gözəl xatirə) qoyduq.

(Onu belə yad edirlər:) “İbrahimə salam olsun!”

Həqiqətən, Biz yaxşı əməl sahiblərini belə mükafatlandırırıq!

Şübhəsiz ki, o Bizim mömin bəndələrimizdən idi!

Ona salehlərdən olan İshaqın peyğəmbər olacağı ilə müjdə verdik.

Biz ona İshaqa (peyğəmbərliklə, övlad çoxluğu ilə) bərəkət verdik. Onların hər ikisinin nəslindən yaxşı işlər görən də var, açıq-aşkar özünə zülm edən də!” (əS-Saffat, 100-113).

Quran sözüne davam edir:

Bu ayələrdə insanların qurban kəsilməsinin nə qədər eybəcər hərəkət olduğunu göstərmişəm. Təsəvvür edirsinizmi: Allahın hörmətli-izzətli etdiyi, əmanət yüklədiyi insan qurban kəsilməklə alçaldılır, təhqir olunur. Allah məndə İbrahim və İsmayılı misal çəkir. Onu da deyim ki, Allah Təala İbrahimə məlum üsulların heç biri ilə vəhy göndərməyib:

“Allah bəşər övladı ilə ancaq vəhy ilə, yaxud pərdə arxasından danışar (Allahın kəlamı eşidilər, amma Özü görünməz). Və ya bir elçi (mələk) göndərər ki, o da Allahın izni ilə (göndərildiyi kimsəyə) Onun istədiyini vəhy edər. Həqiqətən, O (hər şeydən) ucadır, hikmət sahibidir!” (əŞ-Şura, 51).

Əgər bu, göstərilmiş üç üsuldən biri ilə gerçəkləşsəydi, İbrahimə oğlunu kəsmək əmri ilahi əmr olardı, – bu isə qeyri-mümkündür, çünki Allah yaramaz işi əmr etməz:

“De: “Allah ədəbsizlik (yaramaz işlər) əmr etməz. Al-laha qarşı bilmədiyiniz şeyimi deyirsiniz?” (əl-Əraf, 28).

İsmayıl kəsmək məsələsi İbrahimin gördüyü yuxu və-sitəsi ilə gündəmə gəlmişdi, yuxu isə vəhy üsulu deyildir, odur ki İbrahim və İsmayılın ona əməl etməsinə ehtiyac qalmırdı. Bu səbəbdən İbrahim işin həyata keçirilməsini İsmayıl ilə məsləhətləşdi. Əgər o bunun Allahdan gəl-di-yinə əmin olsaydı, oğlu ilə əsla məsləhətləşməz, onun icazəsini almazdı. İbrahim Allahın əmri sayılan məsələlə-rin icrasında tərəddüd keçirməyən, kiminsə məsləhətini alan birisi deyildi. Amma bu dəfə başqa cür hərəkət et-mişdi. Çünki gördüyü yuxu idi. İbrahim Allaha yaxın-laşmaq üçün can atan, mömin, müti bəndə olduğundan rəbbinə onu daha da yaxın edən əməli yerinə yetirmək – hətta işarə ilə, yaxud yuxuda bildirilsəydi, fərq etməzdi – məsələsində tərəddüdə düşməz, yuxusunu təsdiqləmək üçün qollarını çırmalayardı. Amma bu dəfə İbrahim işi İsmayıl ilə həvalə etmişdi, çünki ortalıqda Allahın əmri yox idi. İş bütünlükdə insanların qurban edilməsi ənənəsinin ləğvi yolunun Allah tərəfindən əyani nümunə əsasında bəşəriyyətə göstərilməsindən ibarətdir. Nəticədə qurban üçün heyvan seçilmişdi. Bu səbəbdən Allah İbrahim və İsmayıl ilə təşəkkür etmiş, Kəbəni tikib, insanlar üçün ha-zırlamağı tapşırmışdı. Kə`bə həcc etsinlər deyə insanların xidmətinə verilmiş ilk Allah evi idi. Allah bunun üçün İbrahimə İshaqı müjdə vermişdi.

Beləliklə, İbrahimdən sonra bəşəriyyət başa düşdü ki, insanı qurban kəsmək olmaz, Allahın bunu əmr etməsi mümkün deyildir. Bu minvalla bu yaramaz ənənə aradan qalxmış oldu.

Övladlığagötürmə ənənəsinin, xüsusən ərəb cəmiyyə-tində özünə möhkəm yer etdiyi bir vaxtda Allah bunu

ləğv etmək istəmiş, ayələrimi Məhəmməd peyğəmbərə endirərək ondan bunu təkidlə tələb etmişdi:

“(Ya Peyğəmbər!) Xatırla ki, bir zaman Allahın (islam dininə yönəltməklə) nemət verdiyi və sənin özünün (köləlikdən azad etməklə) nemət verdiyi şəxsə (Zeyd ibn Harisəyə): “Zövcəni (Zeynəb bint Cəhşi) saxla (boşama), Allahdan qorx!” – deyir, Allahın aşkar etdiyi şeyi (Zeynəbin boşanacağı təqdirdə onu almağın haqda sənə nazil olan vəhyi) ürəyində gizli saxlayır və adamlardan (onların Peyğəmbər oğulluğunun boşadığı övrətlə evlənir, – deyəcəklərindən) qorxurdun. Halbuki əslində sən qorxmalı olduğuna ən çox layiq Allahdır. Zeyd zövcəsi ilə əlaqəsini kəsdikdə (Zeynəbi boşadıqda) səni onunla evləndirdik ki, oğulluqları övrətlərini boşadıqları zaman onlarla evlənməkdə möminlərə heç bir çətinlik (günah) olmasın! (Bu işdən möminlərə heç bir günah gəlmədiyini bildirmək üçün belə bir övrətlə birinci səni evləndirib bütün müsəlmanlara nümunə etdik). Allahın hökmü mütləq yerinə yetər!

Allahın Peyğəmbərə vacib (halal) buyurduğu bir şeydə (Zeynəblə evlənməkdə) ona heç bir günah yoxdur. Daha öncə gəlib-getmiş (Davud, Süleyman və başqaları kimi) peyğəmbərlər barəsində də Allahın qayda-qanunu (sünəsi) belədir. Allahın əmri əzəli hökmdür! (O, mütləq yerinə yetməlidir!)

O Peyğəmbərlər ki, Allahın hökmlərini (onlara verdiyi risaləti) təbliğ edər, (risaləti tərک etməkdə) Ondən çəkinər və Allahdan başqa heç kəsdən qorxmazlar. Allah özü haqq-hesab çəkməyə kifayətdir.

Məhəmməd aranızdakı kişilərdən heç birinin atası deyildir. (Oğul odur ki, kişinin öz belindən əmələ gələ!)

Lakin o, Allahın rəsulu (elçisi) və peyğəmbərlərin sonuncusudur. Allah hər şeyi biləndir!

Ey iman gətirənlər! Allahı çox zikr edin!

Onu səhər-axşam təqdis edib şəninə təriflər deyiniz! (Sübh, günorta, ikindi, axşam və gecə namazlarını qılın!)

Sizi zülmətdən nura çıxartmaq üçün mələkləri ilə birlikdə sizə mərhəmət bəxş edən Odur. (Və ya: mələkləri də Ondan sizin bağışlanmağınızı diləyərlər!). Allah möminlərə rəhm edəndir!

(Möminlərin) Ona qovuşacaqlarını gün (Cənnətdə bir-birinə) xeyir-duaları (və ya Allahın onlara verəcəyi xeyir-dua) “salam”dır! (Allah) onlar üçün çox qiymətli (tükənməz, gözəl) mükafat hazırlamışdır” (əl-Əhzab, 37-44).

Belə adətlərdən imtina etmək onları əcdadlarından miras götürən, əsrlər boyu onlarla iç-içə yaşayan xalqlara, cəmiyyətlərə asan deyildi. Odur ki ən təmiz insanlardan nümunə təqdim etməklə həmin adətlərin kökünü kəsmək lazım idi. Ən təmiz insanlar isə Allahın elçiləridir.

Yuxarıdakı ayələrdə Allahın bu ənənəni necə aradan qaldırdığını görürük. Misal kimi Peyğəmbərin oğulluğa götürdüyü şəxs göstərilir. Peyğəmbər onu oğulluğa götürdükdən sonra insanlar ona “Məhəmmədin oğlu” deməyə başladılar. Quran insanları həmin şəxsi atasının adı ilə çağırmağı əmr etməklə kifayətlənməmiş, həm də Peyğəmbərə oğulluğunun boşadığı qadınla evlənməyi tələb etmişdi.

Quran sözüə davam edir:

İnsanlara Peyğəmbər və yanındakıların bu işi başa çatdırmaq üçün çəkdikləri əziyyət haqqında danışdım. Məhz bu iş həmin ənənəni aradan qaldırmağın əsas yolu

idi. Dədə-babada nqalma adətlərin dəyişdirilməsi insanların xoşuna gəlmir.

Oxucularım ritorika və diqqət yetirdiyim universalilərdəki adətlərimi, qanuna uyğunluqlarımı öyrənsinlər. Bu onlara məni layiqi ilə oxumağa, haqqımda yetərin cə düşünməyə kömək edəcəkdir. Şüurlu və diqqətli oxucu adət-ənənələrin, düşüncə və təsəvvürlərin, mədəniyyətlərin dəyişdirilməsi, alternativlərin təsis edilməsi, proseslərin təshihii, əyriliyin düzəldilməsi sahəsində təqdim etdiyim müxtəlif nümunə və misalları nəzərdən qaçırma-yacaqdır.

Əzəmətli Quranın adları

Fəxrəddin Razi “Qeybin açarları” təfsirində Quranın adları məsələsinə uzun-uzadı toxunmuş²⁸ və demişdir: “Bil ki, Quranda göstərə biləcəyimiz mümkün adlar olduqca çoxdur”. Bundan sonra aşağıdakı adları qeyd etmişdir:

Quran

Uca Allah buyurur:

“De: “Əgər insanlar və cinlər bir yerə yığılıb bu Qurana bənzər bir şey gətirmək üçün bir-birinə kömək etsələr, yenə də ona bənzərini gətirə bilməzlər” (əl-İsra, 88);

“Biz onu, anlaya biləsiniz deyə, ərəbcə Quran etdik” (əz-Zuxruf, 3);

“İnsanlara doğru yolu göstərən, bu yolu açıq dəlilləri ilə aydınlaşdıran və (haqqı batıldən) ayıran (Quran) ramazan ayında nazil edilmişdir” (əl-Bəqərə, 185);

“Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (islama) yönəldir, yaxşı işlər görənlərə böyük bir mükafata nail olacaqları ilə müjdə verir!” (əl-İsra, 9).

Təfsir alimlərinin “Quran” adı haqqında iki görüşü vardır: Birincisi İbn Abbasın görüşüdür: “Xəsarət” və “xüsrən” (ziyan, zərər) sözlərində olduğu kimi “qur`an”

²⁸ Bax: Məhəmməd ibn Ömər ibn əl-Hüseyn ər-Razi. Məfatih əl-qeyb. Qahirə: “əl-Amirə əş-şərqiyyə” (tarixsiz), I cild; Məhəmməd Abdullah Draz. Böyük xəbər (ən-Nəbə əl-əziz). Dəməşq: “Dar əl-qələm”, 1991.

və “qiraət” də eyni sözlərdir. Buna dəlil Uca Allahın aşağıdakı sözüdür: “Biz onu (Cəbrayılın dili ilə) oxutduğumuz zaman oxunmasını diqqətlə dinlə” (əl-Qiyamət, 18). Yəni, biz onu sənə oxuduqda onu sənə oxumağımıza diqqət kəsil.

İkincisi isə Qəfadəninin görüşüdür: “O (Quran – *mütərcim*), “ğufuran”, “şukran”, “tuklan” sözlərində olduğu kimi “fu`lan” modeli ilə düzəlmiş isimdir (*məsdər*). Bu mənada “quran” sözü “Qiyamət” surəsinin iki ayəsində mövcuddur: “Çünkü onu (sənin qəlbində) cəm etmək, (dilində) oxutmaq Bizə aiddir. Biz onu (Cəbrayılın dili ilə) oxutduğumuz zaman oxunmasını diqqətlə dinlə” (əl-Qiyamət, 17-18).

Bu vəziyyətdə “qur`an” ismi-məsdəri aşağıdakı ərəbcə ifadədən götürülüb: “qara`tul-məə fil-havdi”, yəni suyu hovuzda topladım (*qara`tu*). Buna əsasən ərəb dilində deyilir: “qara`tuhu qur`ənən və qiraətən”, yəni onu oxudum. Süfyan ibn Üyeynə demişdir: “Qur`an ona görə “qur`an” adlandırılıb ki, hərflər toplanıb sözlər, sözlər toplanıb ayələr, ayələr toplanıb surələr, surələr toplanıb Qur`an olmuş, daha sonra onda əvvəlkilər və sonrakıların bilikləri cəm edilmişdir”.

Yekun olaraq, “qur`an” sözü ya “oxuma”, ya da “toplama” sözlərindən törəmişdir. Söhbət onu Allahın cəm etməsindən gedir.

Bu səbəbdən “qur`an” sözü möhtərəm kitabı göstərən biliyə çevrilmiş, bütövlükdə ona dəlalət etmişdir. Quran oxunulan, sabit, bir yerə cəm edilən kitabdır, təhrif və dəyişiklik ona xas deyildir, puçluq və yalan ona sirayət etməz; o, özünün bir yerə toplanmış ayə və surələrində hikmət və hökmləri ehtiva edir. Bəzi tədqiqatçılar bütövlükdə deyil, bəzi hissələrinə dəlalət etdiyini irəli sürərək

“qur`an” adını həqiqi məzmunundan uzaqlaşdırmış, ona dəlilsiz-sübutsuz məcaz gözü ilə baxmışlar²⁹. Məlumdur ki, dəlil göstərmədən hər hansı bir sözü həqiqi məzmunundan uzaqlaşdırmaq, implisit və dolayı mənalarda işlətmək olmaz. “Qur`an” sözü Allahın kəlamına, nazil edilmiş kitaba aid isimdir; başqa kitablara bu ad verilməmişdir, vermək də olmaz. “Əzəmətlilik” (*cəlalə*) adı da belədir: onu Allahdan başqası üçün işlətmək doğru deyildir.

Quran bu səmavi kitabın ən çox istifadə olunan adıdır. Bu söz-forma “cəm etmək” mənasında işlədilən “qaraə” sözündən törəmişdir. Bəzi alimlərə görə, “qur`an” “qariə” modelində işlədilmiş felin məsdəridir.

Rağib əl-İsfəhani “əl-Müfrədat” kitabında bu sözün “cəm” mənasında işlədildiyi versiyaya üstünlük vermişdir: “(Qur`an), aramla oxunsun deyə hərfləri və sözləri bir-birinə “qatır”. Rağib öz iddiasını isbatlamaq üçün aşağıdakı ayəni göstərir: “Çünki onu (sənin qəlbində) cəm etmək, (dilində) oxutmaq Bizə aiddir” (əl-Qiyamət, 17). Onun bu iddiası İbn Üyeynənin mülahizələri ilə üst-üstə düşür. Belə ki İbn Üyeynə deyibmiş: “Səmavi kitablar arasında Qur`anın bu cür adlandırılmasının səbəbi budur ki, o, bütün səmavi kitablardakı ayrı-ayrı (hökmləri) özündə birləşdirir, bütün bilikləri ehtiva edir”.

Bu səmavi kitabın adı mənasında işlədilən “qur`an” sözündən bəhs edən ayələr çoxdur. Bu ayələrdə Quranı-Kərim nəzərdə tutulur. Bunda heç bir mübahisə yoxdur, odur ki onları burada yazmağı lazımlı bilmirik.

²⁹ Bax: Məhəmməd Şəhrur. Kitab və Qur`an. Dəməşq: “əl-Əhali” nəşriyyatı, (çap ili göstərilməyib).

Kitab

“Kitab” sözü yazmaq (*katəbə*) felindən düzəldilmiş isimdir. Ərəb dilçiləri göstərir ki, “libas” sözü “geyilmiş şey” demək olduğu kimi, eyni vəzndə işlədilən “kitab” sözü də “yazılmış şey” mənasına gəlir. Alimlər həmrəydir ki, “kitab” dedikdə Qur`an nəzərdə tutulur:

“(Ya Peyğəmbər! Bu Quran) sənə nazil etdiyimiz mübarək (xeyir-bərəkətli) bir Kitabdır ki, (insanlar) onun ayələrini düşünüb dərk etsinlər və ağıl sahibləri də (ondan) ibrət alsınlar!” (Sad, 29).

Quranda “kitab” sözündən düzəldilmiş söz-formalar müxtəlif mənalarda işlədilmişdir. Məsələn, bəzi ayələrdə “vacib edilmək” mənasını verir:

“Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib edildiyi kimi, sizə də vacib edildi ki, (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz!” (əl-Bəqərə, 183);

“Ey iman gətirənlər! (Qəsdən) öldürülən şəxsdən sizin üçün qisas almaq hökmü qərara alındı (vacib oldu)” (əl-Bəqərə, 178);

“Çünki namaz möminlərə bəlli vaxtlarda fərz (vacib) edilmişdir” (ən-Nisa, 103).

Bu sözün başqa bir mənası isə “əcəl”dir:

“Biz heç bir məmləkəti (heç bir ölkənin əhalisini) əcəli (lövh-i məhfuzda onun üçün müəyyən edilmiş vaxt) gəlib çatmamış məhv etmədik” (əl-Hicr, 4).

Üçüncü mənası isə “sahibin köləsinə yazması”dır:

“Kölələrinizdən mükətbə etmək (əvvəlcədən bağlanmış yazılı müqaviləyə əsasən müəyyən məbləğ pul qazanıb ağasına vermək şərtilə köləlikdən azad olmaq) istəyənlərlə - əgər onlarda bir xeyir (müqavilədəki şərt-

lərin yerinə yetirilməsi üçün qüdrət) görürsünüzsə - mükatəbə edin" (ən-Nur, 33).

Sonuncu ayədəki "kitab" sözü ("fial" vəznü), cidal → mücadələt (kiminlə isə mübahisə etmə), xisam → müxasəmət (kiminlə isə düşmənlik etmə), qital → müqatələt (kiminlə isə vuruşma) sözlərində olduğu kimi, ərəb dilində "kiməsə yönəlmiş hərəkət" mənasını verən "müfaələt" vəzninə uyğundur. Ərəb dilində bir şeyi topladıqdan sonra onu yazmağa "kitab" deyilir. Quran "kitab" adlandırılmışdır, çünki orada bütün biliklərin əsas üsulları cəm edilib; yaxud Allah onda bəndələrin bütün öhdəliklərini yazmışdır.

Quran qələmlə yazılmış şeylərdən ibarət olduğu üçün "kitab", oxunan şeylərdən təşəkkül tapdığı üçün "qur`an" adlandırılmışdır. Quran oxunmuş və yazılmış, mətn və forma olaraq qorunmuşdur, özü də böyük əhəmiyyəti olan sənədlərin qorunması üçün istifadə edilən başlıca iki üsulla: şifahi və yazılı şəkildə.

Səhabələrin hamılıqda qəbul etdiyi və bizə nəsil-dən-nəslə ötürülməklə ilk dəfə necə yazılıbsa elə gəlib çatmış mətnə uyğun düşmədikcə əzbərçinin əzbərləməsinin mötəbərliyi olmadığı kimi, yazanın da yazmasına, hafizlərin yəqinlik ifadə edən mütəvatir, səhih istinad qaydaları ilə üst-üstə düşmədikcə, etimad göstərilməz³⁰.

Belə ikili qayğının, quruluşu, üslub və ecazkarlıq xüsusiyyətləri sayəsində Quranın qorunmasına dair ilahi vəd gerçəkləşir³¹:

³⁰ Bax: Məhəmməd Abdullah Draz. Qurana giriş.

³¹ Biz bununla iddia etmirik ki, Quranın mötəbərliyi rəvayətətmə (dildən-dilə ötürülmə) ilə şərtlənir. Belə ki Uca Allah onu nizamlılığı, üslubu, fəsaahəti, bəlağəti, meydanoxumuşluğu, ecazkarlığı ilə qorumuşdur. Rəvayət üsulu Qurana, onun qorunub-saxlanmasına münasibətdə ikinci dərəcəli bir şeydir. Həmçinin Qurana münas-

“Şübhəsiz ki, Quranı Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu (hər cür təhrif və təbdildən; artırıb-əskiltmədən) qoruyub saxlayacağıq!” (əl-Hicr, 9).

Bu minvalla Quran ilahi müraciət olaraq qorunacaq, digər səmavi dinlərin məruz qaldığı təhrif və istinad kəsilmələrindən mühafizə olunacaqdır:

“Şübhəsiz ki, Tövrətə da Biz nazil etdik. Onda haqq yol və nur vardır. (Allaha) təslim olan peyğəmbərlər yəhudilər arasında onunla, din alimləri və fəqihlər isə kitabdan qorunub saxlanılanlarla (Tövrətdən ələ gəlib çatan ayələrlə) hökm edərtilər. Onlar (peyğəmbərlər, din alimləri və fəqihlər) ona (Tövrətin ilahi bir kitab olmasını) şahiddirlər” (əl-Maidə, 44).

Bəlkə də, bu ona görə olub ki, həmin kitablar müəyyən xalqlara, müəyyən zaman kəsiyində, müəyyən coğrafiyada xüsusi müraciəti ifadə edirmiş. Yaxud bunun təkcə Allaha məlum olan başqa səbəbləri vardır.

Deyilənlərdən məlum oldu ki, “quran” sözləri bir yerə cəm edən danışıq, “kitab” isə yazını ifadə edir. Hər iki sözün ortaq mənası “cəm etmək”dir. Quran həm cəm edən, həm də cəm ediləndir. Bu söz təkcə surə və ayələrin, hərflərin, sözlərin, cümlələrin, yazılı, yaxud şifahi yadda saxlanılan kəlamların, dillərdəki səslərin cəm edildiyini bildirmir; “cəm” anlayışını daha dəqiq başa düşmək lazımdır. O da budur ki, Quran müxtəlif anlayış və həqiqətləri özündə birləşdirir, onda hikmət və hökmlər cəm edilmişdir. Siz “Quran” və “Kitab” dedikdə bilikləri,

sibətdə rəvayət üsulu ilə əlaqədar olaraq, insanların ümumi və ortaq məsələlərini sübut edən şahidlik şərtləri bütün xırdalıqları ilə nəzərə alınmalıdır. O, tarixi faktları rəvayət etmək kimi deyildir. Həmçinin bizim bəzi ayələrə müstəsna qiraətlərin mövcudluğu iddiasını doğurmuş rəvayət üsulunun təhkim edilməsi məsələsinə tənqidi münasibətimiz vardır.

yaxud ilahi bilikləri cəm edən sözü nəzərdə tutursunuz. Bu səbəbdən Allah Təala onu “hər şeyi izah edən” – deyə təsvir etmişdir:

“Biz Quranı sənə hər şeyi (dini hökmləri, halal-haramı, günahı və savabı) izah etmək üçün, müsəlmanlara (və ya Allahın vəhdaniyyətini qəbul edən bütün insanlara) da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!” (ən-Nəhl, 89).

Peyğəmbərin hədisində isə Quran “fitnə-fəsaddan, hər-c-mərclikdən xilas edən” olaraq təsvir edilir. Həmin hədisi Həzrət Əliyə istinadən Tirmizi rəvayət etmişdir.

Quranın “kitab” adlandırıldığı ayələrə daxildir:

(əl-Bəqərə, 2); (əl-Bəqərə, 89); (əl-Bəqərə, 101); (əl-Bəqərə, 129); (əl-Bəqərə, 151); (Ali-İmran, 3); (Ali-İmran, 7); (Ali-İmran, 164); (ən-Nisa, 105); (ən-Nisa, 113); (ən-Nisa, 136); (əl-Maidə, 15); (əl-Maidə, 48); (əl-Ənam, 20); (əl-Ənam, 38); (əl-Ənam, 92); (əl-Əraf, 2); (əl-Əraf, 52); (Yunis, 1); (Hud, 1); (Yusif, 1); (ər-Rəd, 1); (İbrahim, 1); (əl-Hicr, 1); (ən-Nəhl, 64); (əl-Kəhf, 1); (əl-Kəhf, 27); (Məryəm, 16, 41, 51, 54, 56); (əl-Ənbiya, 10); (əş-Şüəra, 2); (ən-Nəml, 1); (əl-Qəsəs, 2); (əl-Ənkəbut, 45); (Loğman, 2); (əs-Səcdə, 2); (əl-Əhzab, 6); (Fatir, 29); (Sad, 29); (Fatir, 32); (əz-Zümər, 2); (əz-Zümər, 23); (Ğafir, 2); (Fussilət, 3); (əş-Şura, 14); (əz-Zuxruf, 2); (əd-Duxan, 2); (əl-Casiyə, 2); (əl-Əhqaf, 2); (ət-Tur, 2); (əl-Cümə, 2).

Bunlar “kitab” sözünün işlədildiyi ayələrdir. Təbiidir ki, bu ayələrin bəzisində “kitab” sözü Quran və əvvəlki səmavi kitablar mənasında işlədilmişdir. Nəticədə biz bəzi ayələri qeyd etməyə lüzum görmədik. Məsələn:

“Biz onlara birlikdə (Allahın hökmlərini bildirən səmavi) kitab və ədalət tərəzisi (şəriət) nazil etdik ki, insanlar (bir-biri ilə) ədalətlə rəftar etsinlər” (əl-Hədid, 25).

Yuxarıdakı ayədə qeyd olunmuş “kitab” sözü təkcə Quranı deyil, həm də peyğəmbərlərə göndərilmiş bütün kitabları bildirir.

Quranın “kitab” adlandırılması, Rağib əl-İsfahaninin dediyi kimi, əsasən yazı və xətlərin (qrafik işarələrin) məcmusu olmağı ilə yanaşı, həm də məcazi mənada fəsilləri, cümlələri, sözləri özündə birləşdirməyinə görədir. Bunun üçün, “Bu, heç bir şəkk-şübhə olmayan, müttəqilərə (Allahdan qorxanlara, pis əməllərdən çəkinənlərə) doğru yol göstərən Kitabdır” ayəsində³² olduğu kimi, “kitab” sözü Peyğəmbərə nazil edilmiş ayə və surələrin məcmusu olaraq işlədilir. Və bu kitab bizə zehinlərdə, yaxud kağızda nəsil-dən-nəslə ötürülərək gəlib çatmışdır.

Furqan

Uca Allah buyurur:

“Aləmləri qorxutmaq üçün (haqqı batildən ayıran) Quranı Öz bəndəsinə nazil edən Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur!” (əl-Furqan, 1);

“İnsanlara doğru yolu göstərən, bu yolu açıq dəlilləri ilə aydınlaşdıran və (haqqı batildən) ayıran (Quran) ramazan ayında nazil edilmişdir” (əl-Bəqərə, 185).

Bu ayələrin izahında fikir ayrılığı mövcuddur. Bir fikrə görə, Quran 22 il, 5 ay, 22 gün ərzində hissə-hissə göndərilirdiyi üçün “furqan” adlandırılmışdır. Bu vaxt aşağıdakı ayəyə istinad olunur:

“İnsanlara aramla (yavaş-yavaş) oxuyasan deyə, Biz Quranı hissələrə ayırıb (ayə-ayə, surə-surə) göndərdik. Biz onu tədriclə, (iyirmi üç ilə yaxın bir müddət ərzində) nazil etdik” (əl-İsra, 106).

³² “Bəqərə” surəsi, 2-ci ayə.

Digər səmavi kitablar isə bir dəfəyə nazil edilmişdi. Bundakı hikmət “Furqan” surəsində müəyyən qədər belə izah olunur:

“Kafirlər: “Quran ona (Məhəmmədə) bütöv (birdəfəlik) endirilməli idi!” – dedilər. (Ya rəsulum!) Sənin ürəyinə səbat (qətiyyət) vermək üçün Biz onu ayə-ayə (tədricə) nazil etdik” (əl-Furqan, 32).

Bir fikrə görə, haqla batili, halalla haramı, yaxşı ilə pisi, xeyirlə şəri fərqləndirdiyi üçün Qurana “furqan” deyilib. Təfsirçilərdən İkrimə və Süddi iddia edirlər ki, furqan “xilas” deməkdir. Çünki insanlar zəlalət qaranlığında idilər, Quranla xilas olmuşlar. Aşağıdakı ayə buna dəlil göstərilir:

“(Yadınıza salın!) Biz Musaya kitab (Tövrat) və (haqq ilə batili bir-birindən fərqləndirən) Furqan verdik ki, bəlkə, siz doğru yola yönələsiniz” (əl-Bəqərə, 53).

“Furqan” ərəb dilindəki “fəraqə” (ayırmaq, seçmək, fərqləndirmək) felindən düzəlmiş isimdir, mənası “ayırma”dır. Məlumdur ki, bu ad təkəcə Qurana xas deyildir; çünki Tövrat da “furqan” adlandırılır:

“Biz Musa və Haruna Furqanı (haqqı batildən ayıran Tövrəni doğru yolu göstərən) bir nur və müttəqilərdən ötrü öyüd-nəsihət olaraq vermişdik” (əl-Ənbiya, 48).

Bu sözün işləndiyi ayələrə daxildir:

(əl-Bəqərə, 185); (Ali-İmran, 4); (əl-Furqan, 1).

Bizə görə, “furqan” sözü “fərqləndirmə” deməkdir, çünki Quran haqqı batildən, xeyri-şərdən, islamı cahillikdən ayırır. Bu mənada “furqan” sözü xoşbəxtlik və bədbəxtliyə, hidayət və zəlalətə, bilik və نادانlığa, bir sözlə, bəşəriyyətin keçmişdə və indi fərqləndirdiyi bütün ikili anlayışlara şamil edilməlidir. Quranda bu anlayışları fərqləndirmək üçün göstərişlər vardır.

“Zikr”, “təzkirə” və “zikra”

“Zikr” (xatırlama, yada salma) adı aşağıdakı ayələrdə işlədilmişdir:

“Bu (Quran) nazil etdiyimiz mübarək (insanlara daim xeyir-bərəkət gətirən) xatırlatmadır. İndi siz onu inkarmı edirsiniz?” (əl-Ənbiya, 50);

“Şübhəsiz ki, Zikri (Quranı) Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu (hər cür təhrif və təbdildən; artırıb-əskiltmədən) qoruyub saxlayacağıq!” (əl-Hicr, 9);

“Şübhəsiz ki, o, sənin və sənin qövmün üçün şərəfdir (şərəfli bir xatırlama, öyüd-nəsihətdir). Siz mütləq sorğu-sual olunacaqsınız!” (əz-Zuxruf, 44).

Bu söz haqqında iki görüş mövcuddur. Birincisi budur ki, Quran Allahdan gələn xatırlatmadır. Allah onunla bəndələrinə öhdəlikləri və buyruqlarını xatırladır. İkincisi, Quran ona inananlar üçün xatırlamadır, şərəfdir, fəxarətdir; Quran Həzrəti Məhəmməd və ümməti üçün şərəf deməkdir.

Belə bir fikir də mövcuddur ki, Quran öz kitablarında unutulduqları, gizlətdikləri, təhrif etdikləri şeyləri Kitab əhlinə xatırladan xatırlatmadır.

“Təzkirə” (bildiriş, xəbərdarlıq, öyüd-nəsihət) adına aşağıdakı ayədə rast gəlirik:

“Şübhəsiz ki, bu (Quran) müttəqilərə bir öyüd-nəsihətdir” (əl-Haqqə, 48).

“Sən (onlara Quranla) öyüd-nəsihət ver. Çünki öyüd-nəsihət möminlərə fayda verir” ayəsində³³ isə Quran “zikra” (xatirinə salma, xatırlatma; xatirə) adı ilə göstərilir.

Quran peyğəmbərlərin gətirdikləri qayda-qanunları həm xatırlayan, həm də xatırladandır; ümmilərə (ərəb-

³³ “əz-Zariyat” surəsi, 55-ci ayə.

lərə) israiloğullarının çatdırmaqdan imtina etdikləri keçmiş öyüd-nəsihəti xatırladandır. Həmin vaxt israiloğulları demişdilər:

“Ümmilərə görə (kitab əhli olmayan cahil ərəblərə görə) bizə irad tutulmayacaq” (Ali-İmran, 75).

Həmçinin Quran ərəblərə növbəti öyüd-nəsihəti də xatırladır. Peyğəmbərimizin dili ilə Quranda deyilir:

“Bu mənimlə onların (ümmətimin) Öyüd-nəsihəti (Quran), bu da məndən əvvəlkilərin öyüd-nəsihəti (Tövrat və İncil)!” (əl-Ənbiya, 24).

Quran bütün bəşəriyyətə Allaha verdikləri sözü, əmanəti qəbul etdiklərini, varislik vəzifəsi ilə yükləndiklərini xatırladan kitabdır.

Rağib əl-İsfahani deyir:

“Zikr” dedikdə nəfsin elə forması nəzərdə tutulur ki, insan onunla saf-çürük etdiyi bilikləri yadda saxlayır. Xatırlama hafizədən fərqlidir. Hafizə hər hansı bir şeyi mənimləməklə yadda saxlamaqdır. Yada salma isə hər hansı bir şeyi xəyalda canlandırmaqla baş verir. Yada salmanın iki forması vardır: qəlb və dillə yada salma. Quran yadda saxlama və özünəqayıdışı zəruri etdiyindən “xatırlama” adlandırılmışdır.

Sözügədən mənada “zikr” sözünün işlədildiyi ayələrə daxildir:

(Ali-İmran, 58); (əl-Əraf, 63); (Yusif, 104); (əl-Hicr, 6); (əl-Hicr, 9); (ən-Nəhl, 44); (Taha, 99); (əl-Ənbiya, 24); (əş-Şüəra, 5); (Yasin, 11); (Yasin, 69); (əs-Saffat, 3); (Sad, 1); (Sad, 8); (Fussilət, 41); (əz-Zuxruf, 5); (əz-Zuxruf, 44); (əl-Qəmər, 17); (ət-Talaq, 10); (əl-Qələm, 52).

“Zikra” (öyüd-nəsihət; xatırlatma; xatirə) sözünə isə aşağıdakı ayələrdə rast gəlinir:

(əl-Ənam, 90); (əl-Əraf, 2); (əl-Əraf, 11); (əl-Əraf, 120); (əl-Ənkəbut, 51).

Həmçinin “təzkirə” sözünün işlədildiyi digər ayələr bunlardır:

(Taha, 3); (əl-Haqqə, 48); (əl-Müddəssir, 49); (əl-Müddəssir, 54); (əl-İnsan, 29); (Əbəsə, 11).

“Tənzil” (hissə-hissə, ayrı vaxtlarda endirmə)

Uca Allah buyurur:

“Şübhəsiz ki, bu (Quran) aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir!” (əş-Şüəra, 192).

Sanki, Allah onlara demişdir: “Quran Onun nazil etdiyidir, şeytanların deyil! Onlar bunu bacarmazlar! Quran Aləmlərin rəbbinin nazil etdiyi şeydir; onu, ey Məhəmməd, sənin könlünə Ruhuləmin xəbərdaredicilərdən olan deyə endirmişdir:

“Şübhəsiz ki, bu (Quran) Aləmlərin rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir!

Onu Cəbrayıl (Ruhuləmin) endirdi:

(Günahkarları Allahın əzabı ilə) qorxudan (xəbərdar edən) peyğəmbərlərdən olasan deyə, sən qəlbinə (nazil etdi)” (əş-Şüəra, 192-194)”.
“Tənzil” Qurana verilmiş adlardan biridir. Bu söz “nəzzələ” felindən düzəldilmiş isimdir. Quranla əlaqədar olaraq, bəzi ayələrdə³⁴ “inzal” (endirmə), bəzi ayələrdə isə “tənzil” (endirmə) söz-formalarından istifadə olunur. Rəğib əl-İsfahani bu iki söz arasındakı fərqi bu cür izah edir:

³⁴ Məsələn: “Həqiqətən, Biz onu (Qurani) Qədr gecəsi (ləvhi-məhfuzda dünya səmasına) nazil etdik!” (əl-Qədr, 1).

“Quranı təsvirdə “tənzil” və “inzal”ın fərqi budur ki, birinci Quranın nazil edildiyi ayrı-ayrı vaxtlarla əlaqəlidir. İkinci isə ümumi nazil edilməni göstərir. Yəni, “tənzil” (endirmə) feli ilə Quranın tədricən nazil edilməsi ifadə olunur. “İnzal” (endirmə) isə fərqlidir: bu fel göndərilmənin hansı formada baş verdiyini bildirmir.

“Müncid” lüğətində endirilmə ilə əlaqəli başqa fel – “tənəzzül” feli “tədrici endirmə” mənasında izah olunur. “Tənzil” sözü ardıcılıq, tərtib mənasında işlədilmişdir³⁵.

Quranın endirilməsi mənasında “tənzil” sözünün işlədildiyi ayələrə daxildir:

(Ğafir, 2); (əş-Şüəra, 192); (əs-Səcdə, 2); (Yasin, 5); (əz-Zümər, 1); (əl-Casiyə, 2); (əl-Əhqaf, 2); (Taha, 4); (Fussilət, 2); (Fussilət, 42); (əl-Haqqə, 43).

Bəzi ayələrdə “nəzzələ” feli özündən düzəldilmiş mütələq tamamlıqla (tərzi-hərəkət zərfi) birgə işlədilir. Məsələn:

“(Ya Peyğəmbər!) Həqiqətən, Biz Quranı sənə tədriclə (ayə-ayə, surə-surə) nazil etdik” (əl-İnsan, 23).

Fikrimizcə, “inzal” və “tənzil” sözlərinin işlədilməsində Quranın aliliyi, şərəfi və böyüklüyünə işarə vardır. Belə ki Quran insanların doğru yolu tapmalarını asanlaşdırsın deyər hissə-hissə nazil edilib. Quran ali, şərəfli kitabdır: onun yer üzünə göndərilməsi özü bir nemətdir. İnsan oğlu Allahın bu nemətinə görə şükür etməlidir. Həmçinin bu sözlər (“tənzil” və “inzal” sözləri – *mütərcim*) təsdiqləyir ki, Quranın mənşə baxımından yerlə, insanlarla əlaqəsi yoxdur. Yerdəkilərin statusu Quranı təhvil almaqdır, onu yazmaq, yaxud təsis etmək deyil!

Həmçinin “inzal” və “tənzil” sözləri göstərir ki, müşriklərin aşağıdakı iddiaları əsassızdır:

³⁵ Ətraflı məlumat üçün bax: Taha Cabir əl-Ülvani. “Möhkəm” və “mütəşəbeh” problemi.

“Biz (müşriklərin): “(Quranı) ona (Məhəmmədə) bir insan (ara-sıra görüb danışdığı Cəbr ər-Rumi adlı xaçpərəst bir gənc və ya Səlmani-Farsi) öyrədir!” – dediklərini də bilirik . Onların nəzərdə tutduqları adamın dili başqa dildir. Bu (Quranın dili) isə açıq-aşkar (bəlağətli, fəsahtli) ərəb dilidir!” (ən-Nəhl, 103);

“(Quranı) əsla şeytanlar endirmədi” (əş-Şüəra, 210).

Quran Hikmət və Qüdrət sahibi Allah tərəfindən insan oğluna yol göstərmək, düzgün yolla addımlamasına kömək məqsədilə endirilmişdir.

“Hədis” (söz, danışiq)

Quranın adlarından biri də “hədis”dir. Uca Allah buyurur:

“Allah sözün ən gözəlini ...bir kitab şəklində nazil etdi” (əz-Zümər, 23).

Allah Quranı “söz” adlandırır³⁶, çünki o sənə danışiq formasında (şifahi) gəlib çatır, çünki Allah onu vasitəsilə ünsiyyət yaratdığımız, danışdığımız şeyə (sözə) oxşadır. Allah öhdəçi insanlara onunla müraciət edir ki, onlar da onunla ünsiyyət qursunlar, şeytan da onları azdırıb, Quranın onların səviyyəsindən yuxarıda durduğunu, yaxud müraciət edənlə müraciət olunan arasında dərin fərqi olduğunu bəhanə gətirməklə ondan uzaqlaşdırmasın. Bu ad Quranı oxumağa təşviqi, başqa sözlərlə baş qatmamağa həvəsləndirməni ifadə edir. Həmçinin bu söz ayələrdə müəyyənlik artikli olmadan, sifət formasında, izafət birləşməsinin ikinci tərəfi kimi işlənilir:

“(Bu Quran) uydurma bir söz deyildir” (Yusif, 111);

³⁶ Bu sözün mənası üçün bax: Taha Cabir əl-Ülvani. “Möhkəm” və “mütəşabeh” problemi.

“(Ya rəsulum!) Yoxsa (kafirlər) bu Sözə inanmasalar, (səndən üz döndərib getdiklərinə görə) arxalarınca təəs-süflənib özünü həlak edəcəksən?!” (əl-Kəhf, 6);

“Allah sözün ən gözəlini bir-birinə bənzər, təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi” (əz-Zümər, 23);

“İndi siz bu kəlama (Qurana) təəccübmü edirsiniz?” (ən-Nəcm, 59);

“İndi siz bu kəlamı yalan sayırsınız? (Bu sözümə məhəl qoymursunuz?)” (əl-Vaqiə, 81);

“(Ya Peyğəmbər!) Artıq bu kəlamı (Quranı) yalan sa-yanları Mənə tapşır. Biz onları özləri də bilmədən tədriclə əzaba giriftar edərik” (əl-Qələm, 44).

Bəzi ayələrdə inkarçılara meydan oxunur ki, gücləri yetirsə, Qurana oxşar söz təqdim etsinlər, Qurandan qeyri sözə inansınlar:

“müşriklər başqa bir söhbətə girişməyə nə qədər onlar-la bir yerdə əyləşməyin” (ən-Nisa, 140);

“Artıq buna (bu Qurana) inanmadıqdan sonra hansı kəlama inanacaqlar?” (əl-Əraf, 185);

“Bəs onlar Allaha və Onun ayələrinə (Qurana) inan-madıqdan sonra hansı kəlama inanırlar?” (əl-Casiyə, 6);

“Əgər doğru deyirlərsə, qoy onlar bunun (bu Quran) kimi bir kəlam gətirsinlər!” (ət-Tur, 34).

Öyüd-nəsihət (moizə)

Uca Allah buyurur:

“Ey insanlar! Sizə rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət (Qu-ran) gəlmişdir!” (Yunis, 57);

Bəli, söhbət öyüd-nəsihətdən gedir: verən Allah, çatdı-ran Cəbrayıl, alan isə Həzrət Məhəmməddir. Quran bü-tün peyğəmbərlərin dinlərində götürüləcək dərsləri, onla-

rın öz xalqları ilə əhvalatlarındakı faktları, onların başına gələnləri ehtiva etdiyindən öyüd-nəsihət kitabıdır.

“Öyüd-nəsihət” sözünün işlədildiyi ayələrə daxildir: (Ali-İmran, 138); (əl-Maidə, 46); (Yunis, 57); (Hud, 120); (Nur, 34).

“Hökm”, “hikmət”, “həkim” və “möhkəm”

Hökm:

“(Ya rəsulum!) Beləliklə, Biz onu (Quranı) ərəbcə bir hökm olaraq (insanlar arasında onunla hökm etmək üçün) nazil etdik” (ər-Rəd, 37);

Hikmət:

“(Bu Quran) olduqca böyük hikmətdir. Lakin (inanmayanlara, qəbləri möhürlənənlərə oradakı) qorxutmalar (öyüd-nəsihət) heç bir fayda verməz!” (əl-Qəmər, 5);

“Allahın evlərinizdə oxunan ayələrini (Quranı) və hikməti xatırlayın” (əl-Əhzab, 34).

Həkim (hikmətlə dolu, hikmətli):

“(Ya rəsulum!) Hikmətlə dolu Qurana and olsun” (Yasin, 2).

Möhkəm:

“Əlif, Lam, Ra! Bu, ayələri himət sahibi, (hər şeydən) agah olan (Allah) tərəfindən təsbit olunmuş, sonra da müfəssəl izah edilmiş bir Kitabdır” (Hud, 1).

“Hikmət” sözünün nə mənaya gəlməsi haqqında fikir ayrılığı mövcuddur. Xəlil ibn Əhməd demişdir: “Bu söz “ehkam”, yəni icbari etmək, zəruri etmək sözündən törəyib. Müərrixə görə bu söz “atın ağzını örtən yüyənin də-

mir halqası” mənasına gələn “həkəmət” sözündən götürülmüşdür. “Həkəmət” miniyi ram etdiyi kimi, “hikmət” də səfehlikdən qoruyur.

“Hökm” sözünün müxtəlif mənaları vardır: son çəkişmə; hökmetmə; siyasi işləri idarə etmə; qayıtma; bir şəxsin hikmət sahibinə çevrilməsi. Bu ad Quranda cəmi bir ayədə işlədilmişdir:

“(Ya rəsulum!) Beləliklə, Biz onu (Quranı) ərəbcə bir hökm olaraq (insanlar arasında onunla hökm etmək üçün) nazil etdik” (ər-Rəd, 37).

Quran və digər səmavi kitabların bir məqsədi də insanlar arasında hökm verməkdir. Bir çox ayədə bu barədə açıq-aydın danışılır:

“...insanlar arasındakı ixtilafları ayırd etmək üçün O, peyğəmbərlərlə birlikdə haqq olan kitab nazil etdi” (əl-Bəqərə, 213);

“(Ya rəsulum!) Həqiqətən, Biz sənə Quranı haqq olaraq nazil etdik ki, Allahın sənə göstərdiyi (öyrətdiyi, bildirdiyi) ilə insanlar arasında hökm edəsən” (ən-Nisa, 105).

Bəzi ayələr də isə “həkim” sözü Quranın xüsusiyyəti kimi göstərilir:

“Bunları ayələrdən və himətlə dolu olan zikrdən (Qurandan Cəbrayıl vasitəsilə) sənə söyləyirik” (Ali-İmran, 58);

“Əlif, Lam, Ra. Bunlar hikmətlə dolu Kitabın (Quranın) ayələridir!” (Yunis, 1);

“Ya Rəsulum!) Hikmətlə dolu Qurana and olsun” (Yasin, 2).

Burada “həkim” dedikdə Quranın hikmət ehtiva etməsi nəzərdə tutulur. Hikmət isə insanı pis işlərdən qoruyan

bilikdən ibarətdir. Quran bir ayədə “hikmət” adlandırılmışdır:

“(Bu Quran) olduqca böyük hikmətdir” (əl-Qəmər, 5).

Mümkündür ki, burada “möhkəm” nəzərdə tutulsun. Yəni, Quran içindəkiləri baxımından sistemlidir, “möhkəm”dir. Bu ehtimal daha güclüdür, çünki ayələrdəki kamillik, möhkəmlik, professionallıq baxımından başqa ayələrdə eyni vəzndə işlədilmiş fellərə rast gəlirik:

“Əlif, Lam, Ra! Bu, ayələri hikmət sahibi, (hər şeydən) agah olan (Allah) tərəfindən təsbit olunmuş, sonra da müfəssəl izah edilmiş bir Kitabdır” (Hud, 1);

“Sonra isə Allah Öz ayələrini möhkəmlədir” (əl-Həcc, 52);

“Elə ki möhkəm bir surə nazil oldu...” (Məhəmməd, 20).

“Həkim” (hikmət sahibi) Allahın atributlarından biridir, “işləri yerli-yerində, ustacasına edən” deməkdir. Allahın işləri nizam, ardıcılıq və bacarıq əsasında gerçəkləşir. Quran hikmət sahibinin dərgahından enibsə, deməli, nizamlıdır, sahmanlıdır, “möhkəm”dir. Bunu Quranın nazil edilməsini hikmət sahibi Allaha aid edən ayələrdən də görmək olur:

“(Ya rəsulum!) Həqiqətən, Quran sənə hikmət sahibi olan, (hər şeyi) bilən Allah tərəfindən təlqin (vəhy təlim) olunur” (ən-Nəml, 6);

“Kitabın (Quranın) nazil edilməsi yenilməz qüvvət, hikmət sahibi Allah tərəfindəndir!” (əz-Zümər, 1);

“O, hikmət sahibi, şükrə (tərifə) layiq olan (bütün işləri bəyənilən Allah) tərəfindən nazil edilmişdir” (Fussilət, 42).

Şəfa

Uca Allah buyurur:

“Biz Qurandan möminlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik” (əl-İsra, 82);

“Sizə rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət, ürəklərdə olana (cəhalətə, şəkk-şübhəyə, nifaqa) bir şəfa (Quran) gəlmişdir!” (Yunis, 57).

Alimlər bildirmişlər ki, Quranda həm bütün xəstəliklərə, həm də küfr, şəkk, şirk xəstəliklərinə şəfa vardır. Çünki Allah küfr və şəkki xəstəlik deyə təsvir etmişdir:

“Onlar ürəyində mərəz var. Allah onların (şəkk, kin və nifaq) mərəzini daha da artırır” (əl-Bəqərə, 10).

Quran sayəsində qəlbdəki şəkk-şübhə yox olur; yəqinlik və tövhid şüuru ilə könüllər aram tapır, beləliklə, Quran könüllərə şəfa olur.

Şəfa xəstəliklərdən sağalmaqdır. Əxlaqi və psixoloji xəstəliklərdən sağalma vasitəsi olduğundan Qurana “şəfa” deyilmişdir. Quran irqi, fiziki xəstəliklərə əlacdır. O, Allahdan qorxanların dərilərini ağardan Qurandır. Quran vasitəsi ilə dərilər və könüllər Allahı zikr üçün yumşalır. Dəri insanda əsas hissiyyat yeridir. Bu səbəbdən Quranda deyilir:

“Onların dəriləri bişdikcə, əzabı (həmişə) dadsınlar deyə, o dəriləri başqası ilə əvəz edəcəyik” (ən-Nisa, 56).

“Şəfa” sözünün işlədildiyi ayələrə daxildir:

(Yunis, 57); (əl-İsra, 82); (Fussilət, 44).

Yolgöstərən (hüda)

“Hüda” – haqq yola çıxmaq istəyənlərə yol göstərən deməkdir. Məsələn:

“Bu, heç bir şəkk-şübhə olmayan, müttəqilərə (Allahdan qorxanlara, pis əməllərdən çəkinənlərə) doğru yol göstərən Kitabdır” (əl-Bəqərə, 2);

“İnsanlara doğru yolu göstərən (Quran) ramazan ayında nazil edilmişdir” (əl-Bəqərə, 185);

“(Ey insanlar!) Sizə rəbbinizdən möminlərə hidayət və mərhəmət (Quran) gəlmişdir!” (Yunis, 57).

Aşağıdakı ayələrdə isə “nümunə götürmək istəyənlərə yol göstərən” – “hadi” sözü işlədilmişdir:

“Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (islama) yönəldir” (əl-İsra, 9);

“O, (xalqa) haqq yolu göstərir” (əl-Cinn, 2).

Həm Allah, həm Quran, həm də Peyğəmbər üçün işlədilən “hadi” (yolgöstərən) sözü haqqında bir az sonra danışacağıq.

“Hüda” sözü kontekstinə görə ümumu bildirmək üçün çox vaxt qeyri-müəyyənlikdə işlədilmişdir. Quran bütün məzmunu ilə yolgöstəricidir. Bu söz Quranın bəzən adı, bəzən də xüsusiyyəti kimi işlədilir.

Bu mənada “hüda” sözünün işlədildiyi ayələrə aşağıdakıları göstərmək olar:

(əl-Bəqərə, 2); (əl-Bəqərə, 97); (əl-Bəqərə, 185); (Ali-İmran, 138); (əl-Ənam, 157); (əl-Əraf, 203); (Yusif, 111); (ən-Nəml, 2); (Loğman, 3); (Fussilət, 44); (əl-Casiyə, 11); (əl-Casiyə, 20).

Doğru yol (sirati-müstəqim)

İbn Abbas təfsirində göstərir ki, doğru yol dedikdə Quran nəzərdə tutulur. Uca Allah buyurur:

“Bu, şübhəsiz ki, Mənim doğru yolumdur. Onu tutub gedin” (əl-Ənam, 153).

Quran ona sarılanları doğru yolun yolçusuna çevirir. Əgər Quran bütövlükdə doğru yoldursa, bütünlükdə haqdırsa, onda o gəldikdən sonra yolu azmaq nə deməkdir?! “Doğru yol” sözündə Qurandan başqa yolla getməmək barədə dolayısı xəbərdarlıq vardır. Bu səbəbdən Quran hərc-mərclikdən xilas edən, ixtilaf motivlərini azaldan, dəyərləri möhkəmlədən doğru yoldur; o, ən doğru olana yönəldir. Quran insanın əlindən tutaraq doğru yolla aparılan kitabdır.

Allahın ipi (həblüllah)

Uca Allah buyurur:

“Hamılıqla Allahın ipinə (Qurana) möhkəm sarılın və (firqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayın!” (Ali-İmran, 103).

Müfəssirlərə görə, ayədə söhbət Qurandan gedir. Quran ona görə belə adlandırılıb ki, dininin işlərində Qurandan yapışanlar axirət cəzasından, cəhənnəmə düşməkdən xilas olacaqlar. Həmçinin kəndirdən yapışan kimsə ölümdən, boğulmaqdan xilas olar. Qurandan yapışanlar (camaat) parçalanmazlar. Bu səbəbdən Peyğəmbər Qurani “müdafiə”, “qoruma” (*ismət*) adlandırmışdır: “Həqiqətən, bu Quran ona sarılanı qoruyandır”³⁷. Çünki Quran insanları günahlardan, mənəvi və zehni xəstəliklərdən, təfriqə salan, azdıran hər şeydən qoruyur.

³⁷ Hədisi Abdullah ibn Məsud rəvayət etmişdir.

Mərhəmət

Uca Allah buyurur:

“Biz Qurandan möminlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik” (əl-İsra, 82).

Cahillik və zəlalətdən xilas etmək qədər hansı iş mərhəmət ifadə edir?! Həmçinin Quranın yol göstərənliyini əsas götürmək, ona sarılmaq dünya və axirətdə Allahın mərhəməti və bərəkətini zəruri edir. Mərhəmət şəfqət və lütf deməkdir, yaxşılıq və mükafatlandırmanı şərtləndirir. Allahın rəhməti layiqli şəxslərə veriləcək nemətləri, ediləcək yaxşılıqları bildirir. Allahın mərhəməti həmişə mövcuddur, ona nail olmaq üçün çalışmaq lazımdır. Quran haqqında işlədilən “mərhəmət” sözü də bu mənədədir: insanı doğru yola çıxarmaq üçün həmişə mövcuddur, insanlar hazırlıq görməlidirlər ki, bu mənəbdən nəsiblərini alsınlar.

“Mərhəmət” sözünün işlədildiyi ayələr:

(əl-Ənam, 157); (əl-Əraf, 52); (ən-Nəhl, 89); (ən-Nəml, 77); (Loğman, 3); (əl-Casiyə, 20).

Ruh

İlahi vəhy mənasında işlədilmişdir. Məsələn:

“(Ya rəsulum! Əvvəlki peyğəmbərlərə vəhy nazil etdiyimiz kimi) sənə də beləcə əmrimizdən olan bir vəhy (ruh) göndərdik” (əş-Şura, 52);

“(Allah) Öz əmri ilə mələkləri vəhy (ruh) ilə bəndələrindən istədiyinə göndərər” (ən-Nəhl, 2);

“Allah öz əmrindən olan vəhyi (ruh) bəndələrindən istədiyinə nazil edir” (Ğafir, 15).

Quran ona görə ruh adlandırılır ki, insanlara can verir, həyat bəxş edir. Quranın yolgöstərənliyindən məhrum kimsələr quru ağaca, ruhsuz bədənə oxşayırlar.

Quranda Cəbrayıl və İsa Məsih də ruh adlandırılır:

“Biz də Öz ruhumuzu (Cəbrayılı Məryəmin) yanına göndərdik” (Məryəm, 17);

“Həqiqətən, Məryəm oğlu İsa əl-Məsih ancaq Allahın peyğəmbəri, (Cəbrayıl vasitəsilə) Məryəmə çatdırdığı bir söz və Onun tərəfindən olan bir ruhdur” (ən-Nisa, 171).

Yəni, İsa israiloğullarından qəlbləri daşlaşmış, ruhlarının bulağı quruduqdan sonra ona iman gətirənlər üçün ruhdur.

Quranda ruh sözü Quran mənasında həm müəyyənlikdə, həm də qeyri-müəyyənlikdə işlədilmişdir:

“(Ya rəsulum! Əvvəlki peyğəmbərlərə vəhy nazil etdiyimiz kimi) sənə də beləcə əmrimizdən olan bir vəhy (ruh) göndərdik” (əş-Şura, 52);

“Allah öz əmrindən olan vəhyi (ruh) bəndələrindən istədiyinə nazil edir” (Ğafir, 15).

Hekayətlərin ən gözəli (əhsəni-qəsəs)

Uca Allah buyurur:

“Biz bu Quranı sənə vəhy etməklə sənin üçün ən gözəl hekayəti (qissəni) danışıraq” (Yusif, 3).

Quran ona görə “ən gözəl hekayət” adlandırılıb ki, əvvəlkilərin hekayətlərini davam etdirir, təsdiqləyir, yada salır, onlardakı dərslər və ibrətləri qiyamətədək bütün bəşəriyyət üçün əlçatan edir. Aşağıdakı ayə də bunu təsdiqləyir:

“Əlbəttə, doğru olan xəbər budur” (Ali-İmran, 62).

Bəyan (aydınlıq), tibyan (aydınlaşdırma), mübin (aydın edən)

Quran aydınlıqdır:

“Bu, (belə əhvalatlar) insanlardan (xalqdan) ötrü (olub keçənlərə dair) bir aydınlıq, müttəqilərdən ötrü isə hidayət (doğru yola göstəriş) və nəsihətdir” (Ali-İmran, 138).

Quran aydınlaşdırma və izahdır:

“Biz Quranı sənə hər şeyi (dini hökmləri, halal-haramı, günahı və savabı) izah etmək üçün, müsəlmanlara (və ya Allahın vəhdaniyyətini qəbul edən bütün insanlara) da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!” (ən-Nəhl, 89).

Quran aydın edəndir:

“Əlif, Lam, Ra! Bunlar açıq-aydın Kitabın (Quranın) ayələridir!” (Yusif, 1).

Söhbət qarma-qarışıqlığın, mübhəmliyin, şübhəliliyin əksi olan şeydən gedir. Quranın xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ayələri başqa ayələri izah edir, əvvəlki kitabların izahatını verir, insanlara nəyin həqiqət olduğunu açıqlayır.

Quran açıq-aydın və dəqiq izah edən kitab olduğu üçün bu cür adlandırılmışdır. Ərəb dilində “bəyyinə” (açıq-aydın) və “bəyyinnat” (açıq-aydın dəlillər) sözləri vardır.

Quran Həzrət Məhəmmədin həqiqi peyğəmbər, peyğəmbərliyinin də haqq olduğunu sübut etmək üçün insanlara meydan oxuyan möcüzədir. Bu səbəbdən yuxarıdakı sözlər və ondan düzəldilmiş söz-formalar çox yer-də Quranın adı, yaxud məziyyəti olaraq işlədilmişdir:

“Artıq rəbbinizdən sizə açıq-aşkar bir dəlil, hidayət və mərhəmət gəlmişdir” (əl-Ənam, 157).

Yuxarıdakı ayə “bəyyinə” (açıq-aşkar olan şey, sübut) sözü ilə Quranın nəzərdə tutulduğunu təsdiqləyir.

“Bəyyinat” (aşkar dəlillər) sözüünə aşağıdakı ayələrdə rast gəlinir:

(əl-Bəqərə, 99); (əl-Bəqərə, 185); (Yunis, 15); (əl-Həcc, 16); (ən-Nur, 1); (əl-Ənkəbut, 49); (əl-Hədid, 9); (əl-Mücadilə, 5).

Bəzi ayələrdə “mübəyyinat” söz-forması işlədilir. Çünki Quran özü açıq-aydın dəlil olduğu kimi, həm də izah edəndir, açıqlıq gətirəndir:

“Həqiqətən, Biz (Quranda) sizə (haqqı nahaqdan ayırd edən) açıq-aşkar ayələr, sizdən əvvəl gəlib-gedənlər (keçmiş ümmətlər) barəsində məsəllər (hekayətlər) və müttəqilər üçün öyüd-nəsihət nazil etdik” (ən-Nur, 34);

“Həqiqətən, Biz (hökmlərimizi, halal və haram buyurduqlarımızı, haqq yolu) açıq-aydın (bildirən) ayələr nazil etdik” (ən-Nur, 46);

“Allahın açıq-aşkar (halal-haramı bəyan edən) ayələrini sizə oxuyan bir peyğəmbər göndərmişdir” (ət-Talaq, 11).

Qeyd edilməlidir ki, “ayə” və “ayələr” sözləri həm Quranın bir hissəsi, həm Həzrət Məhəmməd və başqa peyğəmbərlərin möcüzələri, həm də yaradılış əlamətləri, nişanələri kimi işlədilir.

Aşağıdakı ayələrdə “mübin” (izah edən, açıqlayan) sözü Quranın bir məziyyəti, səciyyəvi cəhəti olaraq göstərilmişdir:

(ən-Nisa, 174); (əl-Maidə, 15); (Yusif, 1); (əş-Şüəra, 2); (əl-Qəsəs, 2); (əl-Hicr, 1); (ən-Nəml, 1); (Yasin, 69).

Aşağıdakı ayələrdə də “bəyan” və “tibyan” sözləri də Quranın xüsusiyyəti olaraq göstərilmişdir:

“Bu, (belə əhvalatlar) insanlardan (xalqdan) ötrü (olub keçənlərə dair) bir xəbər, müttəqilərdən ötrü isə hidayət (doğru yola göstəriş) və nəsihətdir” (Ali-İmran, 138);

“Biz Quranı sənə hər şeyi izah etmək üçün, müsəlmanlara da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!” (ən-Nəhl, 89).

Parlaq dəlillər (bəsair)

Uca Allah buyurur:

“Rəbbinizdən sizə parlaq dəlillər gəlmişdir” (əl-Ənam, 104).

Söhbət haqqı qəlbə görməyi təmin edən dəlillərdən gedir. Bu dəlillər xilas yolunu görən gözə (görmə – *bəsər*) oxşadılmışdır. İnsanın üz nahiyəsində fiziki “görmə” (*bəsər*) varsa, qəlbində də bəsirət (qəlbən görmə, hiss etmə) vardır. Bəsirət, həm də hansı isə bir şeylə şüurun, biliyin kəsb edilməsidir. Bu sözün ağıl, dərrakə, ibrət, açıq-aşkar dəlil mənaları da vardır. Çünki biz onların vasitəsilə istədiyimizi “görə” bilirik. Bəsirət Quranda da bu mənada işlədilmişdir. Çünki Quran, həqiqətləri göstərən işıqdır. Quranda bu sözün bəzən cəmdə işlədilməsi ona görədir ki, onun hər surəsi, ayəsi yolgöstərən açıq-aydın dəlildir. Və Quranın haqq yolu müəyyənləşdirən, onu səhv yoldan ayran açıq-aydın dəlilləri, parlaq sübutları vardır.

Aşağıdakı ayələrə nəzər salmaq:

“Rəbbinizdən sizə parlaq dəlillər gəlmişdir” (əl-Ənam, 104);

“Bu (Quran) rəbbiniz tərəfindən (göndərilmiş) aşkar dəlillərdir, həm də iman gətirən bir tayfa üçün hidayət və mərhəmətdir” (əl-Əraf, 203);

“Sən bunları məhz göylərin və yerin Rəbbi tərəfindən açıq-aşkar möcüzə olaraq endirildiyini, sözsüz ki, bilir-sən” (əl-İsra, 102);

“...insanlara (İsrail oğullarına) bir nur, doğru yolu göstərən rəhbər və rəhmət olaraq Musaya Kitab verdik” (əl-Qəsəs, 43);

“Bu (Quran) insanlar üçün bəsirət gözü, (axirətə) tam yəqinliklə inanan bir qövm üçün də hidayət (doğru yolu göstərən rəhbər) və mərhəmətdir!” (əl-Casiyə, 20).

Məşhur lüğətşünas Firuzabadinin altıçildlik “Möh-tərəm kitabın incəliklərinə dair fərqləndirici parlaq dəlil-lər” (*Bəsair zəvi at-təmyiz fi lətəif əl-kitab əl-əziz*) kitabı vardır.

Ayırd edən kəlam (qövli-fəsl)

Uca Allah buyurur:

“Bu (Quran) ayırd edən kəlamdır!” (ət-Tariq, 13).

Quranın nə üçün belə adlandırılması haqqında müxtə-lif fikirlər vardır. Bir fikrə görə, söhbət hökmdən gedir, çünki Allah onun vasitəsi ilə insanlar arasında doğru hök-mü verir. Belə bir fikir də mövcuddur ki, Quran qiyamət günü insanları bir-birindən ayırd edəcək, ona sarılanları cənnətə, ondan üz çevirənləri isə cəhənnəmə yollayacaq-dır. Dünyada Quranı özünə rəhbər seçənlər cənnətə, on-dan üz çevirib gedənlər isə cəhənnəmə düşəcəkdir. Qu-ranın bu cür təsviri onun “ikibaşlı” məzmununda olmağı iddiasını çürüdür. Çünki Quran, yuxarıdakı ayəyə görə, son sözü söyləyir, fikir ayrılıqlarını həll edir, deməli, qə-tidir, konkretidir.

“Ulduzlar” (nücum)

Uca Allah buyurur:

“Ulduzların mənzillərinə (yaxud doğub-batdığı yerlərə) and olsun” (əl-Vaqiə, 75);

“Enməkdə olan ulduza and olsun” (ən-Nəcm, 1).

Quran hissə-hissə (ulduz-ulduz) nazil edildiyi, yaxud ayələri, hökmləri, hərfləri ulduzlar kimi möhkəm olduğundan “ulduz” adlandırılmışdır. Fikrimizcə, burada “iki oxunun vəhdəti”nə işarə vardır. Belə ki insanlar qaranlıqda səma ulduzlarına görə hərəkət etdikləri kimi, həyat yolunda da Quran “ulduzlar”ının bələdçiliyi ilə irəliləyirlər. Səmadakı ulduzlar insana fiziki yolu, Qurandakı isə mənəvi yolu göstərir. Ərəb dilində “nəcm” parlaq ulduz deməkdir. Bu söz Quranda çox yerdə işlədilmişdir. Əksər ayələrdə söhbət yaradılış, ilahi iradə məsələsindən gedir. Amma iki ayədə, bəzi müfəssirlərə görə, ulduz dedikdə Quran nəzərdə tutulur:

“Enməkdə olan ulduza and olsun” (ən-Nəcm, 1).

Yəni, göndərilən Qurana and olsun.

“Ulduzların mənzillərinə (yaxud doğub-batdığı yerlərə) and olsun” (əl-Vaqiə, 75).

Ayədəki “məvaqe” sözü vaqe olduğu yerlər deməkdir.

Təkrarlanan (məsani)

Uca Allah buyurur:

“Allah sözün ən gözəlini (Quranı, ayələri) bir-birinə bənzər, təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi” (əz-Zümər, 23).

Çünki Quranda xəbər və hekayətlər, əmr və qadağalar, vəd və təhdidlər, mövzular təkrarlanır. Bu sözün iki

mənası var: iki və tərif (həmd-səna). Quranda bu söz iki ayədə işlədilmişdir:

“Allah sözün ən gözəlini (Quranı, ayələri) bir-birinə bənzər, təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi” (əz-Zümər, 23).

“(Ya rəsulum!) Biz sənə (hər namazda oxunub) təkrarlanan yeddi ayəni (“Fatihə” surəsini) və (böyük) əzəmətli Quranı verdik” (əl-Hicr, 87).

Say mənasında “məsani” o deməkdir ki, Quran təkrarlanır, dayanmır, əsrlərin keçməsi ona təsir göstərmir. Həmd-səna, tərif isə o mənədadır ki, hər dəfə araşdırdıqca insan Quranın möcüzəvililiyini görür, həmd-səna edir.

“(Ya rəsulum!) Biz sənə (hər namazda oxunub) təkrarlanan yeddi ayəni və (böyük) əzəmətli Quranı verdik” (əl-Hicr, 87).

Bəzi rəvayətlərə görə, söhbət “Fatihə” surəsindən gedir, çünki o, yeddi ayədən ibarətdir, yaxud hər namazda iki dəfə oxunur. Dilçilikdə eyni kökdən olan sözlər çoxdur. Məsələn, “səniyyun” üçyaşlı dırnaqlı heyvana, altıyaşlı nəərə deyilir. Burada çatma, böyümə, yüksəlmə məzmunu vardır. “Sənnə səvbəhu” – “paltarı qatladı, bir-birinə bükdü” deməkdir.

Quranda deyilir:

“O, boynunu (təkəbbürlə sağa-sola) əyərək” (əl-Həcc, 9).

Burada yaradıcısını inkar edərək boynunu sağa-sola əyməkdən, əzilib-bükülməyə qabil maddəyə çevrilməkdən söz açılır.

“Sinə” sözü isə mənə və çəki baxımdan boşluq deməkdir.

“Təkrarlanan” sözü baxımından Quran ayələri və surələri bəlağət və fəsaht baxımından yüksəkdir; hər

dəfə oxunduqda yeni olaraq qalır, ecazkarlığı yox olmur, yenilənir, davamlı şəkildə öyüd-nəsihət verir, zaman keçdikcə təkrarlanır, yenilənir. Quran surələri və ayələrində indiyə, gələcəyə açılan “boşluq” vardır və o, dövrə, vəziyyətə, yerə, şəxsə görə “bağlanmır”.

Nemət

Uca Allah buyurur:

“Və (həmişə) rəbbinin sənə olan nemətindən söhbət aç!” (əz-Zuha, 11).

İbn Abbas demişdir: “Söhbət Qurandan gedir”. Peyğəmbər insanlara Quranı xatırlatmış, onun haqqında danışmaqla könülləri və ağıllarına yeni ruh vermişdir. Həmçinin Quranın göndərilməsi Allahın insanlara ən böyük nemətidir.

Sübut (bürhan)

Quranda oxuyuruq:

“Ey insanlar! (Bu Quran) sizə rəbbiniz tərəfindən dəlil gəlmişdir” (ən-Nisa, 174).

Quran necə sübut olmaya bilər ki, fəsaahət sahibləri onun eynisini təqdim edə bilməyiblər. Quranın hər buyruğunda, qadağasında isbat vardır, sübut vardır. Quran Peyğəmbərin dürüstlüyünə, dediyi hər bir şeyə özlüyündə bir sübutdur. Quran bütün göstərişlərində, çağırışlarında dəlil-sübuta malikdir. Quran Allahın var olduğuna, təkliyinə, rəbb və ilah olmağında, atributlarında yeganəliyinə sübutdur.

Müjdəçi (bəşir) və xəbərdaredici (nəzir)

Bu, Quranla əvvəlki peyğəmbərlərin arasındakı ən mühüm ortaq xüsusiyyətə dəlalət edir. Çünki onunla vəhyə xitam verilmişdir. Quran Peyğəmbərdən sonra insanlar arasında onun vəzifəsini daşır. Allah Quranda peyğəmbərlərin vəzifəsini belə göstərir:

“...müjdə gətirən və xəbərdar edən...” (ən-Nisa, 165).

Allah Quranda Həzrəti Məhəmmədi belə təsvir etmişdir:

“Ya Peyğəmbər! Həqiqətən, Biz səni (ümmətinə) bir şahid, bir müjdəçi və bir qorxudan kimi göndərdik!” (əl-Əhzab, 45).

Quranın təsviri haqqında Allah buyurur:

“Bu Quran) həm (möminlərə Cənnətlə) müjdə verəndir və həm də (kafirləri cəhənnəm əzabı ilə) qorxudan” (Fussilət, 4).

Yəni, Quran itaət edənləri cənnətlə müjdələdiyi kimi, asiləri də cəhənnəm haqqında xəbərdar edir. Allah və Quranın ortaq adları onu göstərir ki, hökm vermə həm də Qurana aiddir. Bu, kitabın hakimliyi adlanır. Bu barədə sonra danışacağıq.

Xəbərdaredicilik bir şeyin nəticəsini dərk etmək, ona hazırlaşmaq üçündür. Xəbərdar etmək insanlara bir şeyin pis nəticəsi haqqında məlumat verməkdir. Quran bu adla təsvir olunub, çünki insanı qarşılaşacağı pis aqibət barəsində məlumatlı edir.

“Xəbərdaredici” adının işlədildiyi ayələrə aşağıdakılar daxildir:

“Aləmləri (insanları və cinləri Allahın əzabı ilə) qorxutmaq üçün (haqqı batıldən ayıran) Quranı Öz bəndəsinə

(Məhəmmədə) nazil edən Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur!" (əl-Furqan, 1);

Yəni, hikmət mənbəyi Quran olmasaydı, insanları nə ilə xəbərdar etmək olardı?!

"Hələ sizə (siz kafirləri Allahın əzabı ilə) xəbərdaredici də gəlmişdir" (Fatir, 37);

"Bu da əvvəlki xəbərdaredicilər kimi (insanları Allahın əzabı ilə) xəbərdar edəndir!" (ən-Nəcm, 56).

Bəzi ayələrdə Quranın məqsədinin "xəbərdarlıq" olması haqqında danışılır:

"Bu (Quran özündən əvvəlki ilahi kitabları) ərəb dilində təsdiq edən, zalımları (Allahın əzabı ilə) xəbərdar etmək və yaxşı əməl sahiblərinə (Cənnətlə) müjdə vermək üçün olan bir Kitabdır!" (əl-Əhqaf, 12);

"(Allah kafirləri) Öz dərgahından gələcək şiddətli bir əzabla xəbərdar etmək, yaxşı əməllər edən möminlərə isə gözəl mükafata (Cənnətə) nail olacaqları ilə müjdə vermək üçün onu doğru-düzgün olaraq endirdi" (əl-Kəhf, 2).

"Qəyyim"

Quranda din "qəyyim" adlandırılır:

"Bu, doğru dindir" (ət-Tövbə, 36).

Allahın adlarından biri də eyni kökdən olan "qəyyum"dur:

"(Zatı və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan) əbədi, əzəli (qəyyum) varlıq Odur" (əl-Bəqərə, 255).

Quran da "qəyyim" adlandırılır, çünki bəyan və bildirişlərində müstəqildir, nədənsə asılı deyildir, insanla-

ra dini etiqadı, şəriəti, davranış qaydaları izah edir; ona başqalarının ehtiyacı vardır, başqalarından asılı deyildir.

“Qəyyim” düz olan, doğru olan, başqalarının asılı olduğu şey deməkdir. Din sözü haqqında “qəyyim” işlədilir, çünki din doğru-dürüstdür, dünya və axirət işlərini düzəldəndir:

“Bu, doğru dindir” (ət-Tövbə, 36).

Quran iki ayədə “qəyyim” olaraq təsvir edilir:

“(Allah kafirləri) Öz dərgahından gələcək şiddətli bir əzabla xəbərdar etmək, yaxşı əməllər edən möminlərə isə gözəl mükafata (Cənnətə) nail olacaqları ilə müjdə vermək üçün onu doğru-düzgün olaraq endirdi” (əl-Kəhf, 2);

“O səhifələrdə doğru-dürüst hökmlər vardır” (əl-Bəy-yinə, 3).

Hamilik edən (mühəymin)

Quranda oxuyuruq:

“(Ya rəsulum!) Biz (Quranı) sənə haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı (bütün ilahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik” (əl-Maidə, 48).

Yəni, əvvəlki peyğəmbərlərə göndərilmiş kitablarla əlaqədar olaraq, müraciət olunan mənbə Qurandır. Bu kitablar haqqında son sözü Quran deyir. O bu cür ona görə adlandırılıb ki, kim Qurana sarılırsa, dünya və axirət ziyanından qorunar. Hər şeyə hakim Allah hakim kitabı peyğəmbərinə Allah qarşısında dürüst, bəndələrə şahidlik edən insanlar yetişdirsin deyə göndərmişdir:

“(Ey müsəlmanlar!) Beləliklə də, sizi (ədalətli və seçilmiş) bir ümmət etdik ki, insanların əməllərinə (qiyamət-

də) şahid olasınız, Peyğəmbər də (Məhəmməd əleyhisəllam da) sizə şahid olsun” (əl-Bəqərə, 143).

“Hamilik edən” (*mühəymîn*) Quranın xüsusiyyəti olaraq ancaq bir ayədə işlədilmişdir.

Bu sözün izahında bəzi təfsirçilər göstərir ki, bir şeyin başqa şeyə hegemonluq etməsi onun qorunması və ona nəzarətdə üstünlük, hakimiyyət deməkdir. Quran da hər şeyi izah etdiyi üçün başqa kitablara böyüklük və sahiblik edir. Quran əvvəlki kitablara izah etdiyinə, onlardakı təhrif və əlavələri göstərdiyinə görə hegemonudur³⁸.

Yolgöstərən (hadi)

Allah buyurur:

“Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (islama) yönəldir” (əl-İsra, 9);

“O, (xalqa) haqq yolu göstərir” (əl-Cinn, 2).

Allah da, Peyğəmbər də yol göstərəndir:

“Allah Öz lütfünə sığınanları onunla (Peyğəmbər vasitəsilə) əmin-amanlıq (sülh) yollarına yönəldər, onları öz izni ilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər!” (əl-Maidə, 16).

Nur

Quranda oxuyuruq:

“Allah göylərin və yerin nurudur” (ən-Nur, 35).

Quran haqqında Allah buyurur:

“...onunla birlikdə nazil olan nurun (Quranın) ardınca gedərlər...” (əl-Əraf, 157).

³⁸ Bax: Təbatəbai. əl-Mizan. Beyrut, 1983, VI cild, səh. 348.

Peyğəmbər də “nur” adlandırılır:

“Artıq Allah tərəfindən sizə bir nur və açıq-aydın bir kitab (Quran) gəldi” (əl-Maidə, 15).

Din də, onun izahı da nur kimi təsvir olunur:

“Onlar Allahın nurunu (islam dinini) öz ağızları (öz iftiraları və şər sözləri) ilə söndürmək istəyirlər. Allah isə - kafirlərin xoşuna gəlməsə də, öz nurunu (dinini) tamamlayacaqdır” (əs-Səff, 8);

“Məgər Allahın köksünü (qəlbini) islam üçün açmaq-la rəbbindən nur üzərində olan kəs (qəlbə möhürlənmiş kimsə kimi ola bilər)?!” (əz-Zümər, 22).

Quranda deyilir ki, Tövrat və İncildə nur vardır:

“Şübhəsiz ki, Tövrəti də Biz nazil etdik. Onda haqq yol və nur vardır” (əl-Maidə, 44);

“Ona içində haqq yolu və nur olan, özündən əvvəlki Tövrəti təsdiq edən, müttəqilər üçün doğru yol və nəsihət olan İncili verdik” (əl-Maidə, 46).

İman da Quranda nur kimi təsvir olunur:

“O gün (qiyamət günü, ya Peyğəmbər!) mömin kişilərin və qadınların (səmimi etiqadları və dünyada etdikləri yaxşı əməllər müqabilində nail olduqları iman) nurunun onların önlərindən və sağ tərəflərindən axıb şölə saçdığını görəcəksən” (əl-Hədid, 12).

Quran insanlara doğru yolu göstərən işıq olduğundan bu cür adlandırılmışdır.

Bu məzmununda olan ayələr aşağıdakılardır:

(ən-Nisa, 174); (əl-Maidə, 15); (əl-Əraf, 157); (əş-Şura, 52); (ət-Təğabun, 8).

Haqq

Quran bütövlükdə haqqdır:

“Doğrudan da, bu (Quran) gerçək bir həqiqətdir” (əl-Haqqə, 51).

Quran batilin ziddi olduğundan, batili aradan qaldırdığı üçün haqq adlandırılmışdır:

“Xeyr, Biz batili haqla (küfrü imanla) rədd edərək (haqqı batilin təpəsinə ataraq) və o da onu (batili) yox edər. (Bir də baxıb görərsiniz ki) o yox olub getmişdir” (əl-Ənbiya, 18).

Yəni, haqla qarışmasın, şübhələrə səbəb olmasın. Uca Allah buyurur:

“Biz (Quranı) haqq olaraq nazil etdik, o da haqq olaraq (heç bir dəyişikliyə uğramadan) nazil oldu” (əl-İsra, 105).

“Haqq” sözünün əsli uyğunluq, müvafiqlik deməkdir. Rağib əl-İsfahaninin dediyi kimi, Quranda bu söz dörd mənada işlədilmişdir:

1) Hikmətlə, müdrikliklə meydana gətirən, yaradan. Allah bu baxımdan haqqdır:

“O sizin həqiqi rəbbiniz olan Allahdır” (Yunis, 32).

2) Real şeylərə etiqad bəsləmək. Ayədə deyilir:

“Onların ixtilafda olduqları həqiqətə Onun izni (idarəsi) ilə iman gətirənləri isə Allah doğru yola yönəltdi” (əl-Bəqərə, 213).

3) Hikmətlə meydana gələn şey. Allah buyurur:

“Allah bunları ancaq haqq olaraq yaratdı” (Yunis, 5).

4). Zəruri olaraq, lazımı ölçüdə, lazımı vaxtda gerçək-ləşən iş və söz. Ayədə oxuyuruq:

“(Allahın itaətindən çıxmış) fasiqlərin iman gətirməyə-cəkləri barədə rəbbinin sözü (hökmü) belə gerçək oldu” (Yunis, 33).

Quran mütləq haqq olmağı ilə səciyyələnir; ondakı hər söz ilahi hikmətə görə nazil olmuşdur; ondakı hər şey reallığa uyğundur, fərqi yoxdur, biz bunu müəyyənləşdirmişik, ya yox!

Bunu “haqq” sözünün işlədildiyi aşağıdakı ayələr də izah edir:

(əl-Bəqərə, 91); (əl-Bəqərə, 176); (əl-Bəqərə, 252); (Ali-İmran, 3); (ən-Nisa, 105); (əl-Maidə, 83-84); (əl-Ənam, 114); (Yunis, 94); (Yunis, 108); (Hud, 17); (ər-Rəd, 1); (ər-Rəd, 19); (əl-İsra, 105); (əl-Kəhf, 29); (əl-Həcc, 54); (əl-Qəsəs, 48); (əl-Ənkəbut, 68); (əs-Səcdə, 3); (Səba, 6); (Fətir, 31); (əz-Zümər, 2); (əş-Şura, 17); (əz-Zuxruf, 30); (əl-Casiyə, 6); (Məhəmməd, 2); (əl-Hədid, 16); (əl-Mümtəhinə, 1); (əl-Həqqə, 51).

Qərübədir ki, bu ayələri oxuyanlar, onlara iman gətirənlər, Quranda olanların haqq olduğunu təsdiqləyənlər Allahın təsdiqləmədiyi, nazil etmədiyi bilik mənbələrinə üz tuturlar. Bu ki azmaqdır, aldanmaqdır, haqdan üz çevirməkdir!

“Əziz” (güclü, dəyərli, əziz, nadir, qiymətli)

Uca Allah özü haqqında buyurur:

“O, yenilməz qüvvət sahibi, mərhəmət sahibidir” (ər-Rum, 5);

Quranın xüsusiyyəti haqqında oxuyuruq:

“O (Quran), şübhəsiz ki, çox dəyərli (qiymətli) bir kitabdır” (Fussilət, 41);

Eyni keyfiyyət başqa ayədə Peyğəmbərə də aid edilir:

“(Ey ümmətim!) Sizə özünüzdən bir peyğəmbər gəldi ki, sizin əziyyətə (məşəqqətə) düşməyiniz ona ağır gəlir,

o sizdən (sizin iman gətirməyinizdən) ötrü təşnədir, möminlərlə şəfqətli, mərhəmətlidir!" (ət-Tövbə, 128).

Bir çox ayədə bu xüsusiyyət haqqında danışılır. "Əziz" sözü ümmət üçün də işlədilir:

"Halbuki şərəf-şan da, (qüvvət və qələbə də) yalnız Allaha, Onun Peyğəmbərinə və möminlərə məxsusdur" (əl-Münafiqun, 8).

İzzət sahibi olan Allah dəyərli kitabı əziz ümmət naminə hörmətli-izzətli peyğəmbərinə göndərib. "Əziz" sözünün iki mənası vardır: birincisi yenilməzdir; çünki Quran ona müxalif olan düşmənlərini məğlub etmişdir. İkincisi, nadir, bənzəri olmayandır. Məsələn:

"(Ya peyğəmbərim!) De: "Əgər insanlar və cinlər bir yerə yığışb bu Qurana bənzər bir şey gətirmək üçün bir-birinə kömək etsələr, yenə də ona bənzərini gətirə bilməzlər" (əl-İsra, 88).

"Əziz" sözü ərəb dilində qüvvətli, əziz, hörmətli, şərəfli, nadir, qiymətli mənalarında işlədilir. Allaha aid edildikdə güclü deməkdir. Qurana aid edildikdə hörmətli, dəyərli, şərəfli mənasını verir:

"O (Quran), şübhəsiz ki, çox dəyərli (qiymətli) bir kitabdır" (Fussilət, 41).

Quranın bir çox yerində onun nazil edilməsi haqqında söz düşərkən qüvvətli, izzət sahibi Allahdan danışılır:

"Bu Quran (mülkündə) yenilməz qüvvət sahibi, (bəndələrinə) mərhəmətli olan (Allah) tərəfindən nazil edilmişdir" (Yasin, 5);

"Kitabın (Quranın) nazil edilməsi yenilməz qüvvət, hikmət sahibi (olan Allah) tərəfindəndir" (əl-Casiyə, 2);

"Kitabın (Quranın) nazil edilməsi yenilməz qüvvət sahibi olan, (hər şeyi) bilən Allahdandır" (Ğafir, 2);

“(Ya rəsulum!) Yenilməz qüvvət, hikmət sahibi olan Allah sənə və səndən əvvəlkilərə (keçmiş peyğəmbərlərə) belə vəhy edir!” (əş-Şura, 3).

“Kərim” (kərəm sahibi)

Quran (bilik, təlim...) vermədə əliaçıqdır, comərddir:
“(Sizə oxunan) bu (kəlam) çox qiymətli Qurandır.
(O, Allah dərğahında) qorunub saxlanılan bir kitabdadır” (əl-Vaqiə, 77-78).

Allah yeddi şeyi “kərim” adlandırır:

Özünü adlandırır:

“Ey (kafir) insan! Səni kərim olan rəbbinə qarşı aldan (və ya: məğrur edən) nədir?” (əl-İnfitar, 6). Çünki Özündən comərdi, əliaçığı yoxdur.

Quranı adlandırır, çünki əsrlər keçsə də, Qurandakı hökm və biliklərdən bolluca istifadə etmək olur, Quran hey “verir”, əliaçıqlıq edir.

Musanı adlandırır:

“Onlara möhtərəm bir peyğəmbər (Musa) gəlmişdi” (əd-Duxan, 17).

Əməllərin savabını adlandırır:

“Beləsinə (axirətdə) bağışlanacağı və çox gözəl bir mü-kafata (Cənnətə) nail olacağı ilə müjdə ver!” (Yasin, 11).

Taxtını adlandırır:

“O, kərim (uca, qiymətli) olan ərşin rəbbidir!” (əl-Mu-minun, 116).

Cəbrayılı adlandırır:

“Bu (Quran Allah dərğahında) çox möhtərəm olan bir elçinin gətirdiyi kəlamdır” (ət-Təkvir, 19).

Süleymanın məktubunu adlandırır:

“Ey əyanlar! Mənə çox hörmətli bir məktub göndərildi” (ən-Nəml, 29).

Quran kərəm sahibi Allahdan möhtərəm elçi vasitəsi ilə alicənab peyğəmbərə göndərilmiş səxavətli kitabdır. Comərd ümmət meydana gətirmək üçün göndərilmiş kitabdır. Əgər Qurana sarılırlarsa, çoxlu savab əldə edərlər.

“Kərim” Allahın adlarından biridir, səxavətli, əliaçıq, comərd, lütfkar deməkdir. Əşyalara aid edildikdə, məsələn: “rizqun kərim” çoxlu, bol ruzi, “qəvlun kərim” mənə və formaca ifadəli söz, “vəchun kərim” gözəl, yaraşılıq üz deməkdir.

Bu söz Quranda Allahın, peyğəmbərin, cənnətin, savabın, sözün, ruzi və Quranın təyini kimi işlədilir:

“Sizə oxunan) bu (kəlam) çox qiymətli Qurandır” (əl-Vaqiə, 77);

“Bu Quran Allah dərgahında) çox möhtərəm (mötəbər) səhifələrdə” (Əbəsə, 13);

“Bu (Quran) çox möhtərəm bir elçinin sözüdür!” (əl-Haqqə, 40);

“Bu (Quran Allah dərgahında) çox möhtərəm olan bir elçinin gətirdiyi kəlamdır” (ət-Təkvir, 19).

Sonuncu ayənin izahı budur ki, ilahi kəlam insanlara birbaşa deyil, möhtərəm peyğəmbər vasitəsi ilə çatdırılır.

“Əzim” (böyük, əzəmətli)

Uca Allah buyurur:

“(Ya rəsulum!) Biz sənə (hər namazda oxunub) təkrarlanan yeddi ayəni və (böyük) əzəmətli Quranı verdik” (əl-Hicr, 87).

Allah Təala özünü, taxtını, kitabını da “əzəmətli” adlandırır:

“Ən uca, ən böyük varlıq da Odur” (əl-Bəqərə, 255);

“O, böyük ərşin sahibidir” (ət-Tövbə, 129);

“(Ya rəsulum!) Biz sənə (hər namazda oxunub) təkrarlanan yeddi ayəni və (böyük) əzəmətli Quranı verdik” (əl-Hicr, 87).

Quranda Qiyamət günü, bu günün zəlzələsi, Peyğəmbərin əxlaqı, Allahın peyğəmbərinə lütfü, möminlərə vəd edilən mükafat, münafıqlərə veriləcək əzab “əzim” sözü ilə təsvir edilir:

“Özü də dəhşətli bir gündə?!”

O gün bütün insanlar (haqq-hesab üçün) Aləmlərin rəbbinin (Allahın) hüzurunda duracaqlar!” (əl-Mutəffifin, 5-6);

“Həqiqətən, qiyamət günününün (axır saatın) zəlzələsi dəhşətli şeydir!” (əl-Həcc, 1);

“Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən” (əl-Qələm, 4);

“Allahın sənə lütfü böyükdür!” (ən-Nisa, 113);

“Onlardan iman gətirib yaxşı əməllər edənlərə Allah məğfirət (günahlardan bağışlanma) və böyük mükafat (Cənnət) vəd buyurmuşdur!” (əl-Fəth, 29);

“Onları dünyada rüsvayçılıq, axirətdə isə böyük (dəhşətli) bir əzab gözləyir!” (əl-Maidə, 41).

Mübarək

Allah Təala buyurur:

“Bu (Quran) nazil etdiyimiz mübarək (insanlara daim xeyir-bərəkət gətirən) bir Kitabdır” (əl-Ənbiya, 50).

Ümumiyyətlə, Quranda Allah müxtəlif şeyləri, məsələn: Musa ilə danışdığı ərazini, faydası çox olduğundan zeytun ağacını, İsa peyğəmbəri, xeyirli olduğu üçün yağışı, Qədr gecəsini mübarək adlandırmışdır³⁹:

“Mübarək” sözü “bərəkət” sözündən düzəlib. Bərəkət hər hansı bir şeydə ilahi xeyrin olmağıdır. Mübarək isə bu xeyrin olduğu şeydir.

Quran ona görə mübarək adlandırılır ki, onda insanların xeyrinə olan şeylər çoxdur. Quranın insanlara xeyri, bərəkəti kəsilməzdir, davamlıdır, artandır:

“Bu (Quran) da mübarək (xeyir-bərəkəti daim, faydası çox), özündən əvvəlkiləri təsdiq edən bir kitabdır” (əl-Ənam, 92);

“Bu (Quran) nazil etdiyimiz mübarək (insanlara daim xeyir-bərəkət gətirən) bir Kitabdır” (əl-Ənbiya, 50);

“(Ya peyğəmbər! Bu Quran) sənə nazil etdiyimiz mübarək (xeyir-bərəkətli) bir Kitabdır” (Sad, 29).

Quranda ancaq bir ayədə göstərilir ki, o, mübarək zamanda nazil olub:

“Biz onu mübarək bir gecədə (qədr gecəsində) nazil etdik” (əd-Duxan, 3).

Başqa ayədə Quranın Peyğəmbərə göndərilməsi ilə bəxş edilən ilahi böyüklükdən, rəbbani səxavətdən söz açılır:

“Aləmləri (insanları və cinləri Allahın əzabı ilə) qorxutmaq üçün (haqqı batildən ayıran) Quranı Öz bəndəsinə (Məhəmmədə) nazil edən Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur! (Ucalardan ucadır; əzəli və əbədidir, xeyir-bərəkəti bol və daimidir!)” (əl-Furqan, 1).

³⁹ Bax: əl-Qəsəs, 30; ən-Nur, 35; Məryəm, 31; Qaf, 9; əd-Duxan, 3.

Təsdiqləyən (müsəddiq)

Uca Allah buyurur:

“(Ya rəsulum!) Biz (Quranı) sənə haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı (bütün ilahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik” (əl-Maidə, 48).

Əvvəlki kitabların mötəbər olub-olmadığını Quran təsdiqləyir. Quranın mötəbərliyi isə onlarla şərtləşmir. Quran əvvəlki kitabları təsdiqləyir, sanki, bütün peyğəmbərlik irsini yoxlamadan keçirir, tənqid edir, doğrunu səhvədən ayırır, onları göndəridikləri formada təqdim edir. Quran həmçinin Sünnə və bütün islam irsini təsdiqləyir. Mötəbərlik Qurana aid edilmiş xüsusiyyətlərdən biridir. Quran bütövlükdə mötəbərdir, çünki doğru danışan Allahın sözüdür, Allahdan doğru olmayan sözün çıxması mümkün deyildir.

Bu sözün işlədildiyi ayələr çoxdur. Məsələn:

“Allaha qarşı yalan uydurub söyləyən (Allaha övlad isnad edən, Onun şərikləri olduğunu deyən), özünə gələn həqiqəti (Quranı, peyğəmbəri) təkzib edən kimsədən daha zalım kim ola bilər? Məgər Cəhənnəmdə kafirlər üçün yer yoxdur?! (Əlbəttə, vardır!)

Haqqı (Quranı) gətirən və onu təsdiq edənlər (Peyğəmbər və möminlər) isə əsl müttəqilərdir” (əz-Zümər, 32-33);

“(Ya rəsulum!) Rəbbinin sözü düzgün və ədalətli şəkildə tamam oldu. Onun sözlərini dəyişdirə biləcək bir kimsə yoxdur. O, (hər şeyi) eşidəndir, biləndir!” (əl-Ənam, 115).

İki ayədə isə Allahın sözünün – bu Qurandır – ən mötəbər, ən düz olmağından danışılır:

“Allahdan daha doğru danışan kim ola bilər?!” (ən-Nisa, 87);

“Allahdan daha doğru danışan kimdir?!” (ən-Nisa, 122).

Quranın səmavi kitabları təsdiqləməsi o deməkdir ki, o, əvvəlki kitabları yoxlamış, tənqid etmiş, təhrif və dəyişikləri göstərmiş, doğrunu səhvədən ayırmışdır. Yəni, Quran əvvəlki kitabları mövcud halları ilə təsdiqləmir, əksinə, Allahdan gəlmiş kitab olduqlarını, özü də gəldikləri hal üzrə təsdiqləyir⁴⁰.

Qeyd edək ki, Quranın adları Fəxrəddin Razi və digər müəlliflərin göstərdiklərindən çoxdur. Çünki Allah Quranı elə müxtəlif formalarda təsvir edir ki, onların əsasında başqa adları da müəyyənləşdirmək mümkündür. Məsələn, zülmətdən çıxaran, təfsilatı ilə izah edən, haqqa çatdırən, əlaqələndirən, hökm verən, ayələri bir-birinə oxşayan, meydan oxuyan, aciz qoyan, vəhy, ərəbcə olan, əlamətlər, şanlı, gizli, müttəqilərə xatırlatma, kafirlərə qüسسə gətirən, yəqin haqq, böyük xəbər və s.

Mövzunu daha yaxşı öyrənmək üçün Quran haqqında əlavə tədqiqatlara rəvac verəcək başqa ad-formalar, xüsusiyyətlərə də toxunmaq istəyirik. Bu xüsusiyyətlər Quranın məqsədləri, necə nazil olmağı, bütövlükdə haqqı təmsil etməsi, cahanşümilliyyəti, struktur və məzmun bütövlüyü və sairə ilə əlaqəlidir. Bütün bunlar ayələrin dərinədən öyrənilməsini tələb edir.

⁴⁰ Bax: əl-Bəqərə, 41; əl-Bəqərə, 89; əl-Bəqərə, 91; əl-Bəqərə, 97; əl-Ənam, 92; Ali-İmran, 3; əl-Maidə, 46; əl-Maidə, 48; Fatir, 31; əl-Əhqaf, 12; əl-Əhqaf, 30.

Quran özünü dırnaqarası baxılması mümkün olmayan adlarla, xüsusiyyətlərlə təsvir etmişdir. Onların hər biri Quranın bir tərəfini ifadə edir. Tədqiqatçının bu adları, xüsusiyyətləri, yaxud həm ad, həm də təyinin müəyyən cəhətlərini özündə birləşdirən sözləri fərqləndirməsi çətin deyildir. Biz bu ad və sifətləri əlifba sırası ilə düzmüşük. Bu da oxucunun işini asanlaşdırmaq üçündür.

Göndərilənlərin ən gözəli (əhsən ma unzil)

Bu ifadə təkcə bir ayədə işlədilmişdir:

“Qəfil əzab özünüz də bilmədən başınızın üstünü almamışdan əvvəl rəbbinizdən sizə nazil edilmiş ən gözəl sözə (Qurana) tabe olun!” (əz-Zümər, 55).

Ayədə digər səmavi kitablarla müqayisə vardır, Quranın ən bitkin, ən mükəmməl kitab olmağı göstərilir. Çünki Quran sonuncu peyğəmbərə göndərilib. Quranı ən gözəl edən cəhətlərə gəlicə, onlar çoxdur: ecazkarlıq, oxunması və yadda saxlanması asandır, hissə-hissə göndərilmişdir, dəlil-sübut olaraq bəs edəndir, imanın, islamın əsaslarını, yəni əqidəni, şəriəti, dəyərləri özündə birləşdirir, Allah tərəfindən məzmun, üslub, fəsaahət, bəlağət baxımından qorunmuşdur. Halbuki əvvəlki kitabların qorunması din xadimlərinə tapşırılmışdı, onlar isə bu kitabları təhrif edib dəyişdirdilər. Quran, həm də ona görə ən gözəldir ki, ali dəyər və məqsədləri, asanlaşdırma və şəfqət şəriətini, öz varislik vəzifəsini icra edib, yer üzünü abadlaşdırmada, haqq və ədaləti yaymada bəşəriyyətə kömək edəcək universal prinsipləri, qanunları özündə birləşdirir.

Müjdəçi (büşra)

Bu, Qurana verilmiş ad olmaqla yanaşı, həm də onun təsvir edildiyi xüsusiyyətlərdən biridir. Quran müjdəçidir, çünki möminləri cənnətlə, axirət nemətləri ilə müjdələyir.

Bu xüsusiyyətdən bəhs edən ayələrə daxildir:

“(Ya rəsulum!) Cəbrayıl düşmən olan kimsəyə de ki, onu (Qurani) özündən əvvəlkiləri (Tövrati və İncili) təsdiqləyici, möminlər üçün isə hidayət və müjdəçi olaraq Allahın izni ilə sənin qəlbinə o nazil etmişdir” (əl-Bəqərə, 97);

“Biz Qurani sənə hər şeyi (dini hökmləri, halal-haramı, günahı və savabı) izah etmək üçün, müsəlmanlara (və ya Allahın vəhdaniyyətini qəbul edən bütün insanlara) da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!” (ən-Nəhl, 89);

“(Ya rəsulum!) De: “Ruhülqüds (Cəbrayıl) onu (Qurani) sənin rəbbindən iman gətirənlərə səbat vermək, müsəlmanları isə doğru yola yönəltmək və (onlara Cənnətlə) müjdə vermək üçün haqq olaraq nazil etmişdir!” (ən-Nəhl, 102);

“Bu (Quran özündən əvvəlki ilahi kitabları) ərəb dilində təsdiq edən, zalımları (Allahın əzabı ilə) qorxutmaq və yaxşı əməl sahiblərinə (Cənnətlə) müjdə vermək üçün olan bir Kitabdır!” (əl-Əhqaf, 12).

Milyonlara məlumdur ki, qəm-qüssənin, qayğılıarın ən yaxşı dərmanı, könülə genişlik gətirən ən yaxşı əlac Qurandır.

Bildiriş (bəlağ)

Oxuyuruq:

“Bu (Quran) insanlar üçün elə bildirişdir ki, ki, onunla həm qorxsunlar, həm də Allahın tək bir tanrı olduğunu bilsinlər, həm də ağıl sahibləri düşünüb ibrət alsınlar!” (İbrahim, 52).

Quranda çox işlədilməsinə baxmayaraq, ancaq bir ayədə bu kitabın adı kimi göstərilmişdir. Quran düşünənləri haqqa çatdırır, şübhə, narahatlıq qaranlığından xilas edir.

Ətraflı izah (təfsil)

Qurani təsvir etmək üçün işlədilən sözlərdən biri də “təfsil”dir. “Təfsil” izah, şərh, hissə-hissə aydınlaşdırma deməkdir. Ayələrə nəzər salaq:

“Lakin o özündən əvvəlkiləri (Tövrati və İncili) təsdiq edən kitabı ətraflı izah edir” (Yunis, 37);

“Ancaq özündən əvvəlkilərin (ilahi kitabların) təsdiqi, (Allahın bəndələrindən ötrü) hər bir şeyin (bütün hökmələrin, halal-haramın) müfəssəl izahıdır” (Yusif, 111).

Bu söz Quranda ancaq bir ayədə keçmiş zaman mənalı sifət (*məful*) kimi işlədilmişdir:

“Allah sizə Kitabı (Qurani) **müfəssəl** surətdə nazil etdiyi halda, mən (haqq ilə batili ayırd etmək üçün) Ondan başqasınımi özümə hakim istəməliyəm?!” (əl-Ənam, 114).

Digər ayələrdə isə fel şəklində işlədilib:

“Həqiqətən, Biz onlara elmlə müfəssəl izah etdiyimiz, inanan bir qövm üçün hidayət və mərhəmət olan bir Kitab (Quran) gətirdik.” (əl-Əraf, 52);

“Əlif, Lam, Ra! Bu, ayələri himət sahibi, (hər şeydən) agah olan (Allah) tərəfindən təsbit olunmuş, sonra da müfəssəl izah edilmiş bir Kitabdır” (Hud, 1);

“Ərəbcə Quran olaraq (onu) bilən bir qövmlə üçün ayələri müfəssəl izah edilmiş bir kitabdır” (Fussilət, 3);

“Əgər Biz onu özgə bir dildə olan Quran etsəydik (Məkkə müşrikləri): “Məgər onun ayələri (bizim üçün) müfəssəl izah olunmalı deyildimi?! Bu nədir? (Quran) özgə dildə, (Peyğəmbər isə) ərəbmidir?!” – deyərdilər” (Fussilət, 44).

Sonuncu ayənin izahı belədir: əgər Quran açıq-aşkar məzmununda olmasaydı, mübhəm olsaydı, kafirlər deyərdilər ki, Quran niyə izah edilməyib.

Başqa bir ayədə bu sözlə eyni kökdən olan “fəsl” sözü Quran barəsində işlədilmişdir:

“Bu (Quran) ayırd edən kələmdır!” (ət-Tariq, 13).

Bu söz isim olub, mübaliğə bildirən sifət mənasındadır. Eyni ilə “ədl” sözündə olduğu kimi. Məsələn, ərəbcə “Zeydun adlun” dedikdə “Zeyd çox ədalətlidir” başa düşülür. Quran, həqiqətən də, haqla batili ayıran kitabdır.

Səhifələr (sühuf)

Bu söz Quranda həm Quran, həm də digər səmavi kitablar üçün işlədilmişdir:

“(Bu Quran Allah dərgahında) çox möhtərəm (mötəbər) səhifələrdə;

(Qədir-qiyməti) yüksək (şanı uca), tərtəmiz səhifələrdədir” (Əbəsə, 13-14);

“(Bu açıq-aşkar dəlil isə) pak səhifələri onlara oxuyan, Allah tərəfindən göndərilmiş peyğəmbərdir” (əl-Beyyinə, 2);

“İbrahimin və Musanın səhifələrində!” (əl-Əla, 19);

“Məgər (Quranda) onlara əvvəlki (ilahi) səhifələrdə (keçmiş ümmətlərin həyatına, küfrləri üzündən düşər olduqları müsibətlərə dair) olanların bəyanı (yaxud açıq-aşkar dəlili) gəlmədi?!” (Taha, 133).

“Müşəf” (səhifələnen, kitab) sözüne Quranda rast gəlinmir. Çünki bu söz “cildlənmiş səhifələr – kitab” deməkdir. Nazil edildiyi dövrdə Quran hələ kitab halına salınmamışdı, səhifələr halında idi. Katiblər onu yarpaq, sümük, daş, dəri, kağız üzərində yazırdılar. Həmin səhifələr Həfsənin evində saxlanılırdı. Quran ilk dəfə Həzrəti Əbubəkrin dövründə kitab halına salınmışdır.

Ədalət

“Rəbbinin sözü düzgün və ədalətli şəkildə tamam oldu” (əl-Ənam, 115).

Yəni, Quran nazil olduğu vaxt dəyişdirilməmiş, təhrifə məruz qalmamış, ilk formasını saxlamışdır. Quran dəyişdirilə bilməz, çünki mötəbər kitabdır. Həmçinin o, bütün hökmləri, xəbər və öyüd-nəsihətlərində ədalətlidir, onun ədalətdən uzaqlaşması mümkün deyildir.

Söz (qövl)

“Məgər (müşriklər) kəlam (Allah kəlamı - Quran) haqqında düşünüb daşınmırlar?!” (əl-Muminun, 68);

“Həqiqətən, Biz sözü (Quranı, keçmişlərə aid xəbərləri) onlar üçün bir-birinin ardınca (müfəssəl) izah etdik ki, bəlkə, öyüd-nəsihət qəbul etsinlər” (əl-Qəsəs, 51);

“Bu (Quran) çox möhtərəm bir elçinin sözüdür!” (əl-Haqqə, 40);

“Bu (Quran Allah dərgahında) çox möhtərəm olan bir elçinin gətirdiyi kəlamdır” (ət-Təkvir, 19);

“Həqiqətən, Biz sənə (məsuliyyəti) ağır bir kəlam (Quran) vəhy edəcəyik” (əl-Müzzəmmil, 5);

“Bu (Quran haqqı nahaqdan) ayırd edən kəlamdır!” (ət-Tariq, 13).

Bu ayələr təsdiqləyir ki, Quran Allahın vəhy yolu ilə peyğəmbərinə göndərdiyi sözdür; Quran peyğəmbərin sözü ola bilməz, əksinə, o, Allahın kəlamıdır. Biz bunu başqa ayələrdə də görürük:

“Əgər o (Peyğəmbər) özündən bəzi sözlər uydurub Bizə isnad etsəydi,

Biz ondan mütləq şiddətli intiqam alarıq” (əl-Haqqə, 44-45).

Aşağıdakı ayələrdə “kəlam; danışma” sözü Allaha aiddir:

“Allahdan daha doğru danışan kimdir?!” (ən-Nisa, 122);

“Həqiqətən, Biz sənə (məsuliyyəti) ağır bir kəlam (Quran) vəhy edəcəyik” (əl-Müzzəmmil, 5).

Ayədəki “ağır” sözü o deməkdir ki, Quranı hər adam daşıya bilməz; onu ancaq paklanmışlar daşıya bilirlər. Onlar, aşağıdakı ayədə deyildiyi kimi, Allahın saf qəlb bəxş etmiş kimsələrdir:

“Əgər Biz bu Quranı bir dağa nazil etsəydik, sən onun Allahın qorxusundan (kiçildiyini) parça-parça olduğunu görərdin” (əl-Həşr, 21).

Allahın sözü (kəlamı)

Bu ifadə Quranda üç yerdə işlədilmişdir, bir ayədə isə Quranla əlaqəlidir:

“Əgər (basqına uğrayan) müşriklərdən biri səndən aman istəsə, ona aman ver ki, Allah kəlamını (Quranı) dinləsin” (ət-Tövbə, 6).

Burada Quran nəzərdə tutulur, çünki Quran bütövlükdə Allahın sözüdür. Hətta Allah başqalarının sözlərini nəql etsə də, bu sözlər ilahi nəql sayəsində Allahın sözünə çevrilir. Başqa ayədə oxuyuruq:

“(Ya rəsulum!) Rəbbinin sözü düzgün və ədalətli şəkildə tamam oldu. Onun sözlərini dəyişdirə biləcək bir kimsə yoxdur” (əl-Ənam, 115).

Burada söhbət Qurandan, ondakı hər bir şeydən gedir. Ayənin ərəbcə mətnində “kəlimətin” sözü işlədilib. Quran “tək söz” kimi təsvir edilib. Burada onun məzmun bütövlüyünə işarə vardır.

Böyük xəbər

Bir görüşə görə, aşağıdakı ayədə “böyük xəbər” dedikdə Quran nəzərdə tutulur:

“De: “O (Quran Allah dərgahından nazil olan) çox böyük xəbərdir!” (Sad, 67).

Quran ona görə xəbər adlandırılıb ki, əvvəlki xalqlar və peyğəmbərlər, tövhid, axirət, icazəli və qadağan şeylər, hekayətlər, məsəllər haqqında xəbər verən kitabdır.

“(Bu müşriklər) bir-birindən nə haqqında soruşurlar? Böyük bir xəbər haqqında!” (ən-Nəbə, 1-2).

Quranın Peyğəmbərə nazil edilməsi böyük xəbər idi. Əvvəlki peyğəmbərlər xəbər versələr də, Quranın Məkkədə, Həzrət Məhəmmədə göndərilməsi gözlənilməz olmuş, böyük xəbər rolunu oynamışdı. Bu üzdən məkkəlilər çaşqınlıq və dəhşətlə bir-birindən bu barədə soruşmuşdular. Onlar Həzrəti Məhəmməddən əvvəl hansı isə peyğəmbərin gəlmədiyi əcdadların ümmi övladları idilər.

Vəhy

Vəhyin lüğəvi mənası bir insanın başqalarına nəyisə ifadəli danışmaqla öyrətməsidir. Amma bu, əsasən Allahın peyğəmbərlərlə ünsiyyətinə şamil edilir. Vəhyin müxtəlif formaları vardır.

“Rəbbin bal arısına belə vəhy (təlqin) etdi” (ən-Nəhl, 68).

Yuxarıdakı ayədə instinktiv ilhamdan söhbət gedir. Bu, vəhyin bir formasıdır. Vəhy bəzən örtük (ağac...) arxasından olur. Allah bəzən mələk vasitəsi ilə vəhy edir. Peyğəmbərlərə vəhy daha çox bu yolla gəlmişdir. Vəhyin başqa formaları da vardır.

Bəzi ayələrdə bu söz Quran haqqında işlədilib⁴¹. Vəhy sözünün fel kimi işlədildiyi ayələr də vardır. Bu da göstərir ki, Quran Peyğəmbərə Allah tərəfindən nazil edilmişdir⁴².

Qeyd etdiyimiz bəzi adlar Quranın ad və xüsusiyyətini ifadə edir. Aşağıda qeyd etdiklərimiz isə Quranı təsvir edən təyinlər kimi çıxış edir.

Çox qəribə

Bu sözə Quranda tək-cə bir ayədə rast gəlirik:

“Biz çox qəribə (təsəvvür edilməz dərəcədə gözəl olan) bir Quran eşitdik” (əl-Cinn, 1).

⁴¹ Bax: ən-Nəcm, 4; əl-Ənbiya, 45; Taha, 114.

⁴² əl-Ənam, 19; Yusif, 3; ər-Rəd, 30; əl-İsra, 73; əl-İsra, 86; əl-Kəhf, 27; əl-Ənkəbut, 45; Fətir, 31; əş-Şura, 3; əş-Şura, 52; əz-Zuxruf, 43; əl-Cinn, 1.

Yəni, bundan əvvəl bizə məlum olmayan, barəsində eşitmədiyimiz, görmədiyimiz Quran bizdə təəccüb doğurub.

Bu söz Quranda əsasən məntiqi sual bildirən fel formasında işlədilir:

“İndi siz bu kəlama (Qurana) təəccübmü edirsiniz?” (ən-Nəcm, 59);

“Yoxsa rəbbinizdən sizə xəbərdarlıq gəlməsinə təəccüb edirsiniz?” (əl-Əraf, 63).

Bu ayələrdəki təəccüb Qurani dananların halını ifadə edir.

“Cin” surəsinin 1-ci ayəsində isə Quranın xarakterik xüsusiyyətindən söz açılır. Bu xüsusiyyət göstərir ki, cinlər Qurana valeh olmuş, ondakı fəzahət və üslubdan təəccüblənmiş, nəticədə Qurani bu cür təsvir etmişlər. Təəccübün heç də bütün formalarını qınamaq olmaz, bu formalar içində tərifəlayiq olanı da vardır. Müsbət təəccübdə yeganəlik, fərqlilik, özünəməxsusluq ifadə olunur. Yəni, Qurandakılar qəribədir və onun nazil olma forması təəccübə səbəb olur.

Qəribəliyin birinci formasına dair misallar:

“İçərilərdən bir adama: “İnsanları (Allahın əzabı ilə) qorxut, iman gətirənləri (yaxşı əməllərinə görə) Rəbbi yanında gözəl mükafat gözlədiyi ilə müjdələ!” – deyə vəhy etməyimiz xalqa təəccüblü gəldimi ki, kafirlər: “Bu, həqiqətən, açıq-aşkar bir sehrbazdır!” dedilər” (Yunis, 2);

“(Ya rəsulum!) Yoxsa əshabi-kəhfın və Rəqimin (mağara və Rəqqim əhlinin) ayələrimizdən əcaib bir şey olduğunu güman edirsən?” (əl-Kəhf, 9).

Amma bu xüsusiyyət Qurana aid edildikdə insanları valeh edən qəribəlik nəzərdə tutulur.

Ərəbcə

Ərəbcə olmaq Quranın xüsusiyyətidir, çünki islam hər nə qədər bütün dünyaya göndərilərsə də, son peyğəmbər, vəhyin xitab etdiyi ilk insanlar – Məkkə və ətraf ərazilərin sakinləri ərəb idilər.

Quranda bu kitab və islamın cəhanşümulluğu haqqında deyilir:

“Aləmləri (insanları və cinləri Allahın əzabı ilə) xəbərdar etmək üçün (haqqı batıldən ayıran) Quranı Öz bəndəsinə (Məhəmmədə) nazil edən Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur!” (əl-Furqan, 1);

“O, aləmlər (bütün insanlar və cinlər) üçün ancaq bir öyüd-nəsihətdir” (ət-Təkvir, 27).

Bu ki aydın məsələdir. Söhbət Quranın dilinin ərəbcə olmağından gedir. Həmçinin söhbət fəsaahəti və bəlağətinə görə aydın dilə sahib olmaqdan, məzmununun bu üzdən ərəb dilini bilən və bilməyənlərin rahatlıqla başa düşəcəyi dildə ifadə edilməsindən gedir. Bu sözün birinci mənada işlədildiyi ayələrə nəzər salmaq:

“Bu (Quranın dili) isə açıq-aşkar (bəlağətli, fəsaahətli) ərəb dilidir!” (ən-Nəhl, 103);

“Özü də açıq-aydın ərəb dilində” (əş-Şüəra, 195);

“Bu (Quran özündən əvvəlki ilahi kitabları) ərəb dilində təsdiq edən bir Kitabdır!” (əl-Əhqaf, 12).

İkinci mənada işlədildiyi ayələrə daxildir:

“(Ey Məkkə əhli!) Biz onu ərəbcə bir Quran olaraq nazil etdik ki, (mənasını) anlayasınız.” (Yusif, 2);

“(Ya rəsulum!) Beləliklə, Biz onu (Quranı) ərəbcə bir hökm olaraq (insanlar arasında onunla hökm etmək üçün) nazil etdik” (ər-Rəd, 37);

“(Ya rəsulum!) Biz onu (sənə göndərilən ilahi Kitabı) ərəbcə Quran olaraq nazil etdik” (Taha, 113);

“Biz (onlara) nöqsansız-qüsursuz (heç bir əyri-üyrü-lüyü, dolaşıqlığı olmayan) ərəbcə bir Quran nazil etdik” (əz-Zümər, 28);

“Ərəbcə Quran olaraq (onu) bilən bir qövm üçün əyələ-ri müfəssəl izah edilmiş bir kitabdır” (Fussilət, 3);

“...beləcə sənə ərəbcə Quran vəhy etdik” (əş-Şura, 7);

“Biz onu, anlaya biləsiniz deyər, ərəbcə Quran etdik” (əz-Zuxruf, 3).

Quran Həzrət Məhəmmədin dilində nazil edilsə də, Allah onu bu dildə asan etsə də, ayələrdəki müraciət bütün insanlardır. Bu müraciət tədricən dünyanın bütün xalqlarına edilib. Quran Həzrəti Məhəmməddən əvvəl peyğəmbərin gəlmədiyini savadsız xalqı savadsızlıqdan xilas edərək Kitab verilmiş xalqlar səviyyəsinə çatdırmışdır. Bununla da onlar əvvəlki kitabları dəyişdirənlərin yolunu təshih etmək üçün hazırlıqlı oldular. Nəticədə İbrahim və bütün peyğəmbərlərin gətirdikləri islam tam dində cəmləndi, bəşəriyyətin müraciət edəcəyi tək mənbə müəyyənləşdi, din İbrahimplə başlanıb Məhəmmədlə başa çatan islamda bütövləşdi.

Əyriliyi olmayan (nöqsansız-qüsursuz – “ivac”)

Bu söz “övc” (əyri-üyrü) sözündən götürülüb. İnsanlara aid edildikdə əxlaq sarıdan əyri şəxs başa düşülür. İki ayədə Quran bu xüsusiyyətdən uzaq göstərilir:

“Həmd olsun O Allaha ki, Kitabı (Quranı mənasında və sözlərində) heç bir əyriliyə (yanlışlığa və ziddiyyətə)

yol vermədən Öz bəndəsinə (Muhəmmədə) nazil etdi!" (əl-Kəhf, 1);

"Biz (onlara) nöqsansız-qüsursuz (heç bir əyri-üyrü-lüyü, dolaşıqlığı olmayan) ərəbcə bir Quran nazil etdik" (əz-Zümər, 28).

Rağib əl-İsfahani bu ifadəni belə izah edir: "Əyrilik düşünmə və görmə ilə dərk edilən şeyə deyilir. Adi torpaqda da əyri-üyrülük gözlə sezilir, bilinir".

Quran da düşünmək və baxmaqla dərk edildiyindən bu söz onun üçün işlədilib.

Şanlı (məcid)

Bu, Allahın atributlarındanır. "Məcid" Allahın öz nemətlərini böyük əliaçıqlıqla əta etməsi deməkdir.

Quran bu sözlə iki ayədə təsvir olunub:

"Qaf! (Ya Peyğəmbər!) Şanlı Qurana and olsun!" (Qaf, 1);

"Xeyr, o (şər deyil) şanlı-şərəfli Qurandır!" (əl-Buruc, 21).

Yəni, Quran şanlıdır, tərifəlayiqdir, çünki dünya və axirətin bütün fəzilətlərini özündə birləşdirir.

Bir-birinə bənzər (mütəşabeh)

Ayələrin birində bu söz bəzi ayələrin xüsusiyyəti kimi göstərilib:

"Onun (Kitabın) bir hissəsi (Quranın əslini, əsasını təşkil edən) möhkəm (mənası aydın, hökmü bəlli), digər qismi isə mütəşabeh ayələrdir" (Ali-İmran, 7).

Amma başqa bir ayədə bu sözlə Quranın bütünü təsvir olunub:

“Allah sözün ən gözəlini (Quranı, ayələri) bir-birinə bənzər, (xəbərləri və hekayətləri, əmrləri və qadağanları, vədləri və təhdidləri) təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi” (əz-Zümər, 23).

Bu nə deməkdir? Möhkəm və mütəşabeh ayələr haqqında danışmaq yerində olardı⁴³, amma bu ayədə söhbət oxşarlıq və bənzərlikdən gedir. Yəni, Quran nəzm, dəqiqlik, mükəmməllik, hikmət, doğruluq və sair cəhətdən ayələri bir-birinə oxşayan kitabdır. Əks halda, əgər ayədəki “mütəşabeh” sözü “mohkəm” sözünün antonimi kimi başa düşülsəydi, onda bu ayə möhkəm və mütəşabehlikdən bəhs edən ayəyə zidd olardı.

Yüksək, dərəcəsi qaldırılmış (mərfuə)

Yəni, qədir-qiyməti, məqamı yüksək. Bu ifadə təkcə bir ayədə işlədilmişdir:

“(Qədir-qiyməti) yüksək (şanı uca), tərtəmiz səhifələrdədir” (Əbəsə, 14).

Söhbət səhifənin xüsusiyyətindən gedir. Səhifələr bir-birinin ardınca gələn xəbərlərdir ki, bu da Qurandır. Quran möhtərəm səhifələrdədir, müti mələklər vasitəsilə yazılmışdır. Yəni, Quran həm bütövlükdə, həm də hissə-hissə pakdır, hörmətlidir, şanlıdır, qədir-qiyməti yüksəkdir.

Quran sözünə davam edir:

Əgər siz bu adlar və atributlar üzərində yaxşıca düşünsəniz, biləcəksiniz ki, mənsiz keçinmək mümkün deyil. Mənimlə əlaqəniz lampanın elektriklə əlaqəsi kimi olmalıdır. Əgər elektrik bir anlığa kəsilsə, lampa işıq ver-

⁴³ Ətraflı məlumat üçün bax: Taha Cabir əl-Ülvani. “Möhkəm” və “mütəşabeh” problemi.

məz. Mən könüllərinizə, düşüncələrinizə işıq verən enerjİYəm. Mənimlə əlaqə niz kəsilsə, könülləriniz və düşüncələriniz hidayətimlə işıqlanmaz.

Şanlı Quranla dialoq qurmaq istəyənlər onu bu adlardan, yaxud xüsusiyyətlərdən biri ilə çağıra bilərlər. Quranla dialoq aparan şəxs Quranla danışaraq həll etmək istədiyi problem üçün, doğru həlli müəyyən etmək üçün, düşünməyi vərdiş halına gətirmək üçün bu adlar və xüsusiyyətlərdən münasib olanını seçəcəkdir. Bəlkə də, münasib olar ki, qiraətə başlamazdan əvvəl bu ad və atributları bir neçə dəfə təkrarlasın. Təkrarlasın ki, qəlbi və düşüncəsində bu böyük xəbərə uyğun təsəvvür formalaşsın.

Son söz

Lütfü sayəsində yaxşı işlərin baş verdiyi Allaha həmd olsun! Bu mənim Quranla Allahın müvəffəq etdiyi ilk dialoqumdur. Bu dialoq parçalandıqdan sonra ümmətin yenidən qurulması, ona canlılıq və aktivlik qazandıracaq gücün əldə edilməsi, ümmətə mənsubluq şüuru əsasında nəsillərin yetişdirilməsi, bu məqsədlə etiqad, şəriət, ibadət və metoda müraciət olunması məsələlərinə həsr edilib. Deyilənlərə ehtiramla yanaşan, əlavələrini edən, bu adi cəhdləri davam etdirən şəxsə Allah rəhm göstərsin! Allahdan diləyirik ki, Quranı qəlblərimizin yazına çevirsin, əsas qayğımız, dərdimiz, gözüümüzə işıq etsin, ondan bilmədiklərimizi bizə öyrətsin, unutduqlarımızı yadımıza salsın, gecə-gündüz onu bizdən razı qalacaq şəkildə oxumağı bizə qismət etsin.

Aləmlərin rəbbinə həmd olsun!

Mündəricat

Ön söz	3
Dialogla üz-üzə	14
Birinci dialoq	16
Quran cavab verir	17
Ayrılığın səbəbləri	18
Quran cavab verir	21
İslahatçılıq cəhdlərinin iflasa uğraması	23
Qurandan ayrı düşməyin təzahür formaları	29
Qurana qayıtmağın yolları	32
İkinci dialoq	36
Quran cavab verir	36
Təmizləmə (<i>təzkiyə</i>) və paklanma (<i>tətəhhür</i>).	36
Ayrılıqdan ehtiyat edin!	40
Quran cavab verir	40
Üçüncü dialoq	42
Quran cavab verir	42
Xalqların formalaşdırılması.	48
Ümmətin birliyinin qorunması.	48
Ümmətin parçalanma səbəbləri	53
Quran, ağıl və nəfs.	55
Ümməti yenidən formalaşdırmağın yolları	61
Quran cavab verir	61
Ümmətin yenidən formalaşdırılması haqqında mühüm mülahizələr.	73
Dördüncü dialoq.	79
Quran cavab verir	79
Ümmətin tənəzzül səbəbləri	79
Ümməti yenidən təsis etməyin şərtləri	81
Beşinci dialoq.	91
Quran cavab verir	91

Ərəb şüurunun təsis edilməsi və bundan başlamağın səbəbləri	91
Ərəb insan öz rolunu necə başa düşür?	94
Şanlı Quran və konseptual şüurun xüsusiyyətləri	96
Hazırkı ümitsizlik vəziyyəti	97
İlk yayılma	98
Keçmişdə – söz, indi isə bilik və metod problemi	99
İslam və peyğəmbərlərin missiyası	102
Quran və islahatçılıq.	103
Seçilmiş xalqlar və xüsusiyyətləri	104
Altıncı dialoq	108
Quran cavab verir	108
Əzəmətli Quranın adları	128
<i>Quran</i>	128
<i>Kitab</i>	131
<i>Furqan</i>	135
“Zikr”, “təzkirə” və “zikra”	137
“Tənzil”(hissə-hissə, ayrı vaxtlarda endirmə).	139
“Hədis” (söz, danışıq)	141
Öyüd-nəsihət (moizə)	142
“Höküm”, “hikmət”, “həkim” və “möhkəm”	143
Şəfa.	146
Yolgöstərən (hüda).	147
Doğru yol (sirati-müstəqim).	148
Allahın ipi (həbliillah)	148
Mərhəmət	149
Ruh.	149
Hekayətlərin ən gözəli (əhsəni-qəsəs)	150
Bəyan (aydınlıq), tibyan (aydınlaşdırma), mübin (aydın edən)	151
Parlaq dəlillər (bəsaİR)	153
Ayırd edən kəlam (qövlİ-fəsl)	154
“Ulduzlar” (nücum).	155
Təkrarlanan (məsani)	155
Nemət	157

<i>Sübut (bürhan)</i>	157
<i>Müjdəçi (bəşir) və xəbərdaredici (nəzir)</i>	158
<i>“Qəyyim”</i>	159
<i>Hamilik edən (mühəymin)</i>	160
<i>Yolgöstərən (hadi)</i>	161
<i>Nur</i>	161
<i>Haqq</i>	163
<i>“Əziz” (güclü, dəyərli, əziz, nadir, qiymətli)</i>	164
<i>“Kərim” (kərəm sahibi)</i>	166
<i>“Əzim” (böyük, əzəmətli)</i>	167
<i>Mübarək</i>	168
<i>Təsdiqləyən (müəddiq)</i>	170
<i>Göndərilənlərin ən gözəli (əhsən ma unzil)</i>	172
<i>Müjdəçi (büşra)</i>	173
<i>Bildiriş (bəlağ)</i>	174
<i>Ətraflı izah (tafsil)</i>	174
<i>Səhifələr (sühuf)</i>	175
<i>Ədalət</i>	176
<i>Söz (qövl)</i>	176
<i>Allahın sözü (kəlamı)</i>	177
<i>Böyük xəbər</i>	178
<i>Vəhy</i>	179
<i>Çox qərribə</i>	179
<i>Ərəbcə</i>	181
<i>Əyriliyi olmayan (nöqsansız-qüsursuz – “ivac”)</i>	182
<i>Şanlı (məcid)</i>	183
<i>Bir-birinə bənzər (mütəşabeh)</i>	183
<i>Yüksək, dərəcəsi qaldırılmış (mərfuə)</i>	184
<i>Son söz</i>	186

Taha Cabir əl-Ülvani

Taha Cabir əl-Ülvani 1935-ci ildə İraqda anadan olub.

İbtidai və orta təhsilini İraqda alıb.

1959-cu ildə Əzhəri-Şərifin Şəriət və fiqh fakültəsini bitirib.

1968-ci ildə bu elm ocağının sözügedən fakültəsinin magistratura pilləsində təhsilini başa vurub.

1973-cü ildə Əzhəri-Şərifin doktoranturasını başa vuraraq, “İslam fiqhinin əsasları” (Üsuli-fiqh) ixtisası üzrə doktorluq elmi dərəcəsinə alıb.

10 il (1975-1985) ərzində Ər-Riyaddakı İmam Məhəmməd ibn Səud Universitetində İslam hüququ (fiqh) və İslam hüququ əsasları (üsuli-fiqh) ixtisaslarından dərs deyib.

Taha Cabir əl-Ülvani 1981-ci ildə ABŞ-da təsis edilmiş Beynəlxalq İslam Fikri İnstitutunun banilərindən sayılır. Hal-hazırda həmin institutun direktoru və Katiblər Şurasının sədri, Məkkədəki İslam Dünyası Birliyi Təsisat Komitəsinin və Ciddə Beynəlxalq İslam Fiqhi Akademiyasının üzvü, Şimali Amerika Fiqh Şurasının sədri, ABŞ-da fəaliyyət göstərən Kordova Universitetinin rektoru, Ali İslam və İctimai Elmlər Məktəbinin direktorudur.

Bir sıra nəzəri tədqiqatların müəllifi olan alim fiqh və “üsuli-fiqh” sahəsində görkəmli mütəxəssisdir.

